

Вереша Р.В.
Туркевич І.К.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Програма навчальної дисципліни
за вимогами кредитно-модульної системи

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ – 2007

УДК 343(1-87)(075.8)
ББК 67.9(4УКР)408я73
В 31

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-413.1 від 21.02.2007 р.)*

Рецензенти:

Нікітін Ю.В. – професор, декан юридичного факультету Національної академії управління;

Кучинська О.П. – кандидат юридичних наук, доцент, проректор з навчальної роботи Академії адвокатури України;

Фесенко Є.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України.

Вереша Р.В., Туркевич І.К.

В 31 Кримінальне право України. Загальна частина (*Програма навчальної дисципліни за вимогами кредитно-модульної системи*). – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 208 с.

ISBN 978-966-364-468-4

Програма навчальної дисципліни “Кримінальне право України. Загальна частина”, складена за вимогами кредитно-модульної системи і містить структуру програми навчального курсу, словник основних термінів кредитно-модульної системи організації навчального процесу, перелік рекомендованої літератури (основної та додаткової), рекомендації щодо написання курсових робіт, рефератів, складання екзамену, орієнтовні часові виміри для самостійної роботи тощо. Окреслюються методичні поради щодо проведення окремих видів навчальних занять.

Видання розраховане на студентів, аспірантів (ад’юнктів), викладачів, наукових працівників, а також на всіх, хто цікавиться теорією кримінального права.

ISBN 978-966-364-468-4

© Вереша Р.В., Туркевич І.К. 2007.

© Центр учбової літератури, 2007.

ЗМІСТ

ВСТУП.	4
I. Структура програми навчальної дисципліни.	6
II. Словник.	7
III. Зміст курсу.	9
IV. Критерії оцінювання знань студентів за кредитно-модульною системою	25
V. Семінарські заняття	27
VI. Реферати	67
VII. Курсові роботи.	70
VIII. Завдання для самостійної роботи	72
IX. Структура навчальної дисципліни за модульною системою	74
X. Екзамен	76
XI. Список літератури.	80
XII. Нормативно-правові документи	106

Пропонований увазі читача посібник є одним з перших в Україні видань, яке включає складові, необхідні для навчально-методичного забезпечення належного викладання та вивчення нормативного курсу «Кримінальне право України. Загальна частина» за вимогами кредитно-модульної системи. Він ґрунтується на положеннях Конституції України, Кримінального кодексу України 2001 року, враховує зміст інших законів та підзаконних нормативно-правових актів, а також рішень Конституційного Суду України та постанов Пленуму Верховного Суду України.

Окремими розділами в посібнику передбачена структура програми навчального курсу, словник основних термінів кредитно-модульної системи організації навчального процесу, перелік рекомендованої літератури (основної та додаткової), рекомендації щодо написання курсових робіт, рефератів, складання екзамену, орієнтовні часові виміри для самостійної роботи тощо. Ці розділи враховують сучасні тенденції інтеграції системи вищої освіти України в європейський освітній простір, впровадження основних підходів так званого Болонського процесу.

Про реалізацію в посібнику основних положень «Болонської системи» необхідно сказати окремо. Вихідні позиції учасників зазначеного процесу у тексті Болонської декларації формулюються так: «Європа знань є нині широко визнаним незамінним фактором соціального і людського розвитку, а також невід'ємною складовою зміцнення та інтелектуального збагачення європейських громадян, оскільки саме така Європа спроможна надати їм необхідні знання для протистояння викликам нового тисячоліття разом із усвідомленням спільних цінностей та належності до єдиної соціальної і культурної сфери».

«Болонським процесом» в останні роки називають діяльність європейських країн, яка спрямована на те, щоб зробити узгодженими системи вищої освіти цих країн. Основний зміст Болонської

декларації, ухваленої 19 червня 1999 року, полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися до 2010 року привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту.

Саме цей стандарт і є орієнтиром для авторів посібника. Передбачені в ньому види аудиторної і самостійної роботи студентів, критерії оцінювання їх знань мають забезпечити системність, прозорість, об'єктивність і, певною мірою, справедливість кредитно-модульної системи організації навчального процесу. В цьому плані значення посібника виходить за межі конкретного нормативного курсу, він може бути орієнтиром для використання основних елементів кредитно-модульної системи при викладанні і вивченні інших нормативних курсів та спецкурсів.

I. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. Предмет навчальної дисципліни

Предмет: Загально теоретичні засади Загальної частини кримінального права України та методичні засади застосування цих положень при кваліфікації злочинів.

Навчальний курс	Напрямок, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу
Назва: Кримінальне право України. Загальна частина Кількість кредитів відповідних ECTS: 7 Модулів: 7 Змістових модулів: 7 Загальна кількість годин: 210 Тижнева кількість годин: 3	0601 Право 6.060.100 8.060.101 Правознавство Бакалавр, спеціаліст, магістр	Нормативний 2-й, 3-й семестри Лекції (теоретична підготовка) 66 годин Семінари (практичні заняття) 38 годин Самостійна робота 106 годин Вид контролю: 2 семестр — залік 3 семестр — екзамен

1.2. Мета:

- ознайомити студентів із Загальною частиною кримінального права України;
- вироблення у студентів навичок застосовувати кримінально-правові норми при кваліфікації злочинів;
- засвоєння студентами положень, що стосуються кримінальної відповідальності, злочину, складу злочину, обставин, що виключають злочинність діяння;
- вивчення питань, що стосуються звільнення від кримінальної відповідальності, судимості, покарання, а також примусових заходів медичного характеру;
- з'ясування особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх;
- опрацювання основних положень кримінального права іноземних держав.

II. СЛОВНИК

Кредитно-модульна система організації навчального процесу — це модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових одиниць (залікових кредитів).

Заліковий кредит — це одиниця виміру навчального навантаження, необхідного для засвоєння змістових модулів або блоку змістових модулів.

Модуль — це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, практики, державної атестації), що реалізується відповідними формами навчального процесу (самостійна робота, контрольна робота, тест тощо).

Змістовий модуль — це система навчальних елементів, що поєднана за ознакою відповідності певному навчальному об'єктові. Повноцінне оволодіння кожним змістовним модулем передбачає опрацювання студентом певного кола теоретичних питань на лекційних заняттях, практичних завдань і відбувається під час аудиторної та самостійної роботи згідно з навчальним планом або за індивідуальним графіком роботи студента.

Поточний контроль — оцінювання рівня знань, умінь та навичок студентів, що здійснюється у ході навчального процесу шляхом проведення усного опитування, контрольної роботи, тестування, колоквіуму тощо.

Модульний контроль — форма контролю, у якому підбивається підсумок роботи студента впродовж модуля. Результатом модульного контролю є модульна оцінка.

Модульна оцінка — бальна оцінка (абсолютна), яку отримав студент у результаті контролю за виконанням усіх видів робіт (теоретичних, практичних, самостійних), віднесених до відповідного модуля.

Екзамен — форма підсумкового контролю засвоєння студентом навчального матеріалу з окремої дисципліни за певний період, відповідно до навчального плану.

Лекція — основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, призначених для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція є елементом курсу лекцій, який охоплює основний теоретичний матеріал окремої або кількох тем навчальної дисципліни. Лекції проводяться лекторами — професорами і доцентами (викладачами) вищого навчального закладу, а

також провідними науковцями або спеціалістами, запрошеними для читання лекцій. Лекції проводяться у відповідно обладнаних приміщеннях — аудиторіях для однієї або більше академічних груп студентів.

Семінарське заняття — форма навчального заняття, за якої викладач організує дискусію щодо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань, вирішують задачі, розв'язують тести тощо. Семінарські заняття проводяться в аудиторіях або навчальних кабінетах з однією академічною групою.

Індивідуальна робота студента — форма організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Індивідуальні заняття проводяться під керівництвом викладача у позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою. Індивідуальні заняття на молодших курсах спрямовуються здебільшого на поглиблення вивчення студентами окремих навчальних дисциплін, на старших вони мають науково-дослідний характер і передбачають безпосередню участь студента у виконанні наукових досліджень та інших творчих завдань.

Види індивідуальних занять:

Консультація — форма навчального заняття, за якої студент отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи студентів, залежно від того, чи викладач консультує студентів з питань, пов'язаних із виконанням індивідуальних завдань, чи з теоретичних питань навчальної дисципліни.

Індивідуальне завдання — форма організації навчання, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують в процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальні завдання студенти виконують самостійно під керівництвом викладачів.

Самостійна робота студента — основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача. Самостійна робота студентів забезпечується навчально-методичними засобами, необхідними для вивчення конкретної навчальної дисципліни чи теми (підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій тощо). Студентам також рекомендується для самостійного опрацювання відповідна наукова література та періодичні видання. Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу може виконуватися в бібліотеці, комп'ютерних класах, навчальних кабінетах, а також в домашніх умовах.

III. ЗМІСТ КУРСУ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Тема 1. Поняття та загальна характеристика кримінального права України як окремої галузі права. Кримінальне право України як юридична наука та навчальна дисципліна у вищих навчальних закладах

Різні значення словосполучення «кримінальне право України». Кримінальне право України як окрема галузь права, як юридична наука та як навчальна дисципліна у вищих навчальних закладах.

Кримінальне право України як окрема галузь права: поняття, характерні особливості, місце в правовій системі.

Механізм кримінально-правового регулювання: поняття, загальна характеристика. Основні елементи механізму кримінально-правового регулювання: норми кримінального права, юридичні факти, кримінально-правові відносини, правозастосовчі акти, акти реалізації кримінального права. Основні методи (типи) кримінально-правового регулювання. Основні завдання кримінального права та їх відображення в Кримінальному кодексі України.

Кримінальне право України та інші галузі права, їх зв'язок та відмінності.

Система кримінального права України. Загальна та Особлива частини кримінального права України, їх особливості та взаємозв'язок. Система Загальної частини кримінального права України.

Кримінальне право України як юридична наука. Предмет та основні методи науки кримінального права. Основні напрямки досліджень та завдання кримінально-правової науки на сучасному етапі розвитку України.

Кримінальне право України як навчальна дисципліна у вищих навчальних закладах, її предмет, основні методи та форми вивчення. Система курсу Загальної частини кримінального права України. Загальна характеристика літератури до курсу.

Тема 2. Принципи кримінального права України

Поняття принципу права. Принципи права як особливий елемент його змісту. Система принципів кримінального права України.

Загальноправові принципи: верховенства права, рівності громадян перед законом, гуманізму, справедливості та ін. Значення загальноправових принципів для кримінального права України як окремої галузі права.

Міжгалузеві принципи права: винуватої відповідальності, презумпції невинуватості та ін. Вплив міжгалузевих принципів права на зміст окремих інститутів та норм кримінального права України.

Галузеві принципи кримінального права: невідворотності кримінальної відповідальності, особистої відповідальності, економії кримінальної репресії та інші. Їх основний зміст та особливості дії на сучасному етапі розвитку кримінального права України.

Взаємодія принципів кримінального права України між собою. Можливість виникнення колізії (суперечностей) між окремими його принципами. Необхідність вирішення таких колізій на нормативному (законодавчому) рівні.

Тема 3. Кримінальний кодекс та інші джерела кримінального права України

Поняття джерела кримінального права. Основні джерела сучасного кримінального права України.

Конституція України як джерело кримінального права України. Особливості окремих положень Конституції України, що мають кримінально-правовий зміст.

Кримінальний кодекс України 2001 р. — основне джерело кримінального права України. Загальна характеристика чинного КК України. Кримінальний кодекс 1960 р. як джерело кримінального права України.

Міжнародні договори як джерела кримінального права України. Особливості імплементації окремих положень міжнародних договорів в кримінальне право України.

Рішення Конституційного Суду України як джерело кримінального права України.

Нормативно-правові акти, які містять окремі положення кримінально-правового характеру чи частково визначають зміст окремих кримінально-правових норм. Відмінність таких нормативно-правових актів від джерел кримінального права України. Юридична природа та кримінально-правове значення роз'яснень Пленуму Верховного Суду України.

Основні етапи розвитку кримінального права України. Загальна характеристика основних джерел кримінального права України на окремих етапах його розвитку.

Нормативні приписи окремих джерел кримінального права України. Особливості норм КК України та інших кримінально-правових актів.

Поняття чинності КК та інших джерел кримінального права України в часі. Визначення поняття часу вчинення злочину в КК України та відмежування цього поняття від інших кримінально-правових понять (юридичного моменту визнання злочину закінченим, фактичного припинення злочинного діяння). Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність (кримінального закону) та інших джерел кримінального права у часі.

Поняття чинності КК та інших джерел кримінального права України у просторі. Поняття місця вчинення злочину за КК України. Принципи чинності закону про кримінальну відповідальність (кримінального закону) у просторі: територіальний, національний (громадянства), універсальний, реальний. Особливості дії зазначених принципів з урахуванням положень КК України та міжнародних договорів. Правові наслідки засудження особи за межами України. Видача особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину та особи, яка засуджена за вчинення злочину.

Тлумачення в кримінальному праві. Види і способи тлумачення окремих положень КК та інших джерел кримінального права України.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Тема 4. Поняття злочину та класифікація злочинів

Визначення поняття злочину на різних етапах розвитку людської цивілізації.

Поняття злочину за КК України. Ознаки злочину, їх загальна характеристика. Юридична природа положення ч. 2 ст. 11 КК України щодо малозначності діяння, його значення для правозастосовчої практики.

Злочини та інші правопорушення: співвідношення, спільні ознаки, відмінності.

Класифікація злочинів у кримінальному праві. Окремі види класифікації злочинів, що використовуються в КК України. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості в КК України та її кримінально-правове значення.

Тема 5. Кримінальна відповідальність та її підстави

Поняття кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність — різновид юридичної відповідальності. «Родові» та «видові» ознаки кримінальної відповідальності в науці кримінального права.

Кримінальна відповідальність як елемент механізму кримінально-правового регулювання: юридична природа, основний зміст, функції. Кримінальна відповідальність та інші елементи механізму кримінально-правового регулювання (кримінально-правові норми, юридичні факти, кримінально-правові відносини).

Форми кримінальної відповідальності. Підстави виділення окремих форм кримінальної відповідальності, що передбачені КК України (покарання, звільнення від покарання та його відбуття).

Підстави кримінальної відповідальності. Визначення підстави кримінальної відповідальності в КК України. Проблеми визначення підстав кримінальної відповідальності в науці кримінального права.

Тема 6. Склад злочину і кваліфікація злочинів

Поняття складу злочину. Значення складу злочину. Структура і зміст складу злочину. Співвідношення понять злочин і склад злочину.

Обов'язкові та факультативні ознаки складу злочину.

Проблеми класифікації складів злочинів. Підстави (критерії) поділу юридичних складів злочинів на види. Основні види складів злочинів та їх кримінально-правова характеристика.

Поняття кваліфікації злочинів. Кваліфікація злочинів — різновид юридичної кваліфікації в кримінальному праві. Кваліфікація злочинів як стадія застосування кримінального закону. Загальний механізм кваліфікації злочинів. Формула кваліфікації злочину та юридичне формулювання обвинувачення як основні форми закріплення кваліфікації злочинів у процесуальних документах.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Тема 7. Об'єкт складу злочину

Поняття об'єкта складу злочину. Спірні питання щодо об'єкта складу злочину в науці кримінального права. Об'єкт злочину і предмет кримінально-правової охорони.

Види об'єктів складів злочинів. Підстави класифікації об'єктів злочинів. Класифікація об'єктів злочинів «по вертикалі» та «по горизонталі».

Родовий (спеціальний) об'єкт злочинів. Соціальні та юридичні підстави виділення родового об'єкта злочинів. Кримінально-правове значення родового об'єкта злочинів.

Безпосередній об'єкт злочину та його кримінально-правове значення. Особливості відображення безпосереднього об'єкта в юридичному складі злочину. Основний та додатковий безпосередні об'єкти злочину.

Потерпілий від злочину та предмет злочину як факультативні елементи, що характеризують об'єкт злочину.

Тема 8. Об'єктивна сторона складу злочину

Поняття об'єктивної сторони складу злочину. Особливості ознак, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину. Кримінально-правове значення об'єктивної сторони складу злочину.

Діяння як обов'язковий елемент об'єктивної сторони складу злочину. Загальні ознаки діяння як прояву поведінки людини. Вплив нездоланної сили, фізичного та психічного примусу на кримінальну відповідальність особи. Дія та бездіяльність як окремі форми діяння за кримінальним правом України.

Суспільно небезпечні наслідки злочину: поняття, види, кримінально-правове значення.

Причинний зв'язок між діянням і наслідками як один із видів зв'язку між елементами складу злочину. Основні філософські концепції причинного зв'язку та їх використання в різних кримінально-правових теоріях (*conditio sine qua non*, необхідного спричинення, адекватної причинності, фінальна теорія та ін.). Основні різновиди причинного зв'язку, їх кримінально-правовий зміст та значення.

Інші факультативні елементи, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину (спосіб, час, місце, обстановка (ситуація), знаряддя та засоби вчинення злочину).

Триваючі, продовжувані та складні (складені) злочини як специфічні різновиди одиничних злочинів. Особливості об'єктивної сторони цих злочинів, відмінність їх від окремих форм множинності злочинів.

Тема 9. Суб'єкт складу злочину

Поняття суб'єкта злочину за КК України. Співвідношення понять «суб'єкт злочину», «виконавець злочину», «особа винуватого» та «особистість злочинця».

Осудність суб'єкта злочину як обов'язкова ознака складу злочину. Поняття осудної особи та неосудності за КК України. Формула неосудності. Обмежена осудність за КК України та її кримінально-правове значення. Особливості кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин.

Вік суб'єкта злочину як обов'язкова ознака суб'єкта складу злочину. Вплив віку на кримінальну відповідальність особи.

Поняття спеціального суб'єкта злочину за КК України. Підстави класифікації спеціальних суб'єктів злочину та основні їх види. Вплив ознак спеціального суб'єкта злочину на кримінальну відповідальність.

Тема 10. Суб'єктивна сторона складу злочину

Поняття суб'єктивної сторони складу злочину. Загальна характеристика ознак, що утворюють суб'єктивну сторону складу злочину.

Поняття вини за КК України. Компоненти, що утворюють зміст вини. Спірні питання щодо вини в науці кримінального права.

Підстави (критерії) поділу вини на форми та види. Кримінально-правове значення поділу вини на форми і види.

Умисел як форма вини. Види умислу за КК України. Особливості змісту інтелектуального та вольового моментів прямого та непрямого (евентуального) умислу. Вплив специфічної конструкції юридичного складу злочину на зміст умислу. Види умислу, що виділяються в теорії кримінального права: заздалегідь обдуманий умисел та умисел, що виник раптово; конкретизований та

неконкретизований умисел. Кримінально-правове значення зазначених видів умислу.

Необережність як форма вини. Види необережності за КК України. Злочинна самовпевненість, її інтелектуальний та вольовий моменти. Відмінність злочинної самовпевненості від непрямого умислу. Злочинна недбалість, її інтелектуальний та вольовий моменти. Об'єктивний та суб'єктивний критерії злочинної недбалості, її відмінність від казусу (випадку) в кримінальному праві.

Складна вина. Основні форми (прояви) складної вини в юридичних складах окремих злочинів. Кримінально-правове значення складної вини.

Мотив і мета злочину, їх види та кримінально-правове значення. Поняття фізіологічного афекту, його вплив на кримінальну відповідальність особи.

Помилка в кримінальному праві. Види помилок, їх вплив на вину та кримінально-правову оцінку поведінки особи.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ЗЛОЧИНУ. СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ. МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ

Тема 11. Стадії вчинення умисного злочину

Поняття стадії злочину. Чинники, що впливають на визначення стадії злочину. Види стадій злочину за КК України.

Закінчений злочин. Поняття закінченого злочину за КК України. Особливості родової юридичної конструкції складу закінченого злочину. Момент закінчення окремих різновидів умисних злочинів в залежності від особливостей їх юридичних складів.

Готування до злочину. Поняття готування до злочину за КК України. Особливості видової юридичної конструкції складу готування до злочину. Види підготовчих діянь за КК України та їх кримінально-правова характеристика. Відмінність готування до злочину від вияву наміру вчинити злочин.

Замах на злочин. Поняття замаху на злочин за КК України. Види замаху на злочин та їх кримінально-правове значення. Відмінність замаху на злочин від готування до злочину та від закінченого злочину.

Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин. Підстави такої відповідальності, особливості кваліфікації готування до

злочину та замаху на злочин. Основні проблеми караності незакінченого злочину та їх вирішення в КК України.

Добровільна відмова при незакінченому злочині. Поняття добровільної відмови за КК України. Особливості родової юридичної конструкції складу добровільної відмови. Кримінально-правові наслідки добровільної відмови від доведення злочину до кінця. Відмінність добровільної відмови від дійового каяття.

Тема 12. Співучасть у злочині

Поняття співучасті у злочині. Співучасть у злочині та інші прояви вчинення злочину (злочинів) за наявності зв'язку між кількома особами. Визначення поняття співучасті у злочині в КК України. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті. Спірні питання щодо співучасті у злочині в науці кримінального права.

Види співучасників злочину за КК України. Кримінально-правова характеристика ознак окремих співучасників — виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника.

Форми співучасті у злочині. Підстави (критерії) поділу співучасті у злочині на форми. Кримінально-правова характеристика окремих форм співучасті у злочині (співвиконавства, співучасті з розподілом ролей, вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, вчинення злочину злочинною організацією).

Кримінальна відповідальність співучасників. Підстави такої відповідальності, особливості кваліфікації діянь співучасників, вчинених у межах окремих форм співучасті у злочині. Межі кримінальної відповідальності співучасників при вчиненні злочину в співучасті зі спеціальним суб'єктом злочину, при вчиненні незакінченого злочину, при так званому ексцесі виконавця (співвиконавця). Особливості кримінальної відповідальності організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації.

Добровільна відмова співучасників. Особливості добровільної відмови виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника.

Тема 13. Причетність до злочину, посереднє виконання злочину, групове вчинення злочину за відсутності ознак співучасті

Причетність до злочину. Поняття причетності до злочину. Форми причетності до злочину. Відмінність окремих форм при-

четності до злочину від співучасті у злочині. Особливості кримінальної відповідальності за окремі форми причетності до злочину за КК України.

Посереднє вчинення (виконання) злочину. Поняття посереднього вчинення (виконання) злочину та його відмінність від співучасті у злочині. Основні різновиди посереднього вчинення злочину. Особливості кримінальної відповідальності за посереднє вчинення злочину.

Групове вчинення злочину за відсутності ознак співучасті у злочині. Особливості кримінальної відповідальності суб'єкта злочину за групове його вчинення.

Тема 14. Множинність злочинів

Поняття множинності злочинів у кримінальному праві. Юридична характеристика множинності злочинів. Відмежування множинності злочинів від одиничних злочинів, що складаються з декількох діянь, від складних (складених) злочинів, від триваючих та продовжуваних злочинів.

Форми множинності злочинів. Підстави (критерії) виділення окремих форм множинності злочинів. Проблеми систематизації різних проявів множинності злочинів у науці кримінального права. Форми множинності злочинів, що виділяються в КК України.

Повторність злочинів. Поняття повторності злочинів за КК України. Специфічні ознаки повторності злочинів. Відображення повторності злочинів в Загальній та Особливій частинах КК України. Види повторності. Кримінально-правове значення повторності злочинів.

Сукупність злочинів. Поняття сукупності злочинів за КК України. Специфічні ознаки сукупності злочинів. Відмінність сукупності злочинів від конкуренції кримінально-правових норм. Види сукупності злочинів: ідеальна, реальна, реально-ідеальна. Кримінально-правове значення сукупності злочинів.

Рецидив злочинів. Поняття рецидиву злочинів за КК України. Специфічні ознаки рецидиву злочинів. Відображення рецидиву злочинів в Загальній та Особливій частинах КК України. Кримінально-правове значення рецидиву злочинів та окремих його видів.

Поєднання в поведінці особи кількох форм множинності злочинів. Кримінально-правове значення такого поєднання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. ПОНЯТТЯ, МЕТА, СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ

Тема 15. Обставини, що виключають злочинність діяння

Поняття та юридична природа обставин, що виключають злочинність діяння. Проблеми класифікації цих обставин у науці кримінального права.

Необхідна оборона: поняття, ознаки, умови правомірності. Перевищення меж необхідної оборони. Юридична природа ситуації, передбаченої ч. 4 ст. 36 КК України. Провокація оборони.

Уявна оборона: поняття за КК України, юридична природа та основні різновиди. Вплив уявної оборони на кримінальну відповідальність особи.

Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, ознаки, умови правомірності, відмінність від необхідної оборони. Відповідальність за перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Крайня необхідність: поняття, ознаки, умови правомірності, відмінність від необхідної оборони. Проблеми відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності.

Фізичний або психічний примус: поняття та ознаки. Кримінально-правове значення фізичного та психічного примусу.

Виконання наказу або розпорядження: поняття та основний кримінально-правовий зміст. Підстави визнання наказу або розпорядження законним. Поняття та ознаки явно злочинного наказу або розпорядження. Правові наслідки відмови від виконання явно злочинного наказу або розпорядження. Особливості кримінальної відповідальності особи, яка віддала явно злочинний наказ або розпорядження та особи, яка виконала такий наказ або розпорядження. Особливості кримінально-правової оцінки ситуації, в якій особа виконала наказ або розпорядження за обставин, коли вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати його злочинного характеру.

Діяння, пов'язане з ризиком: поняття та основний кримінально-правовий зміст. Поняття та ознаки виправданості ризику за КК України. Невиправданий ризик та його кримінально-правове значення.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної органі-

зації: поняття та основний кримінально-правовий зміст. Специфічні підстави та особливості кримінальної відповідальності особи, яка виконує таке завдання.

Тема 16. Звільнення від кримінальної відповідальності

Поняття звільнення від кримінальної відповідальності. Юридична природа та основний кримінально-правовий зміст звільнення від кримінальної відповідальності як окремого інституту в сучасному кримінальному праві.

Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності за КК України. Проблеми систематизації окремих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності в теорії кримінального права. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності:

- 1) у зв'язку з дійовим каяттям;
- 2) у зв'язку з примиренням винуватого з потерпілим;
- 3) у зв'язку з передачею особи на поруки;
- 4) у зв'язку із зміною обстановки;
- 5) у зв'язку із закінченням строків давності;
- 6) на підставі закону України про амністію.

Загальна характеристика спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в нормах Особливої частини КК України.

Тема 17. Поняття, мета та види покарання

Поняття покарання за КК України. Ознаки покарання. Покарання в системі заходів кримінально-правового впливу.

Мета покарання за КК України. Спірні питання щодо мети (цілей) покарання в науці кримінального права. Кара, виправлення засуджених, загальна та спеціальна превенція як окремі цілі (складові мети) покарання. Проблеми ієрархії цілей покарання при застосуванні окремих видів покарань.

Поняття виду покарання. Система видів покарання в кримінальному праві. Основні ознаки (характеристики) системи видів покарання за КК України. Кримінально-правове значення системи видів покарання.

Види покарань за КК України. Штраф. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Громадські роботи. Виправні роботи. Службові

обмеження для військовослужбовців. Конфіскація майна та її відмежування від спеціальної конфіскації. Арешт. Обмеження волі. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі.

Смертна кара як вид покарання в кримінальному праві окремих держав. Смертна кара в історії кримінального права України. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. щодо неконституційності положень КК України 1960 р. в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. СУДИМІСТЬ

Тема 18. Призначення покарання

Призначення покарання як специфічний етап застосування кримінально-правових норм. Обрання конкретної міри покарання, його основний кримінально-правовий зміст.

Загальні засади призначення покарання, їх юридична природа та зміст. Загальні правила призначення покарання за КК України. Призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (частини статті) КК України, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин. Винятки з цього правила, що передбачені в КК України. Дотримання при призначенні покарання положень Загальної частини КК України. Врахування при призначенні покарання ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винуватого та обставин справи, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Зв'язок призначення покарання з метою спеціальної та загальної превенції.

Загальна характеристика обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Особливості врахування таких обставин при призначенні покарання в окремих кримінально-правових ситуаціях.

Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співчасті. Юридична природа та особливості врахування при призначенні покарання обставин, передбачених ст. 68 КК України.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Рішення Конституційного Суду України 2 листопада 2004 року № 15-рп у справі за Конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (Конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України

(справа про призначення судом більш м'якого покарання) Підстави та види пом'якшення покарання. Інші випадки пом'якшення покарання при його призначенні, що передбачені КК України.

Призначення покарання за сукупністю злочинів. Межі остаточного покарання, що призначається за сукупністю злочинів. Умови, порядок та принципи призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів, за які особа засуджується одним вироком. Особливості призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів, за які особа засуджується кількома вирокami.

Призначення покарання за сукупністю вироків. Умови, порядок та принципи призначення остаточного покарання за сукупністю вироків. Межі остаточного покарання, що призначається за сукупністю вироків. Особливості та порядок призначення покарання особі, яка засуджується за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків одночасно.

Правила складання покарань та зарахування попереднього ув'язнення. Особливості складання окремих видів основних покарань. Виконання додаткових покарань різних видів. Особливості зарахування попереднього ув'язнення при призначенні окремих видів основних покарань. Обчислення строків покарання.

Тема 19. Звільнення від покарання та його відбування

Поняття та юридична природа звільнення від покарання та його відбування. Основний кримінально-правовий зміст звільнення від покарання та його відбування і відмінність від звільнення від кримінальної відповідальності.

Проблеми систематизації окремих різновидів звільнення від покарання та його відбування. Звільнення від покарання, звільнення від подальшого відбування покарання, заміна покарання більш м'яким та пом'якшення призначеного покарання як окремі форми (субінститути) інституту звільнення від покарання та його відбування.

Звільнення від подальшого відбування покарання, його специфічний кримінально-правовий зміст. Звільнення від подальшого відбування покарання особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена. Звільнення від подальшого відбування покарання особи у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Інші різновиди безумовного звільнення від відбування покарання, що передбачені КК України. Звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: поняття та різновиди.

Заміна покарання більш м'яким, його специфічний кримінально-правовий зміст. Заміна виправних робіт штрафом. Інші різновиди заміни покарання більш м'яким, що передбачені КК України.

Пом'якшення призначеного покарання. Зниження призначеної особі міри покарання до максимальної межі, встановленої санкцією нового закону, що пом'якшує кримінальну відповідальність. Інші різновиди пом'якшення покарання, що передбачені КК України.

Особливості звільнення від покарання та його відбування на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

Тема 20. Судимість

Поняття судимості. Часові межі судимості. Обставини, які зумовлюють визнання особи такою, що не має судимості. Загально-правові та кримінально-правові наслідки судимості.

Погашення судимості. Загальні умови та строки погашення судимості. Особливості обчислення строків погашення судимості при перебігу давності виконання вироку, при умовно-достроковому звільненні від покарання чи заміні його більш м'яким. Погашення судимості в осіб, щодо яких застосовано закон України про амністію або акт про помилування. Переривання строку погашення судимості.

Зняття судимості. Умови та підстави зняття судимості, що передбачені КК України.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 7

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПИТАНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Тема 21. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування

Поняття примусових заходів медичного характеру, їх юридична природа та основний кримінально-правовий зміст. Мета (цілі) примусових заходів медичного характеру.

Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру. Види примусових заходів медичного характеру. Особливості застосування окремих видів примусових заходів медичного характеру, що передбачені КК України. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Поняття примусового лікування, його юридична природа та основний кримінально-правовий зміст. Особи, до яких може бути застосоване примусове лікування. Місця примусового лікування, визначені КК України.

Тема 22. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Неповнолітні та малолітні як особливі суб'єкти охоронних кримінально-правових відносин. Види заходів кримінально-правового впливу, що можуть бути застосовані до неповнолітнього та малолітнього за КК України.

Примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння.

Звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. Підстави звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Особливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Види покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх. Особливості застосування до неповнолітніх окремих видів покарань (штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк).

Призначення покарання неповнолітнім. Додаткові правові орієнтири, які враховує суд при призначенні покарання неповнолітньому. Межі остаточного покарання, яке може бути призначене неповнолітньому за сукупністю злочинів та (або) за сукупністю вироків.

Звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування. Особливості звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Особливості погашення і зняття судимості в осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку.

Тема 23. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав

Загальна характеристика та джерела кримінального права іноземних держав. Кримінальні кодекси та інші джерела кримінального права держав, правові системи яких входять до континентальної сім'ї права (Франція, ФРН, держави СНД). Судовий прецедент як джерело англійського кримінального права. Особливості джерел кримінального права США, окремих держав Азії та Африки.

Основні інститути, що стосуються злочину, за кримінальним правом іноземних держав (Франції, ФРН, Російської Федерації, Англії, США). Визначення поняття злочину (злочинного діяння) та класифікація злочинних діянь. Вина як суб'єктивна умова кримінальної відповідальності. Мінімальний вік кримінальної відповідальності. Осудність, обмежена (зменшена) осудність та неосудність. Обставини, що виключають кримінальну відповідальність. Особливості відповідальності за незакінчений злочин та за співучасть у злочині.

Основні інститути кримінального права іноземних держав, що стосуються покарання та інших заходів кримінально-правового впливу. Види покарань за кримінальним правом окремих держав. Особливості призначення покарання. Звільнення від покарання та його відбування. Заходи безпеки, що не є покаранням.

Розвиток науки кримінального права в іноземних державах. Основні напрямки (школи) у науці кримінального права (просвітницько-гуманістична, класична, антропологічна, соціологічна). Сучасні кримінально-правові теорії (неокласицизм, фінальна теорія, школа соціального захисту, новий соціальний захист та інші).

IV. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ ЗА КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

1) Робота на лекції (за курс) (активність, ведення зошитів і написання конспектів)	до 7 балів
2) Робота на семінарському занятті:	до 1 балу
3) Самостійна робота (реферат)	до 1 балу
4) Модульна контрольна робота	до 5 балів
5) Інші види робіт (за курс) (наукова робота, творчі завдання, участь в олімпіаді та «круглих столах»)	до 5 балів
6) Екзамен	до 35 балів

Ведення конспекту лекцій оцінюється за такими критеріями: повнота, охайність, грамотність. Наявність усіх компонентів лекцій, які відповідають усім вимогам, може бути оцінена до 7 балів; неохайне оформлення — до 5 балів; за відсутності конспекту окремих лекцій або недостатньо повне відображення лекційного матеріалу у конспекті — до 3 балів.

Відповідь на семінарському занятті оцінюється за такими критеріями:

1 бал — студент у повному обсязі опрацював програмний матеріал (основну і додаткову літературу), має глибокі й міцні знання, упевнено оперує набутими знаннями, виявляє розуміння юридичних понять, робить аргументовані висновки, може вільно висловлювати власні думки і переконливо їх аргументувати, аналізувати юридичну інформацію, здатний презентувати власне розуміння, оцінку правових явищ, а також має досить міцні навички роботи з нормативно-правовими актами.

0,9 бали — студент вільно володіє навчальним матеріалом (опрацював основну і деяку частину додаткової літератури), узагальнює окремі питання і формулює нескладні висновки, обґрунтовує свої висновки конкретними фактами, взятими з підручників, навчальних посібників, нормативно-правових документів; може узагальнювати та застосовувати набуті знання.

0,8 балів — студент загалом самостійно відтворює програмовий матеріал (на рівні підручника), може дати стислу характеристику питання, загалом правильно розуміє питання, але у викладеному матеріалі є істотні прогалини, виклад не самостійний (переказ підручника), є певні неточності як у матеріалі, так і у висновках, аргументація слабка.

0,7 балів — студент за допомогою викладача намагається відтворити матеріал, але відповідь неповна, в ній міститься багато неточностей, головний зміст матеріалу не розкрито.

0,6 балів — студент має лише приблизне уявлення про питання, що розглядається на занятті, може сказати два-три речення по суті питання, назвати деякі правові документи, головний зміст матеріалу не розкрито.

Самостійна робота передбачає вивчення питань, винесених на самостійне опрацювання і може виконуватися у формі рефератів. Залежно від якості виконання оцінюється до 1 балу.

За виконання модульної контрольної роботи студенти можуть отримати максимально до 5 балів. Неповна відповідь на запитання, в якій міститься багато неточностей, не достатнє володіння науковим апаратом оцінюється до 2 балів; відповідь, яка позбавлена серйозних неточностей, але має окремі недоліки, оцінюються до 3 балів. Повна відповідь оцінюється до 5 балів.

Складання екзамену дозволяє отримати 35 балів. Екзаменаційний білет складається із двох теоретичних питань і задачі.

Орієнтовні критерії оцінювання відповіді студента за результатами складання екзамену:

— повна відповідь на два теоретичні питання і правильне вирішення задачі оцінюється до 35 балів;

— повна відповідь на два теоретичні питання і неточне вирішення задачі оцінюється до 30 балів;

— повна відповідь на одне теоретичне питання і правильне вирішення задачі оцінюється до 25 балів;

— повна відповідь на два теоретичні питання і неправильне вирішення задачі оцінюється до 20 балів;

— правильне вирішення задачі оцінюється до 15 балів;

— правильна відповідь на одне питання оцінюється до 10 балів.

V. СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

5.1. Методичні рекомендації до семінарських занять

Однією із форм самостійної роботи студентів є семінар. Семінар — форма навчального заняття, коли викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем. Готуючись до семінарського заняття і виступаючи на ньому, студент набуває вмінь обґрунтовувати і формулювати свої думки, удосконалює навички публічного виступу, ведення дискусій, виявляє свої знання та вчиться їх відстоювати.

Підготовка до семінарського заняття включає:

1) усвідомлення завдання щодо кожного з них, з'ясування логічної послідовності питань, що визначені у темі;

2) перегляд конспектів лекцій тих навчальних курсів, які мають відношення до теми, винесеної на семінар. У лекціях викладаються найновіші досягнення відповідної галузі юридичної науки й законодавства, подається огляд вітчизняної і зарубіжної літератури;

3) вивчення рекомендованої літератури (список рекомендованих джерел може не бути вичерпним, тому необхідно виявляти самостійність у пошуку нових джерел).

Виступ на семінарському занятті має бути чітким, висвітлювати зміст питання в основних напрямках. Допускається користування своїми записами для точного цитування першоджерел.

Учасники семінару:

1) уважно слухають виступ;

2) за потреби ставлять запитання; відзначають помилки, спірні твердження;

3) вносять необхідні поправки, уточнення.

На семінарських заняттях розглядаються теоретичні питання а також студенти вирішують задачі. Задачі викладач визначає з числа тих, що містяться в навчальному посібнику, вихідні дані якого наведені в списку літератури.

Семінар завершується заключним словом викладача, в якому: підсумовується робота групи, робляться зауваження щодо висвітлення змісту питань, які виносились на семінарське заняття, оцінюються підготовлені студентами реферати, їх виступи, активність у дискусії, уміння формулювати і відстоювати власну позицію тощо.

5.2. Тематика семінарських занять

МОДУЛЬ 1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Тема 1. Поняття та принципи кримінального права України (2 години)

- 1) Поняття та предмет кримінального права України.
- 2) Метод та завдання кримінального права України.
- 3) Зв'язок кримінального права з іншими галузями права.
- 4) Система науки кримінального права (Загальна частина).
- 5) Поняття та основні принципи кримінального права України.

Тема 2. Закон про кримінальну відповідальність (2 години)

- 1) Поняття, значення та завдання кримінального закону.
- 2) Джерела та структура кримінального закону.
- 3) Принципи чинності кримінального закону у просторі та часі.
- 4) Чинність кримінального закону за територіальним, національним та універсальним принципами.
- 5) Видача злочинців.

МОДУЛЬ 2. ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Тема 3. Поняття злочину. Кримінальна відповідальність та її підстави (2 години)

- 1) Поняття та ознаки злочину.
- 2) Поняття малозначності діяння та його значення.
- 3) Класифікація злочинів.
- 4) Поняття та форми кримінальної відповідальності.
- 5) Підстава кримінальної відповідальності.
- 6) Проблеми визначення підстав кримінальної відповідальності в науці кримінального права.

Тема 4. Склад злочину і кваліфікація злочинів (2 години)

- 1) Поняття та значення складу злочину.
- 2) Структура складу злочину. Співвідношення понять злочин і склад злочину.

- 3) Обов'язкові та факультативні ознаки складу злочину.
- 4) Підстави (критерії) поділу юридичних складів злочинів на види.
- 5) Види складів злочину.
- 6) Кваліфікація злочинів.

МОДУЛЬ 3. ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

Тема 5. Об'єкт складу злочину (2 години)

- 1) Поняття та значення об'єкта складу злочину.
- 2) Класифікація об'єктів злочинів.
- 3) Предмет злочину.

Тема 6. Об'єктивна сторона складу злочину (2 години)

- 1) Поняття та ознаки об'єктивної сторони складу злочину.
- 2) Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність).
- 3) Наслідки злочину.
- 4) Причиновий зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками.
- 5) Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину та їх значення.

Тема 7. Суб'єкт складу злочину (2 години)

- 1) Поняття суб'єкта злочину за КК України.
- 2) Вік, з якого настає кримінальна відповідальність.
- 3) Осудність та обмежена осудність.
- 4) Неосудність.
- 5) Кримінальна відповідальність за злочини вчинені у стані сп'яніння.
- 6) Поняття спеціального суб'єкта.

Тема 8. Суб'єктивна сторона складу злочину (2 години)

- 1) Поняття і зміст суб'єктивної сторони складу злочину. Загальна характеристика ознак, що утворюють суб'єктивну сторону складу злочину.
- 2) Поняття і сутність вини.
- 3) Форми та види вини.

4) Поняття умислу, як форми вини. Види умислу. Особливості змісту інтелектуального та вольового моментів прямого та непрямого умислу.

5) Поняття та види необережності. Особливості кримінальної відповідальності за необережні злочини.

6) Складна вина.

7) Мотив і мета злочину.

8) Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність.

9) Невинувате заподіяння шкоди (випадок, казус).

МОДУЛЬ 4. СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ЗЛОЧИНУ. СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ. МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ

Тема 9. Стадії вчинення умисного злочину (2 години)

1) Поняття стадій вчинення умисного злочину.

2) Поняття закінченого злочину. Момент закінчення окремих різновидів умисних злочинів в залежності від особливості їх складів.

3) Готування до злочину. Загальна характеристика підготовчих дій за КК України.

4) Замах на злочин. Види замаху на злочин. Відмінність замаху на злочин від готування до злочину.

5) Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин.

6) Добровільна відмова при незакінченому злочині. Відмінність добровільної відмови від доведення злочину до кінця та дієвого каяття.

Тема 10. Співучасть у злочині. Причетність до злочину. (2 години)

1) Поняття співучасті у злочині. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті.

2) Види та характеристика співучасників за КК України.

3) Форми співучасті. Підстави поділу співучасті у злочині на форми.

4) Кримінальна відповідальність співучасників злочину. Екцес виконавця.

5) Добровільна відмова співучасників. Особливості добровільної відмови виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника.

5) Причетність до злочину. Форми причетності.

Тема 11. Множинність злочинів (2 години)

- 1) Поняття множинності. Відмежування множинності від окремих одиничних злочинів.
- 2) Форми множинності злочинів за КК України.
- 3) Види повторності та відображення повторності у КК України в Загальній та Особливій частинах.
- 4) Сукупність злочинів: поняття, види та кримінально-правове значення.
- 5) Рецидив злочинів. Поняття рецидиву злочинів за КК України та його ознаки.

МОДУЛЬ 5. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. ПОНЯТТЯ, МЕТА, СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ

Тема 12. Обставини, що виключають злочинність діяння (1 година)

- 1) Поняття та юридична природа обставин, що виключають злочинність діяння.
- 2) Необхідна оборона: поняття, ознаки, умови правомірності.
- 3) Уявна оборона. Вплив уявної оборони на кримінальну відповідальність.
- 4) Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, ознаки, умови правомірності, відмінність від необхідної оборони.
- 5) Крайня необхідність: поняття, ознаки, умови правомірності.
- 6) Фізичний або психічний примус: поняття та ознаки. Кримінально-правове значення фізичного та психічного примусу.
- 7) Виконання наказу або розпорядження. Відповідальність за виконання злочинного наказу.
- 8) Діяння, пов'язане з ризиком. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Тема 13. Звільнення від кримінальної відповідальності (1 година)

- 1) Поняття звільнення від кримінальної відповідальності як окремого інституту кримінального права.
- 2) Загальна характеристика, правові підстави, порядок звільнення від кримінальної відповідальності за чинним КК України.

3) Характеристика окремих різновидів звільнення від кримінальної відповідальності за чинним КК України.

4) Особливості звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого Особливою частиною КК України.

Тема 14. Поняття, мета та види покарання (2 години)

1) Поняття та мета покарання. Ознаки покарання.

2) Відмінність покарання від інших заходів правового впливу.

3) Поняття системи видів покарань та її значення.

4) Загальна характеристика системи покарань за чинним КК України.

5) Основні покарання та їх характеристика.

6) Додаткові покарання та їх характеристика.

МОДУЛЬ 6. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. СУДИМІСТЬ

Тема 15. Призначення покарання (2 година)

1) Загальні засади призначення покарання за КК України.

2) Обставини, що пом'якшують покарання та їх кримінально-правове значення.

3) Обставини, що обтяжують покарання та їх кримінально-правове значення.

4) Призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом.

5) Особливості призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті.

6) Особливості призначення покарання за сукупністю злочинів.

7) Призначення покарання за сукупністю вироків.

8) Особливості та порядок призначення покарання особі, яка засуджується за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків одночасно.

Тема 16. Звільнення від покарання та його відбування (2 години)

1) Загальна характеристика звільнення від покарання та його відбування.

2) Звільнення від відбування покарання з випробуванням.

3) Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

4) Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

5) Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

6) Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

7) Звільнення від покарання за хворобою. Звільнення від покарання на підставі акта амністії або помилування.

Тема 17. Судимість (2 години)

1) Поняття судимості.

2) Часові межі судимості за кримінальним правом України.

3) Загально-правові та кримінально-правові наслідки судимості.

4) Погашення та зняття судимості за КК України.

МОДУЛЬ 7. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ПИТАНЬ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Тема 18. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування (2 години)

1) Поняття примусових заходів медичного характеру, їх основний кримінально-правовий зміст та юридична природа.

2) Види примусових заходів медичного характеру.

3) Продовження, зміна або припинення примусових заходів медичного характеру за КК України.

4) Примусове лікування.

Тема 19. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (2 години)

1) Неповнолітні як особливі суб'єкти кримінально-правового впливу.

2) Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.

3) Застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру.

4) Види покарань, що можуть застосовуватись до неповнолітніх, їх особливості. Призначення покарання неповнолітнім.

5) Звільнення від покарання неповнолітніх.

6) Погашення і зняття судимості в осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку.

Тема 20. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав (2 години)

1) Загальна характеристика та джерела кримінального права іноземних держав.

2) Основні інститути, що стосуються злочину, за кримінальним правом іноземних держав (Франції, ФРН, Російської Федерації, Англії, США).

3) Основні інститути кримінального права іноземних держав, що стосуються покарання та інших заходів кримінально-правового впливу.

4) Основні напрямки (школи) у науці кримінального права (просвітницько-гуманістична, класична, антропологічна, соціологічна) та сучасні кримінально-правові теорії (неокласицизм, фінальна теорія, школа соціального захисту, новий соціальний захист та інші).

5.3. Методичні рекомендації щодо розв'язання задач¹

Основні цілі розв'язання задач. Розв'язання задач (казусів) є окремою формою вивчення кримінального права. Вона спрямована переважно на оволодіння практичними навичками застосування норм цієї галузі права. Така практика, в свою чергу, являє собою невід'ємну частину предмета кримінального права як навчальної дисципліни у юридичному вищому навчальному закладі.

¹ Методичні рекомендації щодо розв'язання задач та типи (варіанти) задач викладені на підставі відповідних положень навчальних посібників, що підготовлені викладачами кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Кримінальне право України: Практикум: Навчальний посібник / Яценко С. С. (кер. авт. кол.), Андрушко П. П., Кобзаренко В. П., Матишевський П. С., Шапченко С. Д.; За ред. С. С. Яценка. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 528 с.; Кримінальне право України: Практикум: Навчальний посібник / Андрушко П. П., Шапченко С. Д. та ін.; За ред. С. С. Яценка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 592 с.).

Отже, основними цілями розв'язання задач з кримінального права є:

1) набуття та закріплення навичок самостійної роботи з нормативним матеріалом кримінально-правового характеру переважно в *правозастосовній (практичній) площині*;

2) вироблення вміння давати *власну кримінально-правову оцінку* конкретних життєвих ситуацій (фактичних обставин);

3) досягнення належного рівня *обґрунтування* власної кримінально-правової оцінки фактичних обставин;

4) наближення навчальних форм засвоєння кримінального права до змісту конкретних *«кримінально-правових елементів»* відповідних процесуальних документів реальних кримінальних справ.

Загальні методичні рекомендації. Будь-яка задача з кримінального права передбачає: а) умови задачі; б) основне питання задачі. Умовами задачі є інформація про поєднання певних фактичних обставин (юридичних фактів); іноді в умови задачі вводяться оцінки та доводи конкретних суб'єктів кримінального судочинства, які також мають бути «предметом дослідження» при розв'язанні задачі.

Значна кількість задач, крім основного варіанта умов, включає один або кілька альтернативних варіантів. У цьому разі умови альтернативного варіанта задачі передбачають поєднання відповідних фактичних обставин, наведених в умовах основного варіанта, та фактичних обставин, безпосередньо вказаних в умовах даного альтернативного варіанта. Останні можуть доповнювати, уточнювати або змінювати умови основного варіанта. Тому дуже важливо чітко і конкретно визначити, у чому саме полягає новий зміст альтернативного варіанта умов задачі.

У більшості задач основне питання прямо і конкретно сформульовано у їх текстах.

Деякі задачі, крім основного питання, містять одне чи кілька додаткових (проміжних) питань. Як правило, такі питання спрямовані на полегшення вирішення основного питання задачі, і тому відповідь на них має передувати остаточній відповіді на основне питання.

У деяких задачах можуть бути сформульовані конкретні завдання (рекомендації) на зразок: «Ознайомтеся зі ст. 257 КК України та коментарем до неї» чи «Ознайомтеся з п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. № 12». Такі завдання спрямовані на полегшення засвоєння тих положень Особливої частини кримінального права, без яких неможли-

во дати відповідь на основне питання задачі із Загальної частини кримінального права. Якщо подібних завдань (рекомендацій) у тексті задач даного типу немає, їх сформулює викладач, даючи таку задачу студентам для самостійного розв'язання.

У деяких задачах замість питань можуть бути сформульовані завдання, наприклад: «Дайте оцінку рішенню суду» чи «Напишіть резолютивну частину вироку суду, в якому Новакову буде призначено остаточне покарання». У цьому разі виконання таких завдань відбувається у контексті загального розв'язання задачі і, як правило, є його завершальним елементом.

Незалежно від того, чи сформульовано в задачі конкретне питання або завдання (кілька питань чи завдань), її розв'язання у найбільш загальній формі включає:

1. Встановлення кримінально-правового змісту наведених в умовах задачі фактичних обставин.

2. Формулювання власної кримінально-правової оцінки у відповідній формі (кількох формах).

3. Обґрунтування здійсненої кримінально-правової оцінки.

4. Конкретну відповідь на поставлені в задачі питання чи завдання, якщо таку відповідь не було сформульовано у пунктах 2 і 3 рішення задачі.

1. Встановлення кримінально-правового змісту наведених в умовах задачі фактичних обставин — досить складний поетапний процес. Його основними етапами є: а) уточнення, попередня оцінка та систематизація фактичних обставин; б) визначення тих норм (положень) кримінального права, які є правовими підставами (орієнтирами) для відповідних висновків щодо фактичних обставин; в) встановлення тих положень правозастосовної практики і теорії кримінального права, які уточнюють, доповнюють чи конкретизують названі вище правові підстави (орієнтири); г) зіставлення уточнених і систематизованих фактичних обставин з відповідними нормами кримінального права та положеннями правозастосовної практики і кримінально-правової теорії; д) формулювання проміжних і остаточних висновків щодо кримінально-правового змісту наведених в умовах задачі фактичних обставин.

1. *Уточнення, попередня оцінка та систематизація фактичних обставин* здійснюються з дотриманням певних правил. Серед них перш за все можна виділити *першу групу правил* — так звані *загальноприйняті презумпції*, які в основному стосуються *загальних умов* кримінальної відповідальності особи. Основні з цих презумпцій передбачають:

1) якщо в умовах задачі конкретно не вказано дату (час) вчинення суб'єктом відповідних дій (бездіяльності), а також не зазначено дату (час) настання інших юридичних фактів, необхідно виходити з того, що всі юридичні факти мали місце в межах чинності у часі останньої редакції відповідного закону про кримінальну відповідальність та (чи) інших джерел кримінального права України;

2) якщо в умовах задачі конкретно не вказано місце вчинення суб'єктом відповідних дій (бездіяльності), а також не зазначено місце настання інших юридичних фактів, слід виходити з того, що всі юридичні факти мали місце в Україні;

3) якщо в умовах задачі конкретно не вказано вік суб'єкта (потерпілого) чи не зазначено, що він (вона) — неповнолітній (неповнолітня) або малолітній (малолітня), належить виходити з того, що такий суб'єкт (потерпілий) досяг 18 років; при цьому термін «неповнолітній», вжитий в умовах задачі, означає, що особа досягла 14 (16) років, але не досягла 18 років, а термін «малолітній» — що особа не досягла 14 років;

4) якщо в умовах задачі прямо не зазначено конкретний прояв медичного критерію неосудності суб'єкта або прямо не вказано на стан неосудності щодо вчиненого ним діяння, належить виходити з того, що суб'єкт вчинив діяння будучи осудною особою;

5) якщо в умовах задачі не вказано термін (час), який минув між окремими діяннями суб'єкта, слід виходити з того, що строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за попереднє діяння на момент вчинення наступного не минув;

б) якщо в умовах задачі вказано на судимість суб'єкта, необхідно вважати, що на момент вчинення ним відповідного діяння судимість не знято і не погашено.

Цими презумпціями слід керуватися при розв'язанні будь-якої задачі. І саме тому, що вони мають загальноприйнятий і практично неспростовний характер, спеціально наводити їх у рішенні не потрібно.

Друга група правил стосується уточнення специфічних фактичних обставин окремої задачі, які можна тлумачити неоднозначно. На відміну від сформульованих вище загальноприйнятих презумпцій, тут у більшості випадків має діяти інша презумпція — «всі сумніви на користь суб'єкта». Щодо окремих найтипівіших ситуацій ця презумпція набуває вигляду таких правил:

1) якщо в умовах задачі прямо не вказано, що суб'єкт вчинив певне діяння чи мали місце окремі юридично значущі його ознаки (спосіб, мотив, мета тощо), таке діяння чи відповідні ознаки не повинні інкримінуватися суб'єктові;

2) якщо в умовах задачі описано лише відповідне діяння суб'єкта (побив, наніс кілька ударів, відштовхнув тощо) і прямо не зазначено наслідки такого діяння (втрата свідомості, тілесне ушкодження того чи іншого ступеня тяжкості тощо), належить виходити з того, що наслідки як такі не мали місця;

3) якщо в умовах задачі вчинене суб'єктом діяння чи інший юридичний факт описано недостатньо конкретно (пригрозив побити, спричинив ножове поранення тощо) і відповідна кримінально-правова оцінка неможлива без подальшої конкретизації, таку конкретизацію має бути здійснено за най-сприятливішим для суб'єкта варіантом;

4) якщо фактичні обставини викладено в умовах задачі таким чином, що виникають сумніви в можливості їх інкримінування суб'єктові (певні юридичні факти чи їх юридично значущі ознаки могли не усвідомлюватися співучасником злочину чи особою, яка його приховує, тощо), такі фактичні обставини не повинні інкримінуватись відповідному суб'єктові;

5) якщо фактичні обставини викладено в умовах задачі так, що неможливо однозначно визначити, в межах якого виду вини їх можна інкримінувати суб'єктові (бажав настання певних наслідків, свідомо припускав їх настання чи легковажно розраховував на їх відвернення), і це впливає на зміст відповідної кримінально-правової оцінки, такі обставини мають інкримінуватись суб'єктові в межах «більш м'якого» виду вини.

Як уже зазначалося, наведені вище правила уточнення специфічних фактичних обставин окремої задачі поширюються на більшість випадків. Проте можливі й винятки з цих правил. Так, якщо в умовах задачі вказано, що суб'єкт викрав пістолет у працівника міліції у жіночому гуртожитку, а потім зберігав його у себе вдома, можна практично беззаперечно вважати, що з боку суб'єкта мало місце не лише зберігання, а й носіння пістолета — принаймні від місця його викрадення до місця зберігання.

Важливо підкреслити, що і при застосуванні наведених вище правил, і при здійсненні окремих відступів від них відбувається формулювання юридично значущих попередніх висновків, які безпосередньо впливають на зміст остаточної кримінально-правової оцінки. Тому такі висновки, якщо вони потрібні, обов'язково мають бути викладені у письмовій формі як окремий елемент розв'язання задачі.

Третя група правил стосується попередньої кримінально-правової оцінки фактичних обставин. Проблема попередньої оцінки найчастіше виникає тоді, коли відповідні фактичні обставини ко-

респондують з так званими кількісними та оціночними поняттями кримінального права, перш за все з кількісними та оціночними ознаками юридичного складу злочину. Наприклад, в умовах задачі може бути вказано конкретну вартість викраденого майна чи названо конкретні речі, які були предметом такого викрадення, або зазначено, що, реалізуючи умисел на позбавлення життя потерпілого, суб'єкт наніс йому в груди і голову 28 ударів сокирою. У цих та подібних випадках постає питання про можливість інкримінувати суб'єктові (суб'єктам) відповідні ознаки (у наведених прикладах — кваліфікуючі ознаки «значна шкода потерпілому» та «особлива жорстокість»). У теорії кримінального права вироблено спеціальні правила конкретизації кількісних та оціночних ознак, які вивчаються у межах його Особливої частини. Зазначені правила повинні застосовуватися при формулюванні відповідних попередніх висновків, і це також має бути відображено як окремий елемент розв'язання задачі.

Що стосується *систематизації* фактичних обставин, то вона, по-перше, передбачає їх певне узагальнення, по-друге, створення в разі необхідності певних «блоків» (частин) відповідно до загального змісту тих інститутів, юридичних конструкцій чи окремих нормативних приписів, які можуть виступати конкретними правовими орієнтирами у визначенні кримінально-правового змісту відповідних фактичних обставин. Конкретні правила такої систематизації передбачають перш за все додержання законів формальної логіки, а конкретні форми її відтворення у рішенні залежать від типу (різновиду) задачі. В переважній більшості випадків відтворення у рішенні певної форми систематизації фактичних обставин як його окремий елемент може взагалі не мати місця.

2. Наступним етапом встановлення кримінально-правового змісту наведених в умовах задачі фактичних обставин є *визначення тих норм (нормативних приписів) кримінального права, які є правовими орієнтирами* відповідних висновків щодо такого змісту. Цей етап має здійснюватися з урахуванням загальних вимог і додержанням конкретних правил, що визначаються певним типом (різновидом) задачі.

Загальні вимоги передбачають:

1) попереднє визначення «блоків» тих норм кримінального права, які можуть виступати конкретними правовими орієнтирами (інститути та субінститути Загальної частини кримінального права, групи норм Особливої частини кримінального права тощо);

2) встановлення тих джерел кримінального права, які можуть містити кримінально-правові норми відповідних «блоків»; як

правило, таким джерелом є КК України 2001 р., але в деяких випадках, крім нього, джерелами кримінального права можуть бути Конституція України, КК України 1960 р., міжнародні договори, рішення Конституційного Суду України, окремі «некримінальні» закони;

3) вирішення питання про чинність відповідних положень названих вище джерел кримінального права щодо наведених в умовах задачі фактичних обставин: зокрема, в деяких випадках треба уточнити останню і попередню редакцію певних положень і вирішити, яка з них має застосовуватись у даному разі; якщо має місце колізія між положеннями окремих джерел, необхідно визначити, яке з них має пріоритет щодо застосування.

Конкретні правила визначення норм кримінального права як певних орієнтирів щодо кримінально-правового змісту фактичних обставин зумовлені специфікою відповідних «блоків» — інститутів, субінститутів, типових юридичних конструкцій тощо. Так, «свої» правила має, зокрема, визначення правових орієнтирів при встановленні специфічної конструкції та конкретного змісту юридичних складів злочинів, при призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків, при звільненні від відбування покарання з випробуванням.

3. Важливу роль у встановленні кримінально-правового змісту фактичних обставин задачі відіграють відповідні *положення правозастосовної практики і теорії кримінального права*. Такі положення, як уже зазначалося, уточнюють, доповнюють чи конкретизують певні правові орієнтири. Крім того, цілий ряд зазначених положень впливає й на інші елементи розв'язання задачі, перш за все на обґрунтування здійсненої кримінально-правової оцінки. Тому їх визначення при розв'язанні переважної більшості задач є обов'язковим.

Найбільш значущими серед положень правозастосовної практики є відповідні положення *постанов Пленуму Верховного Суду України*, в яких даються *роз'яснення* з приводу застосування чинного законодавства України. Як відомо, такі роз'яснення є *основними правозастосовними орієнтирами* для всіх судів загальної юрисдикції. Іншими джерелами положень правозастосовної практики можуть бути роз'яснення Пленуму відповідного вищого спеціалізованого суду України з питань застосування законодавства, різні узагальнення такої практики (слідчої, прокурорської, судової), а також деякі процесуальні документи (зокрема, вирoki, ухвали, постанови судів різних рівнів), винесені в окремих кримінальних справах.

Положення правозастосовної практики не мають обов'язкового характеру, але вони тією чи іншою мірою відображають існуючі в певний період реальні тенденції такої практики. Тому ці положення — особливо відповідні положення постанов Пленуму Верховного Суду України — мають враховуватись у рішенні задачі, в тому числі й тоді, коли вони, на думку «автора» рішення, мають бути спростовані.

Як і положення правозастосовної практики, ніякі *положення теорії кримінального права* не можна розглядати як обов'язкові. При розв'язанні задачі можна скористатись відповідними положеннями підручника, монографії, статті чи будь-якої іншої наукової публікації або сформулювати власне теоретичне розуміння певного кримінально-правового явища.

Основні вимоги до будь-яких положень теорії кримінального права, що використовуються у рішенні задачі, — їх наукова обґрунтованість, значущість щодо вирішення конкретних питань кримінально-правового характеру, переконливість. З цієї точки зору особливе місце серед джерел, що містять теоретичні положення, посідають *науково-практичні коментарі Кримінального кодексу України*. Теоретичні положення таких коментарів, як правило, відображають усталені позиції в науці кримінального права на даний період, максимально враховують тенденції правозастосовної практики, демонструють єдність підходу до однотипних кримінально-правових ситуацій. Це, звичайно, не означає, що при розв'язанні задачі теоретичні положення науково-практичних коментарів КК України мають наперед визначений пріоритет перед відповідними положеннями інших теоретичних джерел або перед власним теоретичним розумінням певних питань «автором» рішення.

Водночас зазначене вище особливе місце науково-практичних коментарів КК України серед інших теоретичних джерел передбачає, що їх положення при розв'язанні задач не можуть бути просто проігноровані. Якщо має місце суперечність між положеннями окремих науково-практичних коментарів КК України або їх положення суперечать положенням інших теоретичних джерел, що використовуються при розв'язанні задачі, чи власній позиції «автора» рішення, то: а) така суперечність повинна бути обов'язково зазначена в рішенні, б) в рішенні мають бути наведені конкретні аргументи, які, на думку «автора», обумовлюють інший підхід до вирішення конкретних питань, ніж той, який запропоновано у відповідному науково-практичному коментарі КК України.

У будь-якому разі повноцінне розв'язання задачі, якщо воно супроводжується безпосереднім використанням певних положень правозастосовної практики і (або) теорії кримінального права, вимагає наведення таких положень, як правило, в межах обґрунтування здійсненої кримінально-правової оцінки.

4. Коли наведені в умовах задачі фактичні обставини уточнено, систематизовано і попередньо оцінено, а відповідні правові орієнтири, положення правозастосовної практики та теорії кримінального права визначено, відбувається процес їх *зіставлення*. За своїм загальним змістом він являє собою кілька взаємопов'язаних логічних операцій, спрямованих на одержання «нової» інформації: яке кримінально-правове значення мають ті чи інші фактичні обставини. Конкретний зміст кожної з таких операцій залежить від того завдання, яке стоїть перед «автором» рішення задачі, і може бути різним: в одному випадку, наприклад, йдеться про відповідність окремих фактичних обставин ознакам юридичного складу злочину, а в іншому — про можливість їх визнання як обставин, що обтяжують покарання при його призначенні.

Сам процес зіставлення безпосередньо в письмовому рішенні задачі не відображається, але за необхідності, зокрема, при обговоренні обґрунтованості проміжних чи остаточних висновків на практичному занятті, може бути відтворений в усній формі.

5. Завершальним етапом встановлення кримінально-правового змісту наведених в умовах задачі фактичних обставин є *формулювання проміжних і остаточних висновків* щодо такого змісту.

Проміжні висновки стосуються створених раніше окремих «блоків» фактичних обставин і формулюються у межах відповідних кримінально-правових інститутів (субінститутів), типових юридичних конструкцій, складових частин юридичних складів злочинів тощо.

Остаточні висновки стосуються всіх наведених в умовах задачі фактичних обставин і є інтегрованим результатом проміжних висновків. Здебільшого зміст остаточних висновків збігається принаймні з однією з тих форм кримінально-правової оцінки, які використовуються у реальних процесуальних документах і які, відповідно, є основними елементами рішення задачі. Такий збіг, зокрема, характерний при розв'язанні задач з Особливої частини кримінального права, де остаточні висновки безпосередньо втілюються у формулу кримінально-правової кваліфікації дій суб'єкта та в юридичне формулювання обвинувачення. Водночас при розв'язанні окремих задач із Загальної частини кримінального права такого збігу може й не бути.

2. Від того, чи збігаються остаточні висновки щодо кримінально-правового змісту фактичних обставин зі встановленою законом формою їх кримінально-правової оцінки, залежить і подальше розв'язання задачі по суті, і зміст та обсяг його письмового відтворення.

Що стосується *формулювання власної кримінально-правової оцінки*, то тут можливі такі варіанти.

1) Остаточні висновки повністю збігаються зі встановленою законом формою (кількома формами) кримінально-правової оцінки фактичних обставин: у цьому разі у рішенні відтворюється відповідна форма (кілька форм) такої оцінки, і саме ця форма (форми) є основним елементом рішення задачі. Даний варіант характерний, як уже зазначалося, для рішення задач з Особливої частини кримінального права, а також для рішення задач із Загальної частини кримінального права щодо комплексного застосування окремих його інститутів, які стосуються злочину.

2) Остаточні висновки сформульовано в межах окремого інституту кримінального права і, відповідно, вони стосуються лише окремого «фрагмента» встановленої законом форми кримінально-правової оцінки фактичних обставин: у цьому разі в рішенні мають бути відтворені перш за все конкретні остаточні висновки, а потім, якщо можливо, наведено і форму (кілька форм) відповідної кримінально-правової оцінки. Цей варіант переважно характерний для рішення задач із Загальної частини кримінального права щодо застосування окремого інституту, який стосується злочину (зокрема, стадій вчинення злочину, співучасті у злочині, множинності злочинів).

3) Остаточні висновки сформульовано в межах окремого інституту кримінального права, але їх зміст не дає можливості безпосередньо відтворити ні встановлену законом форму кримінально-правової оцінки фактичних обставин, ні окремого її «фрагмента»: в цьому разі в рішенні безпосередньо мають бути наведені остаточні висновки і саме вони розглядатимуться як відповідна форма кримінально-правової оцінки фактичних обставин і становитимуть основний елемент рішення задачі. Цей варіант характерний для розв'язання більшості задач із Загальної частини кримінального права щодо застосування окремих інститутів, які стосуються покарання та інших заходів кримінально-правового впливу.

Незалежно від того, який з наведених вище варіантів використовується при розв'язанні конкретної задачі, *власна кримінально-правова оцінка відповідних фактичних обставин обов'язково має бути здійснена у письмовому вигляді*. При цьому, якщо така оцін-

ка може бути викладена у передбаченій законом формі (формула кваліфікації злочину, юридичне формулювання обвинувачення, фрагмент резолютивної частини вироку щодо призначення конкретної міри покарання тощо), додержання відповідної форми (кілької форм) також є обов'язковим.

3. Обґрунтування здійсненої кримінально-правової оцінки — це окремий елемент рішення задачі. При цьому, якщо йдеться про повноцінне розгорнуте рішення, він є таким самим обов'язковим, як і оцінка. Здійснюючи обґрунтування відповідної кримінально-правової оцінки, «автор» рішення має визначитися принаймні щодо двох питань: а) щодо форми обґрунтування; б) щодо «ієрархії» аргументів (доводів).

Форма обґрунтування в принципі не передбачає додержання якихось жорстких правил і визначається перш за все типом (різновидом) задачі. Так, обґрунтування при розв'язанні задачі із Загальної частини кримінального права в межах окремого інституту, що стосується злочину, передбачає спеціальне утворення відповідного «блоку» фактичних обставин, поглиблене дослідження змісту даного інституту, як правило, поетапне встановлення відповідності фактичних обставин конкретним його проявам і лише після цього формулювання проміжного, а потім і остаточного висновків. При вирішенні задачі із Загальної частини кримінального права щодо комплексного застосування його інститутів, які стосуються злочину, обґрунтування може бути здійснено у «знятому» вигляді й обмежуватися відтворенням лише проміжних висновків та визначенням впливу кожного інституту на кваліфікацію злочину (злочинів).

Що стосується «ієрархії» аргументів (доводів), які використовуються при обґрунтуванні власної кримінально-правової оцінки фактичних обставин, то тут необхідно мати на увазі:

1) Всі аргументи (доводи) за характером свого впливу на зміст кримінально-правової оцінки можна поділити на обов'язкові і необов'язкові. До *обов'язкових* належать ті аргументи, які безпосередньо впливають зі змісту відповідних нормативних приписів кримінально-правового характеру (обов'язкові нормативні аргументи). *Необов'язковими* аргументами є ті, які використовують роз'яснення Пленуму Верховного Суду України (основні правозастосовні аргументи), а також ті, що ґрунтуються на інших джерелах правозастосовної практики та на положеннях теорії кримінального права.

2) Ієрархія *обов'язкових нормативних аргументів* визначається юридичною силою тих джерел кримінального права, з норма-

тивних приписів яких вони (аргументи) безпосередньо впливають. Відповідно до ст. 8 Конституції України, Основний закон України має найвищу юридичну силу, а його норми є нормами прямої дії. Тому, наприклад, у випадку виникнення колізій між положеннями Конституції України та положеннями КК України положення Конституції України мають пріоритет перед останніми.

3) *Основні правозастосовні аргументи* в принципі не повинні суперечити обов'язковим нормативним аргументам, тому, за загальним правилом, у разі виникнення колізій пріоритет мають останні. І лише у виняткових випадках, коли такі колізії викликані внутрішніми суперечностями відповідних обов'язкових нормативних аргументів між собою, основний правозастосовний аргумент, що ґрунтується на одному з них, може розглядатись як пріоритетний перед іншим.

Прикладом такого основного правозастосовного аргументу є абзац 1 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7. У ньому правила призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 42 КК 1960 р., ст. 70 КК 2001 р.) поширюються, зокрема, і на випадки кваліфікації злочинів за однією й тією самою статтею чи однією і тією самою частиною статті Особливої частини КК, якщо один із злочинів був закінченим, а інший являв собою готування до злочину або замах на злочин. У цьому разі роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, яке за своїм змістом ґрунтується на ст. 16 КК 2001 р., але формально суперечить ст. 33 КК 2001 р., має пріоритет перед останньою статтею.

Основні правозастосовні аргументи з певною часткою умовності можна поділити на два різновиди: основні правозастосовні аргументи «прямої дії» та основні правозастосовні аргументи, що використовуються «за аналогією».

Прикладом основного правозастосовного аргументу «прямої дії» є посилання у рішенні задачі на абзац 3 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. № 12 у випадку, якщо в умовах задачі вказано на заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, у процесі розбою.

Посилання ж у рішенні на цей самий абзац 3 п. 12 згаданої постанови, коли в умовах задачі вказано на заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, у процесі розбою з метою викрадення наркотичних засобів,

є прикладом основного правозастосовного аргументу, що використовується «за аналогією». Таким чином, у рішенні різних задач використання одних і тих самих положень роз'яснень Пленуму Верховного Суду України може в одному випадку розглядатися як обов'язковий правозастосовний аргумент «прямої дії», а в іншому — як обов'язковий правозастосовний аргумент, що використовується «за аналогією».

4) *Інші необов'язкові аргументи* — навіть якщо вони за змістом видаються більш переконливими, ніж обов'язкові нормативні аргументи чи основні правозастосовні аргументи, — не можуть мати пріоритет перед останніми.

5) Серед необов'язкових аргументів, що їх використовують при розв'язанні задач (крім основних правозастосовних аргументів), якась ієрархія у принципі неможлива. Однак якщо між деякими з них існують суперечності (колізії), такі аргументи мають бути наведені, а потім зроблений вибір на користь одного з них. При цьому бажано сам вибір також обґрунтувати. Подібне обґрунтування, як уже зазначалося, стає обов'язковим у разі, коли точка зору «автора» рішення суперечить позиції, сформульованій у науково-практичному коментарі КК України.

У деяких випадках викладач, задаючи студентам дві-три задачі на наступне практичне заняття, може дозволити їм не писати розгорнуте обґрунтування при розв'язанні однієї з них. Однак і в цих випадках таке обґрунтування має бути здійснено в повному обсязі, його ключові моменти зафіксовані в письмовому рішенні, щоб у разі необхідності відтворити відповідні аргументи в усній формі.

4. Сформулювавши власну кримінально-правову оцінку фактичних обставин у відповідній формі й належним чином обґрунтувавши її, «автор» рішення задачі тим самим, як правило, дає відповідь на всі питання та завдання, які в ній поставлено. І лише тоді, коли окремі питання за своїм змістом мають не лише кримінально-правовий, а й процесуальний характер, на них треба відповідати окремо. Наприклад, у задачах можуть бути сформульовані питання на зразок: «Чи підлягає апеляція задоволенню?» або «Яке рішення має прийняти апеляційний суд?». Відповідь на такі питання має даватись у рішенні *після* написання основної — «кримінально-правової» — його частини і зводиться до відповідної констатації типу:

«На підставі викладеного апеляція адвоката задоволенню не підлягає» або «Таким чином, апеляційний суд має змінити вирок місцевого суду і переqualіфікувати дії суб'єкта з ч. 2 ст. 121 на ст. 122 і ч. 1 ст. 119 КК України».

Методичні рекомендації щодо розв'язання задач в межах окремого інституту, що стосується злочину. Особливості цього типу задач передбачають поглиблене дослідження змісту якогось конкретного інституту кримінального права, що стосується злочину. Тому рішення таких задач як окремих елементів включає:

1. Уточнення та попередню оцінку фактичних обставин (факультативний елемент).

2. Систематизацію тих фактичних обставин, які охоплюються змістом відповідного інституту (обов'язковий елемент).

3. Визначення конкретних правових, правозастосовних та теоретичних орієнтирів, які впливають на зміст інституту, що розглядається (обов'язковий елемент).

4. Зіставлення систематизованих фактичних обставин з правовими, правозастосовними та теоретичними орієнтирами відповідного інституту (обов'язковий елемент, який у письмовому вигляді в рішенні може не наводитись).

5. Формулювання проміжних і остаточних висновків щодо кримінально-правового змісту відповідних фактичних обставин у межах інституту, що розглядається (обов'язковий елемент).

6. Написання формули кримінально-правової кваліфікації та юридичного формулювання обвинувачення (обов'язковий елемент, якщо таке написання можливе).

7. Відповідь на конкретні питання задачі, якщо така відповідь не сформульована у попередніх елементах рішення (факультативний елемент).

При цьому в функціональному плані перший із зазначених вище елементів рішення задачі (якщо він потрібний) виступає *загальною передумовою* правильності такого рішення; другий — п'ятий елементи відображають *процес формулювання* власної кримінально-правової оцінки фактичних обставин і тим самим її *обґрунтування*; п'ятий (у частині остаточних висновків) або шостий (якщо він можливий) елементи фіксують *відповідну форму* власної кримінально-правової оцінки фактичних обставин; сьомий елемент (якщо він є в рішенні) дає відповідь на питання задачі, що мають переважно процесуальний характер.

5.4. Зразки задач

1. Устименко з друзями Прокоповим та Ісакіною розпивали спиртні напої. Потім Устименко та Ісакіна вийшли на балкон, де між ними виникла сварка. Устименко звинуватив Ісакіну в кра-

діжці грошей у Прокопова. Під час сварки Устименко підняв Ісакіну над перилами балкона. Та ухопилася руками за них, але Устименко відірвав Ісакіну від перил і викинув її з балкона другого поверху. При падінні Ісакіна дістала середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Ознайомтеся зі статтями 122 і 128 КК.

Визначте форму і вид вини цього злочину.

2. Лісяний, перетинаючи на власних «Жигулях» пішохідний перехід, невдало «крутонув» кермом у бік пішохода, який переходив вулицю. Той у відповідь (спеціально чи рефлекторно) кинув у лобове скло автомобіля гаманець з дрібними монетами. Якихось пошкоджень від цього не сталося, однак Лісяний розвернув машину і, наздогнавши свого «кривдника» та значно збавивши швидкість, виїхав на хідник, передньою частиною машини збив «кривдника» і поїхав далі. Пішохід, який дістав середньої тяжкості тілесні ушкодження, залишився на асфальті.

Ознайомтеся зі статтями 122, 128 і 286 КК та коментарями до них.

Визначте форму і вид вини цього злочину.

3. Працівник воєнізованої охорони Бутиренко, перебуваючи на роботі в стані сп'яніння, вдарив з ревнощів свою коханку Якубу і погрожував їй вбивством. Коли Якуба пішла додому, Бутиренко залишив пост і прийшов до неї на квартиру, де знову погрожував їй вбивством. Якуба заховалась у кімнаті своїх сусідів по квартирі Іванових. Бутиренко почав вимагати, щоб вона вийшла звідти, а потім вистрілив з пістолета у двері кімнати Іванових. Куля, пошкодивши двері та стіну, пройшла через усю кімнату на рівні тіла людини, нікого не зачепивши.

Варіант. Куля потрапила в плече Ольги Іванової, спричинивши середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Ознайомтеся зі статтями 126, 129, 122, 128 і 194 КК.

Визначте форму і вид вини у вчинених Бутиренком злочинах.

4. Озброєний обрізом мисливської рушниці Жолобов з метою викрадення відеопаратури проник до будинку обласної телерадіокомпанії, під погрозою вбивства зв'язав сторожа, засунувши йому в рот великий кляп. Кляп перекрив дихальні шляхи, і сторож помер.

Ознайомтеся зі статтями 187, 115 і 119 КК. Визначте форму і вид вини у вчинених Жолобовим злочинах.

5. Смирнов і Гулідів, що були в нетверезому стані, повертаючись додому з гостей, посварилися. Під час сварки Смирнов вдарив Гулідова в обличчя. Останній від удару послизнувся і, пада-

ючи, вдарився головою об водозабірну колонку, а потім об жолоб. Внаслідок ударів, що мали місце при падінні, Гулідів дістав тяжкі тілесні ушкодження, від яких помер на місці події.

Смирнова засуджено за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Висновок про наявність умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження суд обґрунтував тим, що «у підсудного був неконкретизований умисел щодо спричинення тілесного ушкодження і необережність щодо настання смерті. Тому дії підсудного слід кваліфікувати, виходячи з фактичної тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому».

Смирнов заперечував наявність умислу на нанесення тяжкого тілесного ушкодження, оскільки з Гулідовим він знайомий з дитинства і був з ним у нормальних стосунках, а вдарив його на ґрунті сварки несильно і лише один раз, не бажаючи спричинити тяжкі тілесні ушкодження і не допускаючи можливості їх настання.

Судово-медична експертиза встановила, що удар в обличчя потерпілого було нанесено без значної сили і самим ударом безпосередньо ніяких тілесних ушкоджень заподіяно не було. Смерть настала від перелому кісток склепіння черепа і крововиливу під м'яку мозкову оболонку, які могли утворитися при неодноразових ударах головою об різні деталі водозабірної колонки і бетонне покриття.

Варіант. Вдарившись об водозабірну колонку та жолоб, Гулідів дістав тяжкі тілесні ушкодження, але залишився живий.

Ознайомтеся зі статтями 119, 121, 126 і 128 КК. Чи правильно встановлено форму вини щодо вчинених Смирновим злочинних дій?

6. Повертаючись з полювання, Новиков на березі річки підійшов до гурту знайомих підлітків, які сиділи на землі. Серед них був і його двоюрідний брат Родіонов. Коли Родіонов запитав, чи вбив він якогось звіра, Новиков відповів, що не вбив, але зараз вб'є. При цьому, перебуваючи у безпосередній близькості до підлітків і тримаючи стволи рушниці в їхньому напрямку, розкрив рушницю, оглянув раніше вставлений у ствол патрон, закрив її і почав великим пальцем правої руки зводити курок. У цей час його палець зірвався з курка і стався постріл, яким було смертельно поранено Родіонова.

На попередньому слідстві та в суді Новиков пояснював, що вбивати Родіонова не хотів, а постріл стався випадково. Свідки пояснили, що ніхто з них серйозно не сприйняв слова і дії Новикова, не злякався і Родіонов. Двоє свідків бачили, що у Новикова

палець зірвався з курка. Новикова засуджено за умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 119 КК.

Чи правильно вирішено справу?

7. Євдокименко, перебуваючи у стані сп'яніння, їхав своєю автомашиною. На вимогу працівника міліції він не зупинився. Тоді працівники міліції Михайленко, Назаренко і Романенко все ж зупинили порушника і зажадали, щоб він пред'явив документи. Замість цього Євдокименко знову почав рухатися, а Михайленко, щоб його затримати, кинувся на капот автомобіля. Євдокименко спочатку збільшив швидкість, а потім різко загальмував, намагаючись скинути Михайленка. Після гальмування Михайленко впав з капота на землю і дістав легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я.

Варіант 1. Михайленко після гальмування впав під передні колеса автомобіля, однак Євдокименко, бачачи це, переїхав його, спричинивши тяжке тілесне ушкодження.

Варіант 2. Після падіння Михайленка Євдокименко переїхав його, заподіявши ушкодження, від яких потерпілий через два дні помер у госпіталі.

Ознайомтеся зі статтями 342, 345 і 348 КК та коментарями до них.

Визначте спрямованість дії Євдокименка, форму та вид вини щодо вчинених ним злочинів.

8. Слюсар Клюка виготовив пістолет під малокаліберний патрон. Бажаючи його випробувати, він пізно ввечері кілька разів вистрелив на березі ставка в напрямку протилежного берега. Одним з цих пострілів було вбито дівчинку, яка там шукала цуцика.

Відстань між Клюкою і потерпілою була близько 200 м, їх розділяли ставок, болото з осокою і очеретом висотою близько 2 м, за якими вздовж паркану йшла потерпіла. Клюка винним себе визнав частково і пояснив, що нікого не хотів убивати, дівчинку не бачив і не передбачав, що куля може пролетіти таку відстань.

Клюку засудили за умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб.

Ознайомтеся з п. 5 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 115 і ст. 119 КК.

Чи правильно вирішено справу?

9. Гартнер, яка працювала тренером з плавання в басейні «Олімпієць», дала групі новачків — учням молодших класів — завдання і простежила, як вони зі спеціальними дощечками в руках спускалися до басейну. Потім вона на порушення встановлених правил проведення тренування новачків підійшла до колеги по ро-

боті, випустивши з поля зору свою групу. Раптом почулися голосні крики дітей, які кликали на допомогу. Кинувшись у воду, один з тренерів підняв з дна басейну дівчинку з групи Гартнер. Після надання першої допомоги дитину негайно було доставлено до реанімаційного відділення лікарні. Однак врятувати її не вдалося.

Ознайомтеся зі ст. 137 КК.

Чи повинна Гартнер відповідати за смерть дівчинки?

10. 16-річні приятелі Потапкін і Білий сиділи на траві й жартома кидали один в одного маленькі камінці. Потім вони посварилися, а далі й побилися, нанісши один одному по два-три удари кулаками в обличчя і голову. З'ясувавши таким шляхом стосунки, приятелі відразу ж помирилися. Наступного дня стан здоров'я Білого різко погіршився, його було доставлено до лікарні, де через три дні він помер.

Розслідуванням справи було встановлено, що смерть сталася від нанесеного Потапкіним під час бійки удару в скроню, який спричинив осколковий перелом лівої скроневої кістки, що супроводжувався внутрічерепною кровотечею. Встановлено також, що бійка виникла несподівано, що її учасники мали приблизно однаковий фізичний розвиток, що обоє не передбачали більш небезпечних її наслідків, ніж нанесення побоїв кулаками при звичайній бійці. Потапкін пояснив, що взагалі не хотів битися, а тим більше ціле-спрямовано бити у скроню. Він хотів вдарити Білого лише в щелепу, а Білий в цей час трохи опустив голову та відхилився.

Потапкіна було засуджено за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. На вирок суду адвокат Потапкіна подав апеляцію, в якій ставилося питання про необхідність кваліфікації дій винного як вбивство через необережність.

Ознайомтеся зі статтями 119 і 121 КК.

Як, на Вашу думку, треба вирішити справу?

11. З ресторану за брутальну лайку відвідувачі видворили п'яного Шахова. Він повернувся і спочатку штовхнув Ляшенко, яка була ініціатором видворення, а потім, піднявши руку для нанесення удару, дуже швидко побіг до Штейникова (одного з тих відвідувачів, які його виводили), що стояв біля бару. Різко зупинившись біля Штейникова, Шахов не втримався на ногах і налетів на нього, збив з ніг і сам упав. При падінні Штейников вдарився головою об стійку бару і дістав тяжку черепно-мозкову травму, яка за висновком судово-медичної експертизи є тяжким тілесним ушкодженням.

Ознайомтеся зі статтями 121, 128 і 350 КК.

Визначте форму і вид вини щодо вчинених Шаховим злочинних дій.

12. Брагін незаконно та недбало зберігав вдома малокаліберну гвинтівку. Мурзинцев, який з Єрмаковою та іншими товаришами бував у Брагіна вдома і знав про гвинтівку, будучи в нетверезому стані, вирішив постріляти з неї. Він взяв з шафи гвинтівку і зарядив патроном, але прийшов Кубко, який відібрав її у нього.

Мурзинцев не попередив Кубко, що гвинтівка заряджена. Бажаючи налякати Єрмакову, Кубко навів гвинтівку на неї і натиснув на спусковий гачок. Стався постріл, яким Єрмаковій було заподіяно тяжке тілесне ушкодження.

Ознайомтеся зі статтями 121, 128, 263 і 264 КК і вирішіть питання про відповідальність вказаних в задачі суб'єктів.

13. Мамедов і Керімов, розпиваючи спиртні напої, посварилися і почали плечима штовхати один одного, поступово збільшуючи силу поштовху. Від поштовху Мамедова Керімов упав і вдарився головою об бетонну підлогу. Однак і сам Мамедов на ногах не втримався, впав на Керімова, але потім встав і відійшов набік, не вчиняючи більше ніяких дій. Керімов від одержаного ушкодження потилиці та м'яких тканин мозку помер.

Ознайомтеся зі статтями 115, 119 і 126 КК і вирішіть питання про відповідальність Мамедова.

14. Брати Котовські в стані сп'яніння опівночі прийшли в будинок, де проживав їхній знайомий Чуб, щоб дізнатися, чи немає в квартирі Чуба Столярчука і Малярчука, з якими вони весь день пиячили. Коли Чуб відчинив двері й сказав, що нікого у нього немає, Котовські вдерлися до квартири, збили Чуба з ніг, зв'язали і почали бити ногами і пляшкою, наносячи удари в голову і груди. Всього було нанесено 45—50 ударів. Чуб на місці події помер.

Ознайомтеся зі ст. 115 КК.

Визначте, які елементи (ознаки) суб'єктивної сторони складу злочину впливають на його кваліфікацію.

15. Голова релігійної секти Макарило, прагнучи здобути славу «чудотворця» і «спасителя», в присутності групи віруючих розпочав релігійний обряд: прочитав молитву і почав робити 73-річній Шиловій масаж уздовж хребта, щоб вигнати «біса». Шилова просила його припинити ці дії, поскаржившись на біль у серці. Однак Макарило ігнорував її прохання і продовжував масажувати, доки вона не втратила свідомість і не вмерла. Після цього Макарило, діючи впевнено і без розгубленості, намагався її «воскресити», вливаючи в рот настій трав, який називав «живою кров'ю», і примушуючи віруючих читати молитву.

Ознайомтеся зі статтями 115, 119 і 181 КК.

Проаналізуйте суб'єктивну сторону вчинених Макарилом злочинних дій і дайте їх кримінально-правову оцінку.

16. Безвусий посварився зі своєю невісткою і умисно вдарив її рукою в обличчя. Невістка впала і вдарилась головою об бетонну плиту. Це спричинило тяжке тілесне ушкодження, від якого вона того ж дня померла. Безвусого засуджено за умисне тяжке тілесне ушкодження, що призвело до смерті потерпілого. Він подав апеляцію, стверджуючи, що не мав умислу ні на вбивство невістки, ні на нанесення їй тяжкого тілесного ушкодження, про що, на його думку, свідчить висновок судово-медичної експертизи, в якому зазначено, що сам удар безпосередньо заподіяв ушкодження, які за життя належали б до легких тілесних ушкоджень без розладу здоров'я.

Ознайомтеся зі статтями 119, 121 і 126 КК. Як має бути вирішена справа апеляційною інстанцією?

17. Коли на Кузнецову, яка хворіла на венеричну хворобу (гонорею), напало троє хлопців, щоб звалтувати, вона їх попередила про те, що вони можуть також захворіти. Після звалтування всі хлопці захворіли на гонорею.

Варіант 1. Кузнецова не попередила про свою хворобу, боячись, що її можуть побити чи вбити.

Варіант 2. Кузнецова попередила гвалтівників про хворобу, але ті сприйняли це як спробу уникнути звалтування.

Варіант 3. Кузнецова сумнівалася щодо наявності у неї хвороби і тому не попередила гвалтівників.

Варіант 4. Кузнецова вважала, що гвалтівники також хворіють на дану хворобу, і тому не попередила їх.

Ознайомтеся зі ст. 133 КК та коментарем до неї.

Чи повинна Кузнецова відповідати за зараження цих осіб на венеричну хворобу?

18. Тракторист Сич, сп'янівши, неодноразово вдавався до хуліганських дій, спрямовуючи трактор на пішоходів. Не діставши відсічі, він дедалі більше нахабнів і почав заганяти їх у багнюку, канаву тощо. Продовжуючи свої дії, Сич погнався на тракторі за двома дівчатами і, наздогнавши їх, притиснув трактором до паркану. При цьому одна з них, намагаючись звільнитися, потрапила під гусениці та була смертельно травмована.

Ознайомтеся з п. 7 ч. 2 ст. 115, ст. 296 і ст. 119 КК і вирішіть питання про відповідальність Сича.

19. До робітниці Бем прийшов брат. Він, як завжди, був п'яним і, як завжди, вимагав грошей на спиртне та погрожував фізичною розправою. Готуючи вечерю на кухні, Бем слухала йо-

го п'яні погрози мовчки, не обертаючись. Коли ж раптом відчула його наближення, інстинктивно різко обернулася, тримаючи кухонний ніж. Брат наразився на ніж грудьми і впав на підлогу. Бем негайно викликала швидку допомогу, однак до її прибуття від заподіяної рани серця брат помер.

Чи має Бем нести відповідальність за смерть брата?

20. Яременко під час будівництва гаража розмішував вапняний розчин рукою в гумовій рукавиці. Діти, що були за низьким парканом дитячого комбінату, дражнили його. Щоб прогнати їх, він замахнувся рукою в рукавиці в їхній бік. При цьому залишки вапняного розчину злетіли з рукавиці й потрапили в очі Колі Соचना, заподіявши хімічний опік лівого ока з ураженням кон'юнктиви і роговиці. За висновком судово-медичної експертизи, ці ушкодження є тяжкими.

Ознайомтеся зі статтями 121 і 128 КК. Дайте кримінально-правову оцінку дії Яременка.

21. Степаняна визнано винним у тому, що він вбив Варданяна з хуліганських мотивів. Матеріалами справи встановлено, що за рік до вбивства між Степаняном і Варданяном сталася бійка, під час якої Варданян побив Степаняна. Про цю подію Варданян розповідав знайомим. Це стало відомо Степаняну. Пізнього вечора він поїхав додому до Варданяна, викликав його на вулицю для з'ясування стосунків і в ході сварки, що виникла, ударив ножем, заподіявши смертельне поранення.

Як правильно вирішити справу?

22. Донєв, Іовчев, Шпаков та брати Грекови (всі — члени сільськогосподарського кооперативу) вимагали на зборах дострокових виборів голови кооперативу, заявивши, що діючий голова зловживає посадовим становищем і «розбазарює» майно. Цю вимогу підтримали інші члени кооперативу, однак президія зборів дану пропозицію не поставила на голосування. Тоді Донєв, Іовчев та брати Грекови почали кричати, свистіти і плескати в долоні. Збори перенесли на наступний день, а всіх зазначених осіб було засуджено за ч. 1 ст. 296 КК.

Ознайомтеся зі ст. 296 КК та коментарем до неї.

Чи правильно вирішив суд?

23. Полтавець, електрик за фахом, для охорони свого квітника огоротив його сталевим дротом і ввечері підключив до електромережі. Сусіда Ковчан, вмикаючи електричне освітлення на вулиці, потрапив під напругу і був смертельно травмований.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 119 КК.

Визначте форму і вид вини у вчиненому Полтавцем злочині.

24. Усов разом з приятелем Юрковим та його коханкою Ульман розпивали спиртні напої на фермі. Ввечері Ульман пішла додому. По дорозі Усов наздогнав її і намагався зґвалтувати. Защищаючись, вона вкусила його за палець. Однак Усов ударами кулака в голову і тулуб зламав опір Ульман і зґвалтував її. Після цього він покликав Ульман з собою, але та відмовилась йти і сказала, що їй недобре і вона полежить на траві. Наступного дня вранці Ульман прийшла в село і розповіла, що Усов наздогнав її в дорозі, побив і, погрожуючи вбивством, зґвалтував. Того ж дня вона померла в своєму домі від заподіяного Усовим при зґвалтуванні струсу головного мозку. Усова засуджено за зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, та умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням і вчинене з особливою жорстокістю.

Ознайомтеся з пунктами 4, 9, 10 ч. 2 ст. 115 і ч. 4 ст. 152 КК.

Проаналізуйте суб'єктивну сторону злочинних дій, вчинених Усовим. Чи правильно кваліфіковано вчинене Усовим?

25. Під час зупинки пасажирського потяга робітник Кузьминов намагався проникнути до вагона-ресторану, щоб купити пляшку пива. Бригадир потягу Давидов не дозволив цього зробити і почав виштовхувати його в тамбур, а коли потяг уже рушив, вимагати, щоб Кузьминов на ходу вистрибнув. Оскільки той не підкорився, Давидов схопив його за голову і пригнув так сильно, що у Кузьминова стався перелом хребта й ушкодження спинного мозку. Він втратив свідомість.

На наступній зупинці Давидов переніс Кузьминова до пасажирського потягу, що йшов до станції, на якій Кузьминов працював, і попросив провідника доставити його до лікарні, пояснивши, що у того в стані сп'яніння стався напад епілепсії. В лікарні Кузьминов помер.

Ознайомтеся зі статтями 115, 121 і 365 КК.

Визначте форму і вид вини щодо вчинених Давидовим дій.

26. Руся випадково дізналася, що її самітній дядько Масол збив на її ім'я заповіт. Побоюючись, що дядько може змінити заповіт, Руся вирішила його вбити. Пізно вночі, коли дядько спав, вона проникла до його квартири, сильно вдарила молотком по голові, а потім, вважаючи Масола мертвим, підпалила постіль та підлогу, щоб інсценувати пожежу від необережного паління в ліжку.

Судово-медична експертиза встановила, що смерть Масола сталася не від травмування голови, а від отруєння димом під час пожежі.

Русю було засуджено за умисне вбивство з корисливих мотивів та умисне знищення чужого майна шляхом підпалу, що спри-

чинило загибель людей. Адвокат звернувся з апеляцією про перекваліфікацію дій Русі щодо позбавлення життя Масола, вважаючи, що мав місце замах на умисне вбивство з корисливих мотивів та вбивство через необережність.

Ознайомтеся зі статтями 115, 119 і 194 КК. Яке рішення має прийняти апеляційна інстанція?

27. Брати Гаврило та Януарій Вовченки, які перебували в стані сп'яніння, побачили біля магазину незнайомого їм Костюченка. Януарій підійшов до Костюченка, зняв з нього капелюх і, сказавши: «Дай поносити», надів його на себе. Костюченко капелюх забрав. Після цього Януарій, а потім і Гаврило почали його бити, не намагаючись заволодіти ні капелюхом, ні іншим його майном. Присутні на місці події громадяни затримали обох братів. Костюченку було заподіяно легкі тілесні ушкодження без короткочасного розладу здоров'я. Обох братів було засуджено за хуліганство, яке супроводжувалось особливою зухвалістю, а Януарія — ще й за грабіж. Януарій оскаржив вирок, поставивши питання про зміну вироку і виправдання щодо обвинувачення за грабіж, оскільки він зняв капелюх з Костюченка і надів його на себе, щоб пожартувати. Костюченка ж побив за те, що той, забираючи свого капелюха, образив його.

Ознайомтеся зі статтями 186 і 296 КК.

Чи підлягає скарга задоволенню?

28. Петюрін Володимир мешкав у 2-кімнатній квартирі, займаючи разом з матір'ю прохідну кімнату. У другій, окремій, жив брат Вадим з дружиною. Одного разу всі четверо пили самогон і перебували в стані сп'яніння. Опівночі Володимир, розшукуючи цуцика, зайшов до кімнати, де спала дружина Вадима. Той обурився і виштовхнув Володимира, який схопив у передпокої сокиру і двічі вдарив нею Вадима по голові, заподіявши йому відкритий перелом черепа. Коли Вадим впав, Володимир допоміг йому лягти на диван, але як тільки дружина брата пішла викликати швидку допомогу, Володимир з вигуком «Я тебе все одно знищу» вдарив брата ножем у живіт, спричинивши колото-різану рану черевної порожнини з ушкодженням кишок, і втік. Обидві рани віднесені судово-медичною експертизою до тяжких тілесних ушкоджень.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 121 КК.

Визначте суб'єктивну спрямованість дій Володимира та її вплив на кваліфікацію.

29. Іванов запросив до себе додому Петрова, з яким вони були на безалкогольному весіллі, щоб почастивати самогоном. Петро-

ву не сподобалась якість питва, і випити другу склянку він відмовився. Тоді Іванов сказав Петрову, що рушницею примусить його випити склянку до дна. Він зняв зі стіни рушницю і запитав Петрова, чим її краще зарядити — шротом чи кулею. Петров відповів: кулею. Іванов так і зробив. Потім, звівши курок, почав цілитись в Петрова. Згодом, не відвівши рушниці, він почав повільно спускати курок, притримуючи його великим пальцем. Однак курок вислизнув. Пролунав постріл, яким Петрова було вбито.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 119 КК.

Чи повинен Іванов відповідати за смерть Петрова?

30. Довгаль проживав з Пузіною та її синами Юрієм і Анатолієм у спільно з ними збудованому будинку. Він постійно пиячив, часто сварився з дружиною, бив її. Коли будинок було споруджено, почалися сварки з приводу того, кому він належить. Під час однієї з таких сварок Довгаль намагався підпалити будинок, але Анатолій відвернув пожежу, віднявши у нього відро з бензином та виливши його в сніг.

Через рік після цього під час наступної сварки з Пузіною Довгаль, який перебував у стані сп'яніння, погрожуючи підпалити будинок, запропонував їй, а також Юрію та Анатолію вийти з будинку, а коли вони відмовилися це зробити, взяв у сусіди відро бензину і вихлюпнув його в кухню, де були Пузіна з синами. Краплі бензину потрапили на гарячу плиту, і він спалахнув. Полум'я охопило всю кухню. Обгоріла Пузіна вискочила через веранду в двір, Юрій зумів вистрибнути у вікно. Від тяжких опіків Пузіна наступного дня померла в лікарні, а Юрій — через 10 днів. Довгаль і Анатолій Пузін теж дістали опіки, але не такі значні.

Довгалья засуджено за умисне пошкодження чужого майна шляхом підпалу, що спричинило загибель людей, і за умисне вбивство двох осіб способом, небезпечним для життя багатьох осіб.

Апеляційна інстанція визнала безпідставним засудження Довгалья за умисне вбивство, аргументуючи це тим, що умисел Довгалья був спрямований лише на підпал будинку і що він перш ніж вилив бензин на підлогу кухні, неодноразово попереджував потерпілих, щоб вони вийшли з кухні. Довгаль пояснив свої дії тим, що хотів лише налякати дружину.

Ознайомтеся зі статтями 115, 119 і 194 КК. Чи правильно вирішено справу апеляційною інстанцією?

31. Зура в стані сп'яніння, озброївшись гумовим шлангом з металевим наконечником, вчинив хуліганство: безпричинно переслідував на вулиці підлітків, побив кількох громадян. Деякі громадяни, а також неповнолітній Носенко намагалися відібрати

у Зури шланг, однак зробити це їм не вдалося. Зура ж, як тільки зайшов на своє подвір'я, обнесене парканом, спустив з цепу собаку, а сам продовжував розмахувати шлангом. Підлітки почали кидати в Зуру щєбїнь, а Носенко, кинувши через паркан у його бік шматок цеглини, влучив у голову Зури. Той помер на місці події. Носенка засуджено за умисне вбивство.

Адвокат Носенка подав апеляцію, поставивши питання про перекваліфікацію дій Носенка на ч. 1 ст. 119 КК, оскільки дії його були реакцією на неправомірну поведінку потерпілого. Сам же Носенко пояснював на попередньому слідстві та в суді, що не припускав настання таких наслідків.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 119 КК.

Як слід вирішити справу?

32. 16-річний Лазар Кабанович знадівся до вживання наркотиків, про що батьки не знали. Бажаючи позбутися згубної пристрасті, він звернувся за допомогою до наркологічного диспансеру, де його взяли на облік. Медсестра диспансеру Фролова зателефонувала батькові Кабановича і запитала, чи знає він, що його син є наркоманом і його через це взято на облік. У батька Кабановича стався серцевий напад, і він одразу ж помер.

Ознайомтеся зі статтями 119 і 145 КК.

Чи повинна Фролова відповідати за смерть батька Кабановича?

33. Протягом двох років Морозова перебувала в неприязних стосунках з 64-річною Богдановою. Під час чергової сварки Морозова вдарила Богданову кулаком в обличчя, а потім ногою по тулубу. Богданова впала і головою вдарилась об асфальт, отримавши від падіння тяжке тілесне ушкодження. Морозову засуджено за умисне заподіяння цього ушкодження.

Ознайомтеся зі статтями 121, 126 і 128 КК.

Чи правильно кваліфіковано дії винної?

34. Чиж разом з Борисенком розпив пляшку горілки. Далі Чиж почав демонструвати Борисенку прийоми самбо для захисту від нападів з ножем, якими він добре володів. При цьому він сказав, що зможе відбити будь-який напад з ножем і запропонував Борисенку напасти на нього по-справжньому. Борисенко відмовлявся, але після настирливих домагань погодився. Чиж кваліфіковано відбив перший напад Борисенка, однак другий — невдало, доставши тяжке тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння.

Ознайомтеся зі статтями 121 і 128 КК.

Чи повинен Борисенко відповідати за заподіяння даного ушкодження?

35. Коротков мав неприязні стосунки з Ворошиловим, часто сварився з ним, а одного разу навіть намагався вдарити того газовим пальником, чому перешкодив Іванов. Під час чергової сварки Коротков хлюпнув з 20-літровога відра бензин на Ворошилова, який стояв біля палаючого ковальського горна. Бензин спалахнув, Ворошилов дістав сильні опіки, від яких через шість годин помер у лікарі.

Встановлено: Коротков знав, що у відрі був бензин, бо під час сварки він вийшов з кузні, дістав відро з бензином, швидко повернувся назад і зі словами «Ну, гад» з силою вихлюпнув його на Ворошилова, який стояв біля горна, де палало вугілля. Короткова засуджено за умисне вбивство.

Адвокат засудженого подав апеляцію, поставивши питання про перекваліфікацію дій винного на ч. 1 ст. 119КК.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 119 КК.

Чи підлягає апеляція задоволенню?

36. Берідзе зрадила своєму чоловікові Симоняну, і той розірвав з нею шлюб. Їхній син залишився у Берідзе. Через рік Симонян запропонував Берідзе помиритися заради дитини, однак вона не погодилася. З цією пропозицією Симонян звертався майже щомісяця і, одержуючи щоразу відмову, погрожував їй убивством. Переконавшись, що погрози не діють і Берідзе категорично відмовляється від примирення, Симонян вирішив помститися їй і наніс три ножові рани в обличчя, щоб знівечити його. Симоняна засуджено за замах на умисне вбивство. Він оскаржив вирок, стверджуючи, що не мав умислу на вбивство, що обставини вчинення злочину не перешкоджали йому нанести потерпілій ножові рани в інші життєво важливі органи і спричинити смерть, якби він її прагнув, але він цього не зробив.

Ознайомтеся зі статтями 115, 121 і 129 КК.

Чи правильно кваліфіковано дії Симоняна?

37. Ввечері 8-го березня Горшков, Третьяков, Сірокоза та інші розпивали спиртні напої в квартирі Бухала. Дружина Бухала, прийшовши з роботи додому, почала лаяти Сірокозу, яка була вже дуже п'яна, і попросила Горшкова та Третьякова відвести її додому, сказавши, де та живе. Вони погодились і понесли Сірокозу додому. Дорогою вони ще випили припасену чвертку горілки і так сп'яніли, що далі йти вже не змогли. Всі троє залишилися на ніч на вулиці в холодній будці. Вранці виявилось, що Сірокоза померла. Згідно з висновком судово-медичної експертизи, смерть сталася від переохолодження тіла.

Ознайомтеся зі ст. 135 КК.

Чи повинні Горшков і Третьяков відповідати за залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи?

38. Фарбун, учень школи естрадно-циркового мистецтва, побився об заклад з новими знайомими, які не знали його майбутньої професії, що він може непомітно витягти в тролейбусі у будь-якого громадянина гаманець з кишени й так само непомітно покласти його назад. Витягти з кишені пасажира гаманець Фарбун зумів, але потім обставини склалися так, що непомітно покласти його назад уже не було можливості. Гаманець зі значною сумою грошей та документами залишився у Фарбуна. Його засуджено за крадіжку, що завдала значної шкоди потерпілому.

Варіант. У той самий день Фарбун вислав усе поштою додому потерпілому.

Ознайомтесь зі статтями 185 і 356 КК. Чи правильно вирішено справу?

39. Група підлітків пізно вночі поверталася додому. Вони голосно розмовляли й сміялись. Полохало, який охороняв свій город, почувши шум, вистрелив вгору з рушниці, щоб налякати підлітків і запобігти можливій крадіжці овочів. Зачувши постріл і шум, Ульянов, який теж охороняв свій город, також вистрелив з рушниці з великої відстані (ніч була темна) в напрямку підлітків. Цим пострілом було заподіяно неповнолітньому Сороці легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я.

Варіант. Пострілом Ульянова Сороці було заподіяно середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Ознайомтесь зі статтями 122, 125 і 128 КК.

Чи повинен Ульянов відповідати за наслідки?

40. Сова придбав у мисливському магазині рушницю й вирішив її випробувати. Пізньої ночі він вийшов на ганок свого будинку і тричі вистрелив з неї у бік городу, за яким починався заболочений ліс. Одним з цих пострілів було вбито сусідку, яка тікала до лісу від свого чоловіка, що хотів її побити.

Ознайомтесь зі ст. 119 КК.

Чи повинен Сова відповідати за смерть потерпілої?

41. Працівники їдальні з сім'ями відпочивали на березі річки. Серед них були Зубко і Косач. Косач був у стані сильного сп'яніння і безпричинно чіплявся до всіх. Сітковську, яка стояла на березі, зіпхнув у річку, Барановській вимадав обличчя багнукою і також намагався зіпхнути у річку. Потім Косач, купаючись разом зі школярем Дубенком, підмовляв того зіпхнути у річку Зубко: «Давай пожартуємо, піди і зіпхни її у воду». Дубенко сказав про це Зубко, яка попросила не чіпати її, оскільки вона не вміє плавати. Коли Ко-

сач сам підійшов до Зубко, вона своє прохання повторила і йому, запевняючи, що не вміє плавати. Косач, сказавши, що навчить її плавати, штовхнув Зубко з 2-метрового берега у річку, і слідом за нею стрибнув сам. Опинившись у воді, Зубко почала тонути, вчепилася за Косача, але той, відчувши, що річка в цьому місці глибока, і не вміючи добре плавати, відштовхнув її від себе. Сам він ледве дістався берега і покликав на допомогу. Зубко тим часом потонула. Косача засуджено за умисне вбивство з хуліганських мотивів.

Ознайомтеся зі ст. 115, 135 і 296 КК.

Чи правильно вирішено справу?

42. Ввечері 21 листопада 2001 р. шофер Куделя на закріпленій за ним вантажній автомашині, що була завантажена жомом, під'їхав до їдальні в с. Стартовому, де зустрів нетверезих Кобелева і Жердяєва. Вони попросили Куделю відвезти їх в с. Петрівку, однак той відмовився, оскільки кузов заповнено жомом. Коли Куделя зайшов до магазину, Жердяєв і Кобелев залізли до кузова. Повернувшись, Куделя помітив Жердяєва і запропонував залишити кузов, що той і зробив. Не перевіряючи, чи немає в кузові Кобелева, Куделя поїхав далі. По дорозі Кобелев, що був дуже п'яним, упав з кузова, потрапив під колесо і дістав смертельну травму. В суді Куделя пояснив, що Кобелева не бачив у кузові машини, а помітив лише Жердяєва, якого і прогнав.

Куделю засуджено за порушення правил безпеки дорожнього руху транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило смерть потерпілого.

Ознайомтеся зі ст. 286 КК.

Чи правильно кваліфіковано дії Куделі?

43. П'яний Смирнов, проходячи до себе в кімнату, поведився непристойно, на зроблене йому Зуєвим зауваження з цього приводу почав нецензурно лаятись, агресивно, з піднятими руками підходити до Зуєва. Той спочатку відступив, а потім відштовхнув від себе Смирнова. Падаючи, Смирнов спі-ткнувся об поріг перших вхідних дверей, а другі, замкнені на французький замок, розчинилися, і він ударився головою об цементну підлогу сходової площадки, одержавши тяжке тілесне ушкодження.

Матеріалами справи встановлено, що вхідні двері до квартири подвійні, відстань між ними — 50 см, другі двері були замкнені на французький замок. У момент події Зуєв і Смирнов були в 1,5 метри від дверей.

Ознайомтеся зі статтями 121 і 128 КК.

Проаналізуйте суб'єктивну сторону діяння Зуєва і вирішіть питання про його відповідальність.

44. Шабурова засуджено за те, що він у нетверезому стані керував мотоциклом і, порушивши правила безпеки руху, наїхав на 12-річного Пономарьова, заподіявши йому тяжке тілесне ушкодження. Потерпілого залишив без допомоги і зник з місця події.

Матеріалами справи встановлено, що під час наїзду від удару мотоцикла хлопчик упав на коляску, потім на дорогу, а далі встав і самостійно пішов до квартири свого діда, звідки був доставлений до лікарні. Це бачив Шабуров, який вважав, що небезпеки для життя хлопчика немає.

Ознайомтеся зі статтями 286 і 135 КК.

Чи повинен Шабуров відповідати за залишення в небезпеці?

45. Бригадир комплексної будівельної бригади Чорновід наказав робітникам бригади Пивовару й Галушці наглушити в безлюдному місці риби у річці за допомогою електроструму і видав для цього моток електродроту. Під час цих незаконних дій було смертельно травмовано Люльку, який самовільно приєднався до браконьєрів. Чорновода засуджено за співучасть у незаконному зайнятті рибним промыслом і за вбивство через необережність. Вважаючи себе невинуватим у вбивстві, Чорновід подав апеляцію.

Ознайомтеся зі статтями 119 і 249 КК.

Чи має Чорновід відповідати за смерть Люльки?

46. Пізно ввечері в будинку Павлової її приятелі Шарапов, Курочкін, Івоніна та Єгорова розпивали спиртні напої. Курочкін вийняв з сумки неза-ряджений обріз мисливської рушниці, два патрони до нього і поклав все це на стіл. Шарапов першим взяв обріз, розкрив його й оглянув внутрішню поверхню ствола. Після нього всі присутні також оглянули обріз. Згодом усі вийшли на кухню покурити. Першою до кімнати зайшла Івоніна. Вона взяла зі столу обріз і зарядила його. Це бачив Курочкін, який ішов за нею. Він відібрав обріз і поклав його на стілець, а сам ліг на диван. Івоніна сіла біля нього. Незабаром до кімнати увійшли Шарапов і Єгорова. Шарапов взяв обріз і, не переконавшись, що він не заряджений, жартома направив дуло на своє обличчя і натиснув на спусковий гачок. Сталася осічка. Потім Шарапов наставив обріз на Курочкіна і знову натиснув на гачок. Пролунав постріл, яким було смертельно поранено Курочкіна. Шарапова було засуджено за вбивство через необережність.

Ознайомтеся зі статтями 119 і 263 КК.

Чи правильно вирішено справу?

47. Увечері двоє дільничних інспекторів міліції помітили Жарова, який щойно вийшов з ресторану і явно був у стані сп'яніння. Знаючи, що Жаров ніде не працює і раніше був суди-

мий, вони вирішили поцікавитися, на які гроші він п'є. У відповідь Жаров дістав з кишені саморобний пістолет, пересмикнув затвор і зі словами «Я тебе застрелю» направив його на одного із співробітників міліції, а потім натиснув на спусковий гачок.

На суді з'ясувалося, що пістолет не був заряджений і його Жарову дали лише на кілька хвилин. Сам Жаров та інші учасники події сприймали цей пістолет за саморобну запальничку.

Варіант. Пістолет виявився зарядженим, і Жаров убив дільничного інспектора міліції.

Ознайомтеся зі ст. 348 КК та коментарем до неї, а також з статтями 119 і 263 КК.

Чи підлягає відповідальності Жаров за посягання на життя працівника правоохоронного органу?

48. У Трофимова склалися неприязні стосунки з сім'єю Саковських, які повідомили в міліцію про браконьєрство і хуліганство батька Трофимова. Крім того, Саковська робила Трофимову зауваження у зв'язку з тим, що той порушував громадський порядок. Трофимов вирішив помститися. Ввечері він підійшов до будинку Саковських. Помітивши через вікно кухні обрис фігури людини і вважаючи, що це Саковська, Трофимов прицілився і вистрелив. Вбитим виявився Саковський.

Трофимова засуджено за вбивство через необережність Саковського і за замах на умисне вбивство Саковської.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 119 КК.

Як впливає на відповідальність помилка щодо особи потерпілого?

Чи правильно суд кваліфікував дії Трофимова?

49. Брежков і Косоротов познайомилися біля гастроному, в складчину купили пляшку горілки та розпили її на березі річки. Брежкову здалося, що Косоротов не порівну розділив спиртне. Між ними виникла бійка. Вони зчепилися, впали на землю і, перекочуючись, наносили кулаками один одному удари. Косоротов дотягнувся до ножа, яким вони різали ковбасу, і вдарив ним Брежкова в ліву задню частину спини. Брежков втратив свідомість. Спроба повернути свідомість з допомогою штучного дихання не вдалася. Косоротов подумав, що вбив Брежкова. Щоб приховати злочин, він кинув потерпілого в річку. Судово-медична експертиза встановила, що смерть потерпілого сталася не від ножового поранення, яке спричинило тяжке тілесне ушкодження, а внаслідок попадання води в дихальні шляхи. Косоротова засуджено за умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого.

Ознайомтеся зі статтями 119 і 121 КК.

Чи правильно суд вирішив справу?

50. Брати Кошкіни і Вошкін побилися. Кошкіни вирішили вбити Вошкіна і вночі з рушницею прийшли до нього додому. За домовленістю Данило Кошкін з рушницею залишився у дворі, а Пилип Кошкін увійшов до будинку, щоб розбудити Вошкіна. Під час розмови з Вошкіним Пилип підійшов близько до вікна. Данило сприйняв його за Вошкіна, вистрелив і вбив.

Данила Кошкіна засуджено за умисне вбивство брата, однак він оскаржив вирок, стверджуючи, що брата вбив з необережності.

Варіант. Брати Кошкіни вирішили вбити Вошкіна за те, що він як свідок дав показання про вчинений їхнім батьком розбій.

Ознайомтеся зі статтями 115 і 119 КК.

Визначте вид помилки та її вплив на відповідальність Данила Кошкіна.

51. Купуючи на базарі картоплю, Баранов довго торгувався з продавцем, оскільки грошей у нього було мало, а він хотів ще придбати буханець хліба. Це бачив Кабанов, який ніде не працював і не мав постійного місця проживання. Він вирішив скористатись залишками грошей Баранова, що й зробив, витягнувши у нього гаманець.

Кабанова було засуджено за крадіжку, що завдала значної шкоди потерпілому, оскільки у викраденому гаманці була ще й золота каблучка.

Адвокат Кабанова оскаржив вирок, наполягаючи на виправданні свого підзахисного за відсутністю в його діях складу злочину, оскільки Кабанов мав намір заволодіти лише незначним залишком грошей Баранова, тобто сумою, яка свідчить про мало-значність діяння. Про наявність у гаманці каблучки він довідався лише після крадіжки, коли розкрив його у магазині. Цю каблучку через дві години Кабанов продав невстановленій особі.

Варіант 1. Після крадіжки гаманця Кабанов вийняв з нього гроші, а каблучку не помітив і викинув гаманець з каблучкою в ящик для сміття.

Варіант 2. Виявивши в гаманці каблучку, Кабанов відшукав Баранова і непомітно поклав цю каблучку до його кишені.

Ознайомтеся зі ст. 185 КК.

Яке рішення має бути прийнято у цій справі?

52. Поспелов постійно ревнував свою дружину до Сулова, систематично її бив. У зв'язку з цим дружина розлучилася з ним, однак вони продовжували жити в одній квартирі. Проте й після розлучення припадки ревності з боку Поспелова не припинились. Одного разу він, будучи в стані сп'яніння, погрожував колишній дружині вбивством, а потім вдарив виделкою у сідницю,

спричинивши легке тілесне ушкодження з короткочасним розладом здоров'я.

Поспелова засуджено за особливо злісне хуліганство.

Ознайомтеся зі статтями 125, 128 і 296 КК.

Яке значення для кваліфікації злочину має мотив дій Поспелова? Чи правильно вирішено справу?

53. Єльченко та Вашенко повертались з полювання на вовка, який унадився до сільських хлівів за вівцями. Оскільки полювання виявилось невдалим, було холодно та йшов дощ, вони розпили пляшку горілки і в сутінках повертались додому. На околиці села вони почули сильний тріск у кущах, подумали, що там знаходиться вовк, і одночасно вистрелили в кущі. Пролунав відчайдушний крик тяжко пораненої людини. Це був мешканець села Цветков, який у кущах шукав свою козу. Одна з випущених куль (патрони обох мисливців були заряджені кулями) влучила Цветкову в живіт.

Оскільки експертиза не змогла встановити, з чиєї рушниці була випущена куля, слідчий у заподіянні необережного тяжкого тілесного ушкодження звинуватив обох мисливців.

Чи правильно слідчим вирішено справу?

54. Командир пасажирського літака ТУ-134А Закусалов всупереч правилам безпеки руху імітував «сліпий» політ на висоті 400 метрів при підльоті до аеропорту. Він наказав бортмеханіку Тюлькіну закрити лобове вікно шторкою сліпого польоту і в такому стані продовжував зниження літака до висоти восьми метрів над землею. Це призвело до того, що літак приземлився з підвищеною вертикальною швидкістю і загорівся. Внаслідок катастрофи загинули другий пілот, дві бортпровідниці та 29 пасажирів.

Ознайомтеся зі статтями 276, 115 і 119 КК.

Визначте ставлення Закусалова до факту порушення правил безпеки руху повітряного транспорту та наслідків катастрофи. Як це впливає на кваліфікацію дій Закусалова?

55. На прохання спортсмена-розрядника Біломирдіна його приятель Сіроштан, який був у стані сп'яніння, вступив з ним у боротьбу. Під час боротьби Біломирдін намагався перекинути через себе Сіроштана, але той схопив його за ноги. Вони обоє впали, Біломирдін при цьому вдарився головою об підлогу і незабаром від травми помер.

Ознайомтеся зі ст. 119 КК.

Чи повинен Сіроштан нести відповідальність за смерть Біломирдіна?

56. Чернопашин у стані сильного сп'яніння чіплявся у кафе до незнайомих людей, нецензурно лаявся та погрожував їм. Коли до кафе зайшов Галушко і зробив йому зауваження, Чернопашин вдарив Галушка кулаком в обличчя й одночасно підставив йому ногу. Галушко втратив рівновагу і впав. Падаючи, він вдарився головою об бетонну підлогу, дістав тяжку травму голови і невдовзі помер.

Чернопашина засуджено за хуліганство, що супроводжувалось особливою зухвалістю, та умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого. Адвокат подав апеляцію, вважаючи кваліфікацію другого злочину помилковою й наполягаючи на тому, що з боку Чернопашина мало місце вбивство через необережність.

Ознайомтеся зі статтями 119, 121 та 296 КК.

Чи підлягає скарга задоволенню?

57. Сашин незаконно зберігав пістолет. Одного разу він випив склянку самогону і пішов на дискотеку до сусіднього села, прихопивши пістолет. Там він похвалився знайомим хлопцям пістолетом. За пропозицією Тепашина, який відслужив у армії, хлопці побилися об заклад на влучну стрільбу з 30 метрів у порожню пляшку. Вони відійшли на 50 метрів від клубу, де була дискотека, поставили на паркан пляшку і по черзі почали стріляти.

Влучив тільки Тепашин, який на радіощах запропонував нове парі, що з 30 метрів він влучить навіть у лампочку, яка висіла над дверима клубу. Тепашин довго й ретельно цілився у лампочку, від чого у нього, за його словами, навіть «потемніло в очах», і він не помітив, що в цей час до дверей клубу підійшли кілька хлопців. Від перенапруження у Тепашина почала тремтіти рука. Коли йому набридло цілитися, він натиснув на гачок. Пролунав постріл — і одного з хлопів біля дверей клубу було вбито.

Тепашина було засуджено за умисне вбивство з хуліганських мотивів. Адвокат подав апеляцію, вважаючи, що Тепашин вчинив вбивство з не-обережності, оскільки він умів добре стріляти й нікого не хотів вбивати.

Ознайомтеся зі статтями 115, 119 і 296 КК.

Чи підлягає апеляція задоволенню?

VI. РЕФЕРАТИ

6.1. Методичні рекомендації щодо написання рефератів

Реферат є письмовою роботою студентів. Робота над рефератом передбачає: поглиблене вивчення обраної теми, опрацювання наукової літератури, оволодіння навичками логічного узагальнення матеріалу.

Реферат є самостійною роботою, яка має виявити здатність студентів розумітися у правових питаннях, систематизувати теоретичний матеріал з обраної теми, творчо використовувати наукові ідеї для методологічного аналізу обраної проблематики.

Думки інших авторів та цитати повинні мати посилання на джерела у встановленому порядку.

Тема реферату обирається студентом самостійно. Як правило, вона має висвітлювати найважливіші правові проблеми і вибір її погоджують з викладачем.

Реферат має складатися з таких розділів: план (зміст), вступ, виклад змісту теми, висновок, список використаної літератури.

План (зміст) включає всі структурні елементи реферату, із зазначенням сторінок, на яких вони розміщені. Основний зміст реферату поділяється на параграфи чи розділи.

Вступ — один з найважливіших змістових елементів реферату. Форма його — довільна, але в ньому мають обов'язково знайти відображення такі питання: стисле обґрунтування вибору теми, оцінка її з точки зору актуальності та важливості, визначення її місця в сучасній кримінально-правовій проблематиці, оцінка ступеня і характеру розроблення теми.

Виклад основного змісту теми має являти собою самостійно виконане дослідження обраної проблематики, узагальнення існуючої наукової літератури.

Висновок містить коротке резюме того, що викладено в основній частині реферату. Автор реферату повинен також зазначити ту частину змісту реферату, яка вказує на особисто ним виконану роботу.

У списку літератури вказуються праці, які використовувались під час написання реферату (фундаментальні наукові праці та останні публікації з теми).

Обсяг реферату має становити 10—15 сторінок машинописного (або комп'ютерного) тексту через півтора інтервали.

На титульній сторінці необхідно вказати назву навчального закладу, кафедри, навчальної дисципліни, з якої виконується робота, тему реферату, прізвище, ім'я, по батькові, курс та групу студента, а також місце та рік написання роботи.

6.2. Орієнтовна тематика рефератів

1. Кримінальне право України як юридична наука.
2. Галузеві принципи кримінального права.
3. Рішення Конституційного Суду України як джерело кримінального права.
4. Особливості визначення поняття злочину в теорії кримінального права.
5. Особливості юридичного складу злочину як специфічної юридичної конструкції у кримінальному праві.
6. Проблеми класифікації юридичних складів злочинів.
7. Види об'єктів злочинів.
8. Потерпілий від злочину.
9. Факультативні елементи, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину.
10. Обмежена осудність за чинним КК України.
11. Спеціальний суб'єкт злочину як факультативний елемент складу злочину.
12. Суб'єктивна сторона складу злочину.
13. Критерії поділу вини на форми та види за кримінальним правом України.
14. Умисел як форма вини за кримінальним правом України.
15. Необережність як форма вини за кримінальним правом України.
16. Помилка у кримінальному праві.
17. Випадок (казус) за кримінальним правом.
18. Види стадій злочину за КК України.
19. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті за кримінальним правом України.
20. Кримінальна відповідальність співучасників за кримінальним правом України.

21. Посереднє вчинення злочину.
 22. Форми множинності злочинів.
 23. Необхідна оборона за чинним КК України.
 24. Підстава кримінальної відповідальності.
 25. Мета покарання за КК України.
 26. Загальні засади призначення покарання, їх юридична природа та зміст.
 27. Юридична природа звільнення від покарання та його відбування.
 28. Поняття судимості.
 29. Поняття примусового лікування за кримінальним правом України.
 30. Види покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх за кримінальним правом України.
 31. Види покарань за кримінальним правом окремих держав.
 32. Мінімальний вік кримінальної відповідальності за кримінальним правом окремих зарубіжних держав.
-

VII. КУРСОВІ РОБОТИ

7.1. Загальні методичні рекомендації щодо написання курсових робіт

Курсові роботи з Загальної частини кримінального права виконуються з дотриманням загальних вимог, які розроблені щодо виконання цього виду учбового завдання. Поряд з цим, по окремих темах є певна специфіка, яка пов'язана головним чином з необхідністю вивчення крім підручників, статей в періодичних виданнях, монографічної літератури, також постанов Пленуму Верховного Суду України з окремих питань застосування кримінального законодавства. В тому разі, коли по темі, яка досліджується в курсовій роботі, видана відповідна постанова Пленуму, необхідно використати розглянуті в постанові положення, проаналізувати їх. Значно підвищить рівень курсової роботи і використання судової практики з тих чи інших питань. Судова практика по окремих справах може бути отримана з рішень судової палати в кримінальних справах Верховного Суду України, які публікуються у Віснику Верховного Суду України. При складанні плану написання курсових робіт слід враховувати питання, які передбачені у робочій навчальній програмі та планах семінарських занять. На літературні джерела, які були опрацьовані в процесі підготовки курсової роботи, обов'язково слід посилатись.

7.2. Тематика курсових робіт

1. Чинність кримінального закону у просторі за територіальним принципом.
2. Чинність кримінального закону у просторі за національним принципом.
3. Імплементация норм міжнародного права у Загальну частину кримінального права України.
4. Кримінально-правовий статус особи, яка вчинила злочин, за Європейськими конвенціями.

5. Поняття злочину та його конструктивні ознаки.
6. Поняття складу злочину.
7. Причинний зв'язок у кримінальному праві.
8. Діяння (дія або бездіяльність) як форма злочинної поведінки.
9. Поняття, види і значення наслідків злочину.
10. Умисел та його види за кримінальним правом України.
11. Складна вина.
12. Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність.
13. Необхідна оборона та умови її правомірності.
14. Крайня необхідність та умови її правомірності.
15. Затримання злочинця та його правомірність.
16. Поняття замаху на вчинення злочину та його види.
17. Добровільна відмова від вчинення злочину.
18. Форми співучасті у вчиненні умисного злочину.
19. Злочинна організація як форма співучасті.
20. Види співучасників.
21. Спеціальні питання співучасті.
22. Поняття і види множинності злочинів.
23. Поняття і мета покарання.
24. Система покарань за чинним кримінальним законодавством України.
25. Позбавлення волі як вид покарання.
26. Довічне позбавлення волі.
27. Загальні засади призначення покарань.
28. Призначення покарання за сукупністю злочинів.
29. Призначення покарання за сукупністю вироків.
30. Звільнення від покарання.
31. Звільнення від покарання з випробуванням.
32. Звільнення від кримінальної відповідальності.
33. Давність в кримінальному праві.
34. Співвідношення кримінально-правової юрисдикції України та іноземної держави у світлі Європейських та Мінської конвенцій.
35. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.
36. Виправні роботи як вид покарання.
37. Штраф як вид покарання.
38. Виконання наказу чи розпорядження в кримінальному праві.
39. Повторність як вид множинності злочинів.
40. Сукупність як вид множинності злочинів.
41. Громадські роботи як вид покарання.
42. Поняття злочину за кримінальним правом іноземних держав.

VIII. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Механізм кримінально-правового регулювання.
2. Система курсу Загальної частини кримінального права України.
3. Загальноправові принципи.
4. Основні джерела сучасного кримінального права України.
5. Видача особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину.
6. Злочини та інші правопорушення: основні відмінності.
7. Формула кваліфікації злочину.
8. Основний та додатковий безпосередні об'єкти злочину.
9. Основні різновиди причинового зв'язку.
10. Основні правила встановлення віку суб'єкта злочину.
11. Складна вина.
12. Поняття фізіологічного афекту.
13. Добровільна відмова за чинним КК України.
14. Критерії поділу співучасті на форми та види.
15. Форми множинності злочинів.
16. Затримання особи, що вчинила злочин.
17. Фізичний або психічний примус: поняття та ознаки.
18. Діяння, пов'язане з ризиком.
19. Кримінальна відповідальність як елемент механізму кримінально-правового регулювання.
20. Проблеми визначення підстав кримінальної відповідальності в науці кримінального права.
21. Покарання в системі заходів кримінально-правового впливу.
22. Смертна кара як вид покарання в кримінальному праві окремих держав.
23. Дотримання при призначенні покарання положень Загальної частини КК України.
24. Основні правила складання покарань.
25. Заміна покарання більш м'яким.
26. Звільнення від покарання та його відбування на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

27. Мета примусових заходів медичного характеру.
 28. Види примусових заходів медичного характеру.
 29. Особливості погашення та зняття судимості в осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку.
 30. Судовий прецедент як джерело англійського кримінального права.
 31. Особливості відповідальності за незакінчений злочин та за співучасть у злочині за кримінальним правом зарубіжних держав.
 32. Основні інститути, що стосуються злочину, за кримінальним правом Франції та ФРН.
-

ІХ. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА МОДУЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

Семестр	ІІ				ІІІ			ІІ, ІІІ
Вид роботи (год.)	Мо- дуль І	Мо- дуль ІІ	Мо- дуль ІІІ	Мо- дуль ІV	Мо- дуль V	Мо- дуль VI	Мо- дуль VII	Разом
Лекції	8	8	8	8	12	12	10	66
Семінари	4	4	8	6	4	6	6	38
Самостійна робота	16	16	16	16	16	16	10	106
Разом	28	28	32	30	32	34	26	210

РОЗПОДІЛ БАЛІВ ЗА МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВОЮ СИСТЕМОЮ

Модулі	І	ІІ	ІІІ	ІV	V	VI	VII	Разом (балів)
Бали	7,5	9,5	11,5	9,5	9	9	9	65
Лекції	1	1	1	1	1	1	1	7
Семінари	1 1	1 1	1 1 1 1	1 1 1	1 1	1 1 1	1 1 1	19
Самостійна робота*	1	1	1	1	1	1	1	7
Інші види робіт**	0,5	0,5	0,5	0,5	1	1	1	5
Модульний контроль***	3	5	5	4	4	3	3	27
Підсумковий контроль	Екзамен			до 35 балів				

*Включаючи у себе: письмове опрацювання наукової та монографічної літератури, складання порівняльних таблиць, схем, написання рефератів.

**Включаючи у себе: участь в олімпіадах, конференціях, студентську наукову роботу тощо.

***Передбачає вирішення задач. Студенти, які не мали можливості отримати відповідні бали під час проведення семінарського заняття, можуть в межах модульного контролю додатково вирішити задачу по окремій темі.

Шкала оцінювання якості знань студентів:

90-100 балів — **відмінно** (A);

75-89 балів — **добре** (BC);

60-74 балів — **задовільно** (DE);

25-59 балів — **незадовільно** з можливістю повторного складання (FX);

0-24 балів — **незадовільно** з обов'язковим повторним курсом (F).

A (Відмінно)	90—100	Видатна робота з мінімальними помилками
B (Добре)	83—89	Вище від середнього стандарту, але з деякими поширеними помилками
C (Добре)	75—82	У цілому хороша робота, але з помітними помилками
D (Задовільно)	68—74	Пристойно, але із значними помилками
E (Задовільно)	60—67	Задовольняє мінімальні вимоги
FX	25—59	Незадовільно з можливістю повторного складання
F	1—24	Незадовільно з обов'язковим повторним курсом

X. ЕКЗАМЕН

10.1. Загальні орієнтири щодо складання екзамену

Складовою частиною навчального процесу є екзамен. Він розглядається як підсумок роботи студента над вивченням навчального курсу. Екзамен із навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина» відбувається, як правило, в усній формі й проводиться за білетами, підготовленими заздалегідь та затвердженими на засіданні кафедри. Кожний екзаменаційний білет складається з двох питань, які відображають різні розділи навчальної програми та задачі. Під час екзамену перевіряється не лише пам'ять студента, але і його вміння мислити, аналізувати, робити необхідні висновки. Готуючись до екзамену, студент повинен узагальнити та систематизувати знання, отримані в процесі самостійної роботи впродовж семестру, а також на лекціях та семінарських заняттях. На цьому заключному етапі вивчення предмета особливо важливо не розгубитися від великої кількості та різноманіття матеріалу, який необхідно пригадати та повторити, з максимальною ефективністю використати відведені для підготовки до екзамену 2—4 дні.

Ще до початку екзаменаційної сесії варто подумати, як найраціональніше розподілити час, відведений на підготовку, скільки питань на день повторювати. Напередодні екзамену, можливо, доцільно обговорити найскладніші або малозрозумілі питання з товаришами. З нез'ясованими в період підготовки питаннями слід звернутися до екзаменатора на груповій консультації. Особлива увага на екзамені приділяється перевірці знань основних концептуальних питань, що розглядалися на лекції. Якщо студент, відповідаючи на питання екзаменаційного білета, не виявляє знання зазначених підходів, йому обов'язково ставиться додаткове запитання.

10.2. Зразки питань, що містяться в екзаменаційних білетах

1. Кримінальне право України як окрема галузь права.
2. Система принципів кримінального права України.

3. Конституція України як джерело норм Загальної частини КК України і як акт прямої дії.

4. Чинність кримінального закону в просторі за територіальним принципом.

5. Чинність кримінального закону в просторі за національним принципом.

6. Чинність кримінального закону в часі. Зворотна сила кримінального закону.

7. Імплементация норм міжнародного права в Загальну частину норм кримінального права України (ст. ст. 8—10 КК України).

8. Чинність кримінального закону щодо діянь, вчинених за межами України.

9. Видача особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину та особи, яка засуджена за вчинення злочину в іноземній державі.

10. Структура кримінального закону. Види диспозицій.

11. Поняття і види санкцій.

12. Тлумачення кримінального закону. Види тлумачення.

13. Поняття і ознаки злочину.

14. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості.

15. Поняття кримінальної відповідальності.

16. Підстава кримінальної відповідальності.

17. Виникнення, форми реалізації та припинення кримінальної відповідальності.

18. Склад злочину: поняття, структура, зміст.

19. Поняття і механізм кваліфікації злочину.

20. Поняття об'єкту складу злочину.

21. Спірні питання в науці кримінального права щодо об'єкту складу злочину.

22. Поняття та значення безпосереднього об'єкту складу злочину.

23. Поняття, ознаки і значення об'єктивної сторони складу злочину.

24. Причинний зв'язок в кримінальному праві та його значення.

25. Поняття і види суспільно-небезпечних наслідків. Матеріальний і формальний склади злочину.

26. Триваючі, продовжувані, складні (складені) склади злочинів.

27. Поняття та ознаки суб'єкту злочину.

28. Поняття неосудності за КК України.

29. Поняття обмеженої осудності за КК України.

30. Поняття і види спеціальних суб'єктів злочину.

31. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину.

32. Поняття та види умислу.

33. Поняття і види необережності.

34. Складна вина.
35. Помилка у кримінальному праві.
36. Випадок (казус).
37. Поняття і види стадій вчинення злочину.
38. Поняття закінченого злочину. Момент закінчення окремих видів злочинів.
39. Готування до злочину.
40. Поняття і види замаху на злочин.
41. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця та її юридичні наслідки.
42. Поняття і ознаки співучасті у вчиненні злочину.
43. Види і характеристика співучасників злочину.
44. Організатор злочину: поняття та характеристика.
45. Вчинення злочину групою осіб.
46. Поняття організованої групи як форми співучасті.
47. Злочинна організація як форма співучасті.
48. Екセス виконавця. Відповідальність за невдалу співучасть.
49. Підстави та межі кримінальної відповідальності співучасників злочину.
50. Поняття та види причетності до злочину.
51. Форми множинності злочинів.
52. Повторність злочинів та її види.
53. Поняття сукупності злочинів та її види.
54. Поняття сукупності злочинів та відмежування її від конкуренції кримінально-правових норм.
55. Рецидив злочину, його види.
56. Загальна характеристика обставин, які виключають злочинність діяння.
57. Необхідна оборона.
58. Перевищення меж необхідної оборони.
59. Крайня необхідність.
60. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння.
61. Загальна характеристика підстав звільнення від кримінальної відповідальності.
62. Система інститутів звільнення від кримінальної відповідальності.
63. Звільнення від кримінальної відповідальності з передачею винуватого на поруки, правові наслідки такого звільнення.
64. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності при перебігу строків давності.
65. Поняття та мета кримінального покарання.

66. Система покарань за чинним законодавством України.
67. Загальна характеристика додаткових видів покарання.
68. Штраф як вид кримінального покарання.
69. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.
70. Громадські роботи як вид покарання.
71. Виправні роботи як вид покарання.
72. Службові обмеження для військовослужбовців як вид покарання.
73. Конфіскація майна як вид покарання.
74. Арешт як вид покарання.
75. Обмеження волі як вид покарання.
76. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання.
77. Позбавлення волі як вид покарання.
78. Довічне позбавлення волі як вид покарання.
79. Загальні засади призначення покарання.
80. Обставини, що пом'якшують покарання.
81. Обставини, що обтяжують покарання.
82. Призначення покарання при вчиненні кількох злочинів.
83. Призначення покарання при сукупності вироків.
84. Розмежування інститутів призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків.
85. Звільнення від відбування покарання випробуванням.
86. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.
87. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.
88. Звільнення від відбування покарання за хворобою.
89. Амністія.
90. Помилування.
91. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.
92. Звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування.
93. Поняття примусових заходів медичного характеру.
94. Загальна характеристика кримінального права іноземних держав.

ХІ. СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

11.1. Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2. Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 240 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Кодекси України. — 2002. — № 1. — 292 с.
4. О внесении изменений и дополнений в Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик // Ведомости Верховного Совета СССР. — 1981. — № 33. — Ст. 965.
5. О внесении изменений и дополнений в Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик // Ведомости Верховного Совета СССР. — 1981. — № 47. — Ст. 1239.
6. Уголовный кодекс Австралии 1995 г. / Науч. ред. *И. Д. Козочкин, Е. Н. Трикоз*; СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 388 с.
7. Уголовный кодекс Австрии. — М.: Зарцало, 2001. — 134 с.
8. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: [Пер. с азербайджанского *Б. Э. Аббасова*] / Науч. ред. и предисловие д. ю. н., проф. *И. М. Рагимова*; СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 325 с.
9. Уголовный кодекс Аргентины: [Пер. с испанского *Л. Д. Ройзенгурта*] / Науч. ред. и предисловие д. ю. н., проф. *Ю. В. Голика*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — 240 с.
10. Уголовный кодекс Бельгии / Мацнев Н. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. — 561с.
11. Уголовный кодекс Голландии: [Пер. с англ. *И. В. Мироновой*] / Науч. ред. докт. юрид. наук, заслуженный деятель науки РФ, проф. *Б. В. Волженкин*. — 2-е изд. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 510 с.
12. Уголовный кодекс Грузии: [Пер. с груз. *И. Мериджанашвили*] / Науч. ред. *З. К. Бигвава*; Вступ. статья *В. И. Михайлова*. — Обзор. статья д. ю. н., проф. *О. Гамкрелидзе*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 409 с.

13. Уголовный кодекс Дании: [Пер. с датского и англ. к. ю. н. С. С. Беляева, А. Н. Рычковой] / Научное редактирование и предисловие С. С. Беляева, к. ю. н. (МГУ им. М. В. Ломоносова). — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 230 с.

14. Уголовный кодекс Испании. — М.: Зерцало, 1998. — 218 с.

15. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики: [Пер. с китайского Д. В. Вичикова] / Науч. ред. и предисловие д. ю. н., проф. А. И. Коробеева; СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 303 с.

16. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / Науч. ред. и предисловие к. ю. н. А. П. Стуканова, к. ю. н. П. Ю. Константинова. Текст официальный. 2002 г. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 352 с.

17. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. Лукашова А. И., Саркисова Э. А. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 313 с.

18. Уголовный кодекс Литовской Республики: [Пер. с лит. канд. филол. наук, доц. В. П. Казанскене] / Науч. ред. д. ю. н., проф. В. И. Павлониса. Предисловие к. ю. н., доц. Н. И. Мацнева. Вступ. статья д. ю. н., проф. В. Павлониса, д. ю. н., доц. А. Абрамовичюса, д. ю. н., доц. А. Дракише; СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 470 с.

19. Уголовный кодекс Республики Армения. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. — 450 с.

20. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Науч. ред. и предисловие д. ю. н., проф. Б. В. Волженкина. Обзорная статья д. ю. н., проф. А. В. Баркова. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 474 с.

21. Уголовный кодекс Республики Болгария: [Пер. с болгарского Д. В. Милушева и к. ю. н. А. И. Лукашова] / Науч. ред. к. ю. н. А. И. Лукашова. Предисловие проф. Й. И. Айдарова. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 298 с.

22. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Науч. ред. и предисловие д. ю. н. И. И. Рогова. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 466 с.

23. Уголовный кодекс Республики Корея / Науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. — 240 с.

24. Уголовный кодекс Республики Молдова / Вступ. статья к. ю. н. А. И. Лукашова. Текст официальный. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — 408 с.

25. Уголовный кодекс Республики Польша: [Пер. с польского Д. А. Бариллович] / Науч. ред. и предисловие д. ю. н., проф. Н. Ф. Кузнецовой, к. ю. н. А. И. Лукашова и к. ю. н. Э. А. Саркисовой; СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 234 с.

26. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / Науч. ред. Максимов С. В. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 253 с.

27. Уголовный кодекс Республики Узбекистан / Науч. ред. и предисловие д. ю. н., проф. *М. Х. Рустамбаева*, д. ю. н., проф. *А. С. Якубова* и к. ю. н., доц. *З. Х. Гулямова*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 338 с.

28. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. // Собрание законодательства РФ. — 1996. — № 25. — Ст. 2954.

29. Уголовный кодекс Таджикистана / Науч. ред. и предисловие к. ю. н., проф. *А. В. Федорова*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 410 с.

30. Уголовный кодекс Таиланда (на 01.01. 05 г.). — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. — 200 с.

31. Уголовный кодекс Турции: [Пер. *С. Турецкого Н. Сафарова, Х. Бабаева*] / Науч. ред. и предисловие к. ю. н. *Н. Сафарова* и докт. права *Х. Аджара*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — 374 с.

32. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / Науч. ред. и вступ. статья *Д. А. Шестакова*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — 524 с.

33. Уголовный кодекс Франции: [Пер. с франц. *Н. Е. Крыловой*] / Науч. ред. и предисловие к. ю. н., доц. *Н. Е. Крыловой* и к. ю. н., доц. *Ю. Н. Головкин*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 650 с.

34. Уголовный кодекс Эстонской Республики: [Науч. ред. и пер. с эстонского *В. В. Запелова*] / Вступ. статья к. ю. н., доц. СПбГУ *Н. И. Мацнева*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 262 с.

35. Уголовный кодекс Швейцарии / Науч. ред., предисловие и пер. с нем. к. ю. н., доц. *А. В. Серебрянниковой*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 350 с.

36. Уголовный кодекс Швеции: [Пер. с шведского и англ. *С. С. Беляева*] / Науч. ред. и предисловие д. ю. н., проф. *Н. Ф. Кузнецовой* и к. ю. н., доц. *С. С. Беляева*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 320 с.

37. Уголовный кодекс штата Техас / Козочкин И. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2006. — 576 с.

38. Уголовный кодекс Японии / Науч. ред. *А. И. Коробеев*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 226 с.

11.2. Література до всіх тем

39. *Авер'янов В. Б., Бойко В. Ф., Борденюк В. І.* та ін. Коментар до Конституції України. — 2-ге вид., випр. і доповн. — К.: Інститут з-ва ВРУ, 1998. — 412 с.

40. Актуальные проблемы уголовного права / Б. С. Никифоров, Н. И. Загородников, А. В. Наумов и др.; Под ред. С. В. Бородина, В. М. Когана, А. С. Никифорова. — М.: Тип. ВНИИТЭМР, 1988. — 168 с.

41. *Белогриць-Котляревскій Л. С.* Учебникъ русскаго уголовного права. Общая и Особенная части. — Киевъ, Петербургъ, Харьковъ: Южно-Русское книгоиздательство *Ф. А. Иогансона*, 1903. — 620 с.

42. *Вереша Р. В.* Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: Підручник. — К.: Атіка, 2006. — 740 с.

43. *Герцензон А. А.* Уголовное право. Часть общая: Учебное пособие для слушателей ВЮА. — М.: Изд-во «РИО ВЮА», 1948. — 496 с.

44. *Гришаев П. И.* Уголовно-правовые теории и уголовное законодательство буржуазных государств. — М.: ВЮЗИ, 1959. — 143 с.

45. История советского уголовного права / *Герцензон А. А., Грингауз Ш. С., Дурманов Н. Д.* и др.; Науч ред. *А. А. Герцензон*. — М.: Юридическое изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. — 466 с.

46. *Кистяковский А. О.* Элементарный учебникъ общаго уголовного права съ подробнымъ изложениемъ началъ русскаго уголовного законодательства. Часть общая. — К.: Изданіе книгопродавца-издателя *Ф. А. Иогансона*, 1891. — 864 с.

47. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. *Козак Д. Н., Мизулина Е. Б.* — М.: Юристъ, 2002. — 1039 с.

48. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. В 2 кн. Кн. 1 (статьи 1—174). — Алматы: Норма-К, 2003. — 448 с.

49. Конституция Российской Федерации: Проблемный комментарий / *А. С. Автономов, Н. С. Бондарь, А. М. Ковалёв* и др.; Отв. ред. *В. А. Четвернин*. — М.: Центр конституционных исследований Московского общественного научного фонда, 1997. — 702 с.

50. Конституційне право України: Підручник для студ. вищ. юрид. закладів і фак. / *В. Я. Тацій, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика* та ін.; *В. Я. Тацій* та ін. (ред.). — К.: Український центр правничих студій, 1999. — 376 с.

51. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. *Ю. М. Тодики, В. С. Журавського*. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. — 544 с.

52. *Коняхин В. П.* Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. — 348 с.

53. Кримінальне право України. Загальна частина / *Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В.* та ін.; Відп. ред. *Кондратьєв Я. Ю.*; Наук. ред. *Клименко В. А.* та *Мельник М. І.* — К.: Правові джерела, 2002. — 432 с.

54. Кримінальне право України. Загальна частина / *Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Беньківський В. О.* та ін.; За ред. *Матишевського П. С., Андрушка П. П., Шапченка С. Д.* — К.: Юрінком Інтер, 1997. — 512 с.

55. Кримінальне право України: Загальна частина / *М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов* та ін.; За ред. професорів *М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація*. — К. — Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. — 416 с.

56. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Відп. ред. *Я. Ю. Кондратьєв*. — К.: Правові джерела, 2002. — 432 с.
57. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для юрид. вузів і факультетів / За ред. *М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація*. — Х.: Право, 1997. — 368 с.
58. Кримінальне право України: Практикум: Навчальний посібник / *Андрушко П. П., Шапченко С. Д.* та ін.; За ред. *С. С. Яценка*. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 592 с.
59. Кримінальний кодекс України з постатейними матеріалами станом на 1 вересня 2000 р. у 2 книгах // Упорядники *Андрушко П. П., Шапченко С. Д.* Науковий редактор *В. С. Ковальський*. — К.: Юрінком Інтер. Кн. 1. — 784 с.
60. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / *Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш* та ін.; За заг. ред. *В. В. Сташиса, В. Я. Тація*. — К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 1196 с.
61. Кримінальний кодекс України: Проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України // *Українське право*. — 1997. — № 2.
62. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / *Бояров В. І., Варфоломєєва Т. В., Вернидубов І. В., Гончаренко В. Г.* та ін.; За заг. ред. *В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка*. — К.: ФОРУМ, 2003. — 938 с. (6 стор. додатки).
63. *Кудрявцев В. Н.* Избранные труды по социальным наукам: В 3 т. — Т. 1: Общая теория права. Уголовное право. — М.: Наука, 2002. — 567 с.
64. *Кузнецова Н. Ф.* Избранные труды / Предисловие академика *В. Н. Кудрявцева*. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — 834 с.
65. Курс советского уголовного права в 6 т. Т. 2. Преступление / Ред. кол. *А. А. Пионтковский* [и др.]. — М.: Наука, 1970. — 516 с.
66. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов / Под ред. доктора юридических наук, профессора *Н. Ф. Кузнецовой* и канд. юрид. наук, доц. *И. М. Тяжковой*. — М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. — 624 с.
67. *Матишевський П. С.* Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. — К.: А. С. К., 2001. — 352 с.
68. *Матишевський П. С.* Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
69. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відповід. ред. *С. С. Яценко*. — 2-ге вид., перероб. та доповн. — К.: А. С. К., 2002. — 968 с.
70. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відповід. ред. *В. Ф. Бойко, Я. Ю. Кондратьєв, С. С. Яценко*. — 6-те вид., допов. — К.: А. С. К., 2000. — С. 5—244.
71. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч. Загальна частина / За заг. ред. *М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка*. — К.: Форум, 2001. — 386 с.

72. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. *М. І. Мельника, М. І. Хавронюка*. — 3-тє вид., перероб. та доповн. — К.: Атіка, 2003. — 1056 с.

73. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / *Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К.* та ін.; За ред. *М. І. Мельника, М. І. Хавронюка*. — К.: МП «Каннон», 2001. — 1102 с.

74. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Авт. *М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський*; Відпов. ред. *В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко*. — К.: Юрінком Інтер, 1997. — 624 с.

75. *Пинаев А. А.* Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга 1. О преступлениях. — Х.: Харьков. юридический, 2001. — 289 с.

76. *Пионтковский А. А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву / Курс советского уголовного права. Общая часть. — М.: Ин-тут гос. и пр. Акад. наук СССР, 1961. — 666 с.

77. Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972—2002: Офіц. вид. / За заг. ред. *В. Т. Малярєнка*. — К.: Видавництво А. С. К., 2003. — 560 с.

78. Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. *А. И. Чучаева*. — М.: ИНФРА-М; КОНТРАКТ, 2004. — С. 1—247.

79. Проект Кримінального кодексу України // Іменем закону. — № 20. — 1997. — С. 1—16.

80. *Светлов А. Я.* Ответственность неотвратима. — К.: Политиздат Украины, 1989. — 190, [2] с.

81. *Строгович М. С.* Избранные труды: В 3 т. Т. 3. — Теория судебных доказательств. — М.: Наука, 1991. — 300 с.

82. *Таганцев Н. С.* Русское уголовное право. Т. 1. — Тула: Автограф, 2001. — 800 с.

83. *Таганцев Н. С.* Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. Т. 1. — Санкт Петербург: Государственная типография, 1902. — 816 с.

84. *Тарарухин С. А.* Преступное поведение. Социальные и психологические черты. — М.: Юрид. лит., 1974. — 224 с.

85. *Туркевич І., Шапченко С.* Деякі питання криміналізації і відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом // Предпринимательство, хазяйство и право. — 1998. — № 12. — С. 19—21.

86. Уголовное право на современном этапе: Проблемы преступления и наказания / Авт. *Н. А. Беляев, В. К. Глистин, В. В. Орехов* и др.; Под ред. *Н. А. Беляева, В. К. Глистина, В. В. Орехова*. — СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. — 608 с.

87. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть. — 2-е изд., испр. и доп. — Алматы: Жеті жарғы, 2003. — 204 с.

88. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. *В. Н. Кудрявцева, В. В. Лунеева, А. В. Наумова*. — М.: Юристъ, 2004. — 569 с.

89. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: Учебник / Под ред. *А. И. Рарога*. — М.: Юристъ, 2001. — 511 с.

90. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая / *Ф. Г. Бурчак, И. П. Лановенко, А. М. Яковлев* и др.; Отв. ред. *Ф. Г. Бурчак*. — К.: Наук. думка, 1985. — 447 с.

91. Уголовное право Украины. Общая часть / *Александров Ю. В., Антипов В. И., Володько Н. В.* и др.; Отв. ред. *Кондратьев Я. Ю.*; Под ред. *Клименко В. А., Мельника Н. И.* — К.: Атика, 2002. — 448 с.

92. Уголовное право: История юридической науки / *А. А. Пионтковский, С. Г. Келина, О. Ф. Шишов* и др.; Отв. ред. *В. Н. Кудрявцев*. — М.: Наука, 1978. — 309 с.

93. Уголовное право: новые идеи / Отв. ред. *Келина С. Г., Наумов А. В.* — М.: РАН, Ин-т государства и права, 1994. — 100 с.

94. Уголовный закон: опыт теоретического моделирования / *Г. З. Анашкин, С. В. Бородин, И. М. Гальперин, Н. И. Загородников* и др.; Отв. ред. *В. Н. Кудрявцев, С. Г. Келина*. — М.: Наука, 1987. — 278 с.

95. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / *Бабий А. П., Гончар Т. А., Загика А. В.* и др.; Под ред. *Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова*. — Изд. 2-е. — Х.: ООО «Одиссей», 2002. — 960 с.

96. *Фесенко Є. В.* Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: Монографія. — К.: Атіка, 2004. — 278 с.

97. *Фесенко Є. В.* Кримінально-правових захист здоров'я населення. Коментар законодавства та судової практики. К.: Істина, 2001. — 192 с.

98. *Фесенко Є. В.* Система злочинів проти здоров'я населення та його охорони // *Право України*. — 2000. — № 10. — С. 45—47.

99. Энциклопедия уголовного права. Т. 1. Понятие уголовного права. — СПб.: Изд-во проф. Малинина, 2005. — 704 с.

100. Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. — СПб.: Изд-во проф. Малинина, 2005. — 847 с.

101. Энциклопедия уголовного права. Т. 3. Понятие преступления. — СПб.: Изд-во проф. Малинина, 2005. — 526 с.

102. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. — СПб.: Изд-во проф. Малинина, 2005. — 780 с.

11.3. Література до окремих тем

До теми 1

Андрушко П. П. Новий Кримінальний кодекс: гуманізація кримінально-правової політики? // *Нова політика*. — 2001. — № 2. — С. 8—10.

Борисов В. І. Засади формування та реалізації кримінальної політики держави за Конституцією України (виклад вступу) // *Право України*. — 1997. — № 9. — С. 18—21.

Бочарников Д. М. Грушевський про історію створення та кримінальне право «Руської Правди» // *Право України*. — 1996. — № 1. — С. 65—69.

Воробей П. А., Коржанський М. Й., Щупаковський В. М. Завдання і дія кримінального закону. — К.: Генеза, 1997. — С. 96—115.

Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. — Львів: Світ, 1992. — 168 с.

Гришук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. — Л.: ЛДУ, 1990. — 24 с.

Зелінський А., Литвак О. Деякі зауваження кримінологів до проектів Кримінального кодексу України // *Право України*. — 1999. — № 5. — С. 70—73.

Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. Принципы советского уголовного права. — М.: Наука, 1988. — 176 с.

Ковальський В. С. Конституційні засади визначення принципів кримінального права // *Вісник Академії адвокатури України*. — Вип. 4. — 2005. — С. 68—74.

Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). — К.: Атіка, 2001. — 272 с.

Огородник А. Проблемні питання конституційних принципів кримінального і кримінально-процесуального законодавства // *Право України*. — 1995. — № 12. — С. 71—73.

Панов М. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок // *Вісник Академії правових наук України*. — 2000. — № 4. — С. 37—45.

Ромовська З. Проект Кримінального кодексу України очима цивіліста // *Юридический вестник*. — 1999. — № 3. — С. 80—86.

Чугунніков І. І. До питання про предмет кримінально-правового регулювання // *Вісник Верховного Суду України*. — 2000. — № 6. — С. 45—48.

Шатченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. — 2000. — Вип. 40. — С. 63—67.

Шатченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: основні режими функціонування // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. — 2002. — Вип. 47. — С. 198—203.

Яценко С. С. Ніякого покарання без закону (ст. 7 Конвенції про захист прав людини та основних свобод): аспекти реалізації // *Актуальні проблеми формування правової держави. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.: У 2-х част. Ч. 1.* — Х., 2000. — С. 125—128.

До теми 2

Андрушко П. П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 р. // *Нова політика*. — 2001. — № 4. — С. 6—9; № 5. — С. 10—13.

Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение. — М.: Юрид. лит., 1967. — С. 6—89, 211—239.

Воробей П. А., Коржанський М. И., Щупаковський В. М. Завдання і дія кримінального закону. — К.: Генеза, 1997. — 157 с.

Воробей П. А. Загальне поняття кримінально-правового ставлення в вину // Право України. — 1999. — № 6. — С. 113—115.

Кісілюк С. Кримінальне законодавство доби Центральної Ради // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 5. — С. 101—103.

Ковальський В. Кримінальний Закон як вимір опозиції, або Про деякі березневі уроки // Юридичний вісник України. — № 11 (299), 15—21 берез. 2001 р. — С. 1.

Ковальський В. Кримінальний кодекс як інструментарій правової політики // Юридичний вісник України. — № 44 (332), 3—9 листоп. 2001 р. — С. 6—7.

Кравчук С. Застосування законодавства, що регулює питання екстрадиції // Право України. — 1998. — № 8. — С. 64—66.

Кравчук С. Процесуальні особливості виконання міжнародного доручення про надання правової допомоги у кримінальних справах // Право України. — 1998. — № 11. — С. 61—64.

Майоров І. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в кримінальне законодавство України // Право України. — 1998. — № 9. — С. 31—33.

Майоров І. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в кримінальне законодавство України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали науково-практичної конференції. — К., 1998. — С. 394—398.

Максименко В. Україна — суб'єкт правової допомоги зарубіжним державам у кримінальних справах // Право України. — 1998. — № 11. — С. 149—152.

Навроцький В. О. Визначення поняття «якість кримінального закону» // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. — Серія юридична. — 1995. — Вип. 32. — С. 57—59.

Фесенко С. В., Фесенко Я. В. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці. — К.: Істина, 2001. — 272 с.

Шапченко С. Д. Принцип верховенства права і Кримінальний кодекс України 2001 року: деякі теоретичні, законодавчі та правозастосовчі проблеми // Законодавство України: Науково-практичні коментарі. — 2002. — № 5. — С. 85—92.

Яценко С. С. Аспект реалізації положень статті 7 Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України, 2001. — № 1 (4). — С. 27—36.

Яценко С. С. Ніякого покарання без закону (ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основних свобод): аспекти реалізації // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 5. — С. 79—88.

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додатковий протокол 1978 року до Конвенції // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 346—360.

Європейська конвенція про видачу правопорушників, 1957 рік, Додатковий протокол 1975 року та Другий додатковий протокол 1978 року до Конвенції // Там само. — С. 324—343.

Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. // Голос України. — 2001. — 10 січня.

Конвенція о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам: Подписанная в Минске 22 января 1993 г. десятью государствами // Україна в міжнародно-правових відносинах: Книга 1. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога. — К.: Юрінком, 1996. — С. 1049—1082.

Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 13. — С. 65.

Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. // Там само. — 1998. — № 23. — С. 130.

Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. // Там само. — С. 129.

Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах: Закон України від 10 листопада 1994 р. // Там само. — 1994. — № 46. — С. 417.

Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р.: Закон України від 3 березня 1998 р. // Там само. — 1998. — № 26. — С. 162.

Інструкція про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства: Затверджено наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Державного департаменту України з питань виконання покарань 29 червня 1999 р. № 34/5/22/103/512/326/73 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 28. — С. 1435.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп / 2000 // Там само. — 2000. — № 39. — С. 1662.

Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963—2000): Офіц. вид.: У 2-х т. / За заг. ред. В. Ф. Бойка (Далі — Постанови...). — Т. 1. — С. 23—28.

До теми 3

Алексеев Н. С., Смирнов Г. В., Шаргородский М. Д. Основание уголовной ответственности по советскому праву // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 1961. — № 2. — С. 73—85.

Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации: Общая часть: Курс лекций. — Одесса: АТ «Бахва», 1998. — 192 с.

Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. — Минск: «Вышэйш. школа», 1976. — С. 9—159.

Бернштейн Д. К вопросу об общем основании ответственности и вине в уголовном праве. — В кн.: Вопросы государства и права. — Ташкент, 1965. — С. 69—76.

Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. — М.: Юрид. лит., 1963. — 275 с.

Братусь С. Н. Спорные вопросы теории юридической ответственности // Советское государство и право. — 1973. — № 4. — С. 27—35.

Булатов С. Я. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР // Правоведение. — 1959. — № 4. — С. 131—132.

Вереша Р. В. Поняття та підстава кримінальної відповідальності // Право України. — № 12. — 2006. — С. 97—103.

Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину. — К.: Вид-во НАВС України, 1997. — 184 с.

Гревцова Р. Ю. До питання про поняття податкових злочинів // Правова держава / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — 1997. — Вип. 8. — С. 282—288.

Денисов С. Ф., Куценко Д. М. Щодо визначення поняття злочину, який не становить великої суспільної небезпеки // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 1999. — Вип. 2. — С. 79—85.

Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. — Харьков: Вища школа, 1983. — 129 с.

Кривошеин П. К. Преступление: Историческое исследование. — К.: УАВД, 1993. — 72 с.

Маньковский Б. С. Проблемы ответственности в уголовном праве. — М. — Л.: Изд-ва Акад. наук СССР в Мск., 1949. — 124 с.

Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. — М.: Изд-во «НОРМА», 1998. — 285 с.

Соловій Я. Щодо визначення меж кримінальної відповідальності // Право України. — 1995. — № 12. — С. 52—54.

Стрюк М. В. Причины та умови злочину в кримінальній справі // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 2000. — № 3. — С. 213—218.

Туркевич І. К., Лопушанський Ф. А. Правопорушення та відповідальність. — К.: Наукова думка, 1982. — 112 с.

Фефелов П. А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности. — М.: Юрид. лит., 1972. — 151 с.

Чубарев В. Л. Тяжесть преступного деяния. — К.: Вища школа, 1992. — 168 с.

Яценко С. С. Институт кримінальної відповідальності в новому Кримінальному кодексі України та інших нормативно-правових актах: аспект узгодженості // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 25—26 жовтня 2001 р. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 43—46.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 44. — С. 2193.

До теми 4

Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1964. — 188 с.

Гаухман Л. Д. Кваліфікація преступлений: закон теория, практика. — 2-е изд., перераб. и дополн. — М.: АО «Центр ЮРИнфоР», 2003. — 448 с.

Гонтарь И. Я. Преступление и состав преступления как явления и понятия в уголовном праве: Вопросы теории и правотворчества. — Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1997. — 193 с.

Карпушин М. П., Курляндский В. И. Уголовная ответственность и состав преступления. — М.: Юрид. лит., 1974. — 231 с.

Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. — М.: Юридическая литература, 1972. — 352 с.

Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений. — М.: Госюриздат, 1963. — 324 с.

Навроцький В. О. Проблеми кваліфікації злочинів: Конспект лекцій. — Львів: ЛДУ, 1993. — 82 с.

Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації. — К.: Атіка, 1999. — 418 с.

Соловій Я. Щодо визначення меж кримінальної відповідальності // Право України. — 1995. — № 12. — С. 52—54.

Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1977. — С. 21—95.

Токарська А. Культура ділового мовлення юристів: стан і проблеми // Право України. — 1999. — № 11. — С. 58—60.

Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. — М.: Госюриздат, 1957. — 363 с.

Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. — М., 1951. — 387 с.

Трайнин А. Н. Учение о составе преступления. — М.: Юриздат, 1946. — 185 с.

Юриста О. Динаміка правоохоронних відносин // Право України. — 2001. — № 2. — С. 31—34.

До теми 5

Андрушко П. П. Соціальна сутність, зміст, структура і значення суспільної небезпечності діяння // Вісник Київського університету: Суспільно-політичні науки. — К., 1991. — Вип. 2.

Андрушко П. П., Ковальський В. С., Кучинська О. П. Кримінально-правова оцінка стану сп'яніння і пиятства потерпілого // Радянське право. — 1991. — № 7.

Глистин В. К. Проблемы уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). — Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. — 127 с.

Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления: Методологические аспекты: — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — 208 с.

Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посібник. — Харків: Вища шк. Изд-во при ХТУ, 1994. — 76 с.

Фесенко С. Цінності як об'єкт злочину // Право України. — 1999. — № 6. — С. 75—78.

Яценко С., Куцевич М. Людина як об'єкт кримінально-правового захисту за новим Кримінальним кодексом України // Налоговый, банковский, таможенный консультант. — 2002. — 27 трав.

До теми 6

Гошовський М. Величина майнової шкоди, заподіяної злочином, та її вплив на кримінальну відповідальність // Право України. — 1996. — № 9. — С. 67—70.

Даньшин І., Лисодед О. До питання про поняття злочинної діяльності // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 3 (14). — С. 94—99.

Дурманов Н. Д. Общие основания учения о причинной связи в уголовном праве // Вопросы государства и права. — 1945. — Сб. 1. — С. 51—55.

Зелинский А. Ф. Криминальная психология: Научно-практическое издание. — К.: Юринком Интер, 1999. — С. 84—99.

Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. — М.: Юрид. лит., 1960. — С. 7—22, 34—98, 131—156, 185—197.

Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. — М.: Госюриздат, 1958. — 219 с.

Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. — 316 с.

Мошкош Я. Зміст та об'єктивні форми злочинної дії // Право України. — 1996. — № 11. — С. 53—57.

Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. — Х.: Вища школа, 1982. — 161 с.

Романов С. Обман як спосіб злочинної діяльності // Право України. — 1997. — № 12. — С. 87—88.

Сичов П. Обстановка вчинення злочину: проблемні питання // *Право України.* — 1998. — № 6. — С. 106—107.

Тер-Акопов А. А. Бездействие как форма преступного поведения. — М., 1979. — 151 с.

Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): Монография. — Х.: Право, 2003. — 512 с.

До теми 7

Зелинский А. Ф. Криминальная психология: Научно-практическое издание. — К.: Юринком Интер, 1999. — С. 3—53, 116—138.

Казміренко В., Казміренко Л., Клименко О. Кримінальний кодекс України і деякі психологічні аспекти // *Право України.* — 1995. — № 8. — С. 30—31.

Кравченко О. Питання, що виникають у судовій практиці по застосуванню до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру // *Право України.* — 1999. — № 10. — С. 29—30.

Мельник В. До проблеми обмеженої осудності // *Право України.* — 1999. — № 1. — С. 102—105.

Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. — Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. — 300 с.

Мірошніченко Н., Орловська Н. Обмежена осудність та її законодавче вирішення // *Право України.* — 1997. — № 7. — С. 23—24, 29.

Мороз В. Про юридичну оцінку суспільно небезпечних вчинків, скоєних підлітками віком від 11 до 14 років // *Право України.* — 1999. — № 9. — С. 72—75.

Музика А. Ще раз про обмежену осудність // *Право України.* — 1998. — № 4. — С. 38—41, 49.

Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. — К.: НАВС України, 1997. — 125 с.

Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность: Монография. — С.Пб.: Лань, Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2000. — 192 с.

Приходько Т. Фізіологічний афект — одна з підстав визнання особи обмежено осудною // *Право України.* — 2001. — № 1. — С. 53—55.

Ситковская О. Д. Аффект: криминально-психологическое исследование. — М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. — 240 с.

Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк): Учеб. пособие. — Харьков: УЮА, 1992. — 83 с.

Тузов А., Тузов Д. Неусвідомлене в механізмі антигромадської поведінки // *Право України.* — 1999. — № 8. — С. 86—90.

Устименко В. В. Квалификация преступлений со специальным субъектом: Учеб. пособие. — К.: УМК ВО, 1988. — 44 с.

Устименко В. В. Специальный субъект преступления. — Харьков: Выща школа. Изд-во при ХГУ, 1989. — 104 с.

До теми 8

Борисов В. І. Необережність і її види: Текст лекції. — Харків: ЮІ, 1991. — 23 с.

Вереша Р. В. Вина у кримінальному праві: навчально-методичний вимір. Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2006. — 408 с.

Вереша Р. В. Кримінально-правова вина: бібліографія. — Передмова к.ю.н., доц. С.Д. Шапченка. — К.: Атака, 2006. — 56 с.

Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. — Вступне слово: доктор юридичних наук, професор М.І. Мельник. — К.: Атіка, 2005. — 224 с.

Вереша Р. В. Проблеми вини в теорії кримінального права: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2005. — 464 с.

Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление. — Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1974. — 243 с.

Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. — Харьков: Вища школа, 1986. — С. 3—128.

Зелінський А. Ф., Коржанський М. Й. Корислива злочинна діяльність. — К.: Генеза, 1998. — С. 20—119.

Иванов Н. Г. Принцип субъективного вменения и его реализация в УК // Государство и право. — 1999. — № 10. — С. 52—58.

Ломако В. А. Зміст умислу і його види: Текст лекції. — Харків: ЮІ, 1991. — 16с.

Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование). — К.: Наукова думка, 1992. — С. 9—106.

Рарог А. И. Субъективная сторона преступления и квалификация преступлений. — М., 2001. — 134 с.

Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину. — К.: Атіка, 2002. — 144 с.

Савченко А. Практичне значення мотиву злочину: результати наукового дослідження // Право України. — 1999. — № 1. — С. 99—102.

Ситковская О. Д. Аффект: кримінально-психологічне дослідження. — М.: Юрлитинформ, 2001. — 240 с.

Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления. — К.: Вища школа, 1977. — 151 с.

Якушин В. А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. — Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1988. — 128 с.

Якушин В. А. Субъективное вменение и его значение в уголовном праве. — Тольятти: Тол ПИ, 1998. — 296 с.

До теми 9

Вапсва Ю. А. Непридатний замах: за і проти // Вісник Університету внутрішніх справ. — 1999. — Вип. 9. — С. 190—193.

Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления. — М.: Госюриздат, 1955. — 212 с.

Панько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву. — Воронеж, 1975. — 147 с.

Ришелюк А. М. Про поняття, ознаки і сферу дії продовжуваного злочину // *Правова держава / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України.* — К.: Наукова думка, 1992. — Вип. 1. — С. 117—122.

Тихий В. П. Відповідальність за незакінчений злочин // *Вісник Академії правових наук України.* — 1996. — Вип. 6. — С. 128—137.

Тихий В. П. Проблеми відповідальності за незакінчений злочин // *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали науково-практичної конференції.* — К., 1998. — С. 261—263.

Тихий В. П. Проблеми застосування норм Кримінального кодексу України про стадії злочину // *Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25—26 жовтня 2001 р. / Ред. кол. Сташис В.В. (голова ред. кол.) та ін.* — К — Х.: Юрінком Інтер, 2002. — 272 с.

Тихий В. П. Стадії вчинення злочину: Конспект лекції. — Харків: Національна юрид. акад. України, 1996. — 30 с.

Тихий В. П. Стадії злочину як інститут кримінального права // *Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ.* — Тернопіль, 2002. — 296 с.

Цвіліховський Л. Кваліфікація дій, пов'язаних з відмовою від повторення замаху на злочин: Коментар судової практики з кримінальних справ // *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* — 1996. — № 6. — С. 5—6.

До теми 10

Андрушко П., Єфремов С., Шапченко С. Концепція Закону про боротьбу з організованою злочинністю // *Радянське право.* — 1991. — № 9.

Багрій-Шахматов Л. В. Співвідношення організованої злочинності і тероризму // *Актуальні проблеми держави та права / Одеська національна юридична академія.* — 2000. — Вип. 8. — С. 33—43.

Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. — К.: Вища школа, 1986. — 208 с.

Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. — К.: Наукова думка, 1969. — 216 с.

Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1959. — 255 с.

Гуторова Н. О. Вчинення злочину організованою групою осіб (Кримінально-правовий аспект). — Х., 1996. — 23 с.

Деякі питання провадження у справах про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями // *Вісник Верховного Суду України.* — 2001. — №1. — С. 29—40.

Кваши О. Об'єктивні ознаки діяльності організатора злочину // *Право України.* — 1999. — № 1. — С. 106—108.

Корж В. Вдосконалення кримінального законодавства — важливий засіб протидії організованій злочинності // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 4 (15). — С. 142—147.

Мельник М. Види співучасників за новим Кримінальним кодексом України // Право України. — 2001. — № 11. — С. 69—74.

Навроцький В. Провокація хабара як можливий засіб боротьби з корупцією // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 4 (15). — С. 157—162.

Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України: Науково-практичний посібник. — К.: Вища школа, 2001. — 96 с.

Панченко П. Преступное попустительство: Учебное пособие. — Иркутск, 1976. — 98 с.

Сташис В. В., Бажанов М. І. Про застосування ст. 19 КК України // Право України. — 1994. — № 9.

Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. — М.: Юрид. лит., 1974. — 208 с.

Шатченко С. Д. Деякі питання тлумачення та застосування статті 28 Кримінального кодексу України // Законодавство України: Науково-практичні коментарі. — 2002. — № 3. — С. 116—124.

До теми 11

Бажанов М. І. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. — Харьков: Право, 2000. — 128 с.

Бажанов М. І. Повторюваність злочинів як вид множинності злочинів: (Конспект лекцій) / Х.: Українська юридична академія, 1993. — 15 с.

Бірюченський О., Роцька Т. Рецидивна злочинність: упущення при розслідуванні та розгляді кримінальних справ: Коментар судової практики з кримінальних справ // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 6. — С. 7—11.

Голіна В. Рецидивна злочинність в Україні: рівень, структура, динаміка // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 4 (15). — С. 147—156.

Захаров В. Ф. Новый Кримінальний кодекс України та рецидив злочину // Держава і право / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — 2002. — Вип. 15. — С. 413—416.

Зелинський А. Ф. Квалификация повторных преступлений. — Волгоград, 1976. — 54 с.

Зелинський А. Ф. Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование). — Харьков, 1980. — 152 с.

Кривоченко Л. Н. Борьба с рецидивом по советскому уголовному праву. — Харьков, 1973. — 32 с.

Кривошеин П. К. Повторность в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы). — К.: Вища школа, 1990. — 159 с.

Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. — Казань: Изд. Казан.ун-та, 1982. — 172 с.

Скоков С. Рецидивна злочинність та ефективність покарання у вигляді позбавлення волі // *Право України.* — 1999. — № 2. — С. 84—85, 91.

Созанський Т. Кваліфікація ідеальної сукупності злочинів // *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ.* — 2001. — Вип. 2 (15). — С. 167—171.

Шевченко Є. В. Преступления, квалифицируемые по последствиям как самостоятельный вид единичного преступления // *Проблемы законности.* — 2000. — Вып. 44. — С. 151—157.

Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1984 р. № 5 // *Постанови...* Т. 2. — С. 60—64.

Про виконання судами України законодавства в справах про повторні злочини та постанов Пленуму Верховного Суду України з цього питання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 жовтня 1989 р. № 7 // *Постанови...* Т. 2. — С. 65—68.

До теми 12

Андрушко П. П. Виконання професійних та службових функцій як обставина, що виключає суспільну небезпечність чи протиправність діяння // *Проблеми законодавства.* — К.: Либідь. — 1991. — Вип. 52. — С. 74—81.

Баулін Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. — Харьков: Основа, 1991. — 360 с.

Баулін Ю. В. Право граждан на задержание преступника. — Х.: Вища школа, 1986. — 157 с.

Вирішення судами питань, пов'язаних із кримінально-правовою оцінкою діянь особи, що віддала чи виконала злочинний наказ (за матеріалами узагальнення судової практики) // *Вісник Верховного Суду України.* — 1999. — № 3. — С. 33—39.

Володарський В. Проблемні питання необхідної оборони // *Право України.* — 1998. — № 11. — С. 118—122.

Диденко В. П. Правомірність причинення вреда преступнику при задержании. — К.: КВШ МВД ССРСР, 1984. — 72 с.

Дячук С. І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). — К.: Атіка, 2001. — 176 с.

Козак В. Н. Вопросы теории и практики крайней необходимости. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. — 154 с.

Лемешко О. Здійснення правомірного контролю як спеціальна обставина, що виключає кримінальну відповідальність за потурання злочину // *Вісник Академії правових наук України.* — 2000. — № 3 (22). — С. 217—222.

Осадчий В. Співвідношення права на застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів, заходів фізичного впливу та права на необ-

хідну оборону, затримання злочинця в діяльності правоохоронних органів // Право України. — 1998. — № 1. — С. 69—74.

Підкоритова Л. Кваліфікація перевищення меж заподіяння шкоди злочинцю при його затриманні // Право України. — 1999. — № 8. — С. 65—67.

Сливка С. Вогнепальна культура працівника міліції: правореалізуючий аспект // Право України. — 1999. — № 1. — С. 76—79.

Тишкевич И. С. Условия и пределы необходимой обороны. — М.: Юрид. лит., 1969. — С. 189.

Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини: Закон України від 16 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 41. — С. 377.

Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. // Там само. — 2000. — № 40. — С. 338.

Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 1 // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 3 (31).

До теми 13

Бойко А., Нор В. Інститут відшкодування заподіяної злочинцем шкоди в кримінальному праві // Драгоманівський збірник. «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т. Г. Андрусика. — Л.: Світ, 1996. — С. 237—243.

Бойко А. М. Кримінально-правовий обов'язок відшкодування заподіяної злочинцем шкоди // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. — Серія юридична. — 1994. — Вип. 31. — С. 95—96.

Бойко А. М. Об'єкт кримінально-правового обов'язку відшкодування (усунення) заподіяної злочинцем шкоди // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. — Серія юридична. — 1996. — Вип. 33. — С. 57—60.

Йоффе М. Кримінально-правові та процесуальні елементи звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків // Право України. — 2002. — № 10. — С. 67—70.

Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. — К.: Наукова думка, 1987. — 183 с.

Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 48. — С. 263.

Про амністію з нагоди першої річниці Конституції України: Закон України від 26 липня 1997 р. // Там само. — 1997. — № 37. — С. 202.

Про амністію: Закон України від 24 липня 1998 р. // Там само. — 1998. — № 34. — С. 234.

Про амністію: Закон України від 16 липня 1999 р. // Там само. — 1999. — № 34. — С. 300.

Про амністію: Закон України від 11 травня 2000 р. // Там само. — 2000. — № 24. — С. 192.

Про амністію: Закон України від 5 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 33. — С. 182.

Європейська конвенція про передачу кримінальних справ, 15 травня 1972 р. // Україна в міжнародно-правових відносинах: Книга 1. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога: Збірник документів. — К.: Юрінком, 1996. — С. 1095—1116.

Конвенція про передачу засуджених осіб, 21 березня 1983 р. // Там само. — С. 1131—1142.

До теми 14

Багрий-Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание. — Минск: Вышэйшая школа, 1976. — С. 160—383.

Богущький П. Застосування кримінальних покарань за вчинення військових злочинів // Право України. — 1999. — № 8. — С. 32—33.

Вознюк В. Практика вирішення Конституційним Судом України деяких проблем щодо захисту прав і свобод людини згідно з чинним Кримінальним кодексом України // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 5. — С. 72—78.

Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. — Харьков: Вища школа, 1986. — С. 129—150.

Климюк О. Ф. Система кримінальних покарань: питання гуманізації в світлі вимог міжнародного права // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали науково-практичної конференції. — К., 1998. — С. 389—392.

Костицький В. Проблеми смертної кари в Україні // Право України. — 1997. — № 3. — С. 26—29.

Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1962. — 156 с.

Ной И. С. Сущность и функции наказания в советском государстве: Политико-юридическое исследование. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1973. — 192 с.

Орловський О. Про застосування смертної кари на території колишнього СРСР // Право України. — 1998. — № 2. — С. 70—72.

Осинов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций. Аксиологические аспекты. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. — 135 с.

Полубинская С. В. Цели уголовного наказания. — М.: Наука, 1990. — С. 6—26, 87—94, 123—129.

Практика застосування судами конфіскації майна // Вісник Верховного Суду України. — 2000. — № 3. — С. 13—22.

Становский М. Н. Назначение наказания. — С.Пб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 1999. — 480 с.

Тютюгин В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. — Харьков: Вища школа, 1982. — 145 с.

Фесенко Є. Карати! Та чи смертю? [Про доцільність скасування смертної кари] // *Голос України*. — 1997. — 24 квіт. — № 74. — С. 5.

Фролова Е. Г. Поняття наказання, его цели и система в советском уголовном праве: Лекция. — Донецк, 1991. — 127 с.

Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (спеціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): Навч. посібник. — К.: АртЕк, 1997. — С. 60—102.

Шапченко С. Д. Скасування смертної кари: проблем побільшало // *Юридичний вісник України*. — 2000. — 17—23 серпня. — С. 25—29.

Яценко С. С. Конституційний та міжнародно-правові аспекти видів покарань, що характеризуються виправно-трудоим впливом на засуджених // *Матеріали наукової конференції «Конституція України — основа модернізації держави та суспільства»*. 21—22 червня 2001 р. — К.: Право, 2001. — С. 307—309.

Про державні нагороди України: Закон України від 16 березня 2000 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 2000. — № 21. — С. 162.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару, від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 // *Офіційний вісник України*. — 2000. — № 4. — С. 126.

Інструкція про організацію виконання покарання у виді арешту в установах кримінально-виконавчої системи: Затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 31 серпня 2001 р. № 158 // *Там само*. — 2001. — № 39. — С. 1780.

Інструкція про організацію виконання покарання у виді обмеження волі в установах кримінально-виконавчої системи: Затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 4 вересня 2001 р. № 165 // *Там само*. — 2001. — № 39. — С. 1781.

Інструкція про порядок розподілу і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, зі слідчих ізоляторів (тюрем) до виправно-трудоих установ. Положення про Комісію з питань розподілу і направлення осіб, засуджених до позбавлення волі, зі слідчих ізоляторів (тюрем) до виправно-трудоих установ: Затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 30 серпня 2001 р. № 157 // *Там само*. — 2001. — № 39. — С. 1779.

Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 1999. — № 38. — С. 348.

Про практику направлення військовослужбовців, які вчинили злочини, в дисциплінарний батальйон: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 р. № 15 // *Постанови...* Т. 2. — С. 45—47.

До теми 15

Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. — К.: Вища школа, 1980. — 216 с.

Денисова Т. А. Оцінювати по-новому призначення покарання // Придніпровський науковий вісник. — Історія і право. — 1997. — № 9. — С. 32—36.

Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість злочину і справедливості покарання // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 3. — С. 32—45.

Хоменко М. Г., Гаврилова Л. Г., Солоткий С. А. Практика призначення судами кримінального покарання // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 5. — С. 53—60.

Шапченко С. Д. Скасування смертної кари: проблем побільшало // Юридичний вісник України. — 2000. — 17—23 серпня. — С. 25—29.

Щерба С. П., Савкин А. В. Деятельное раскаяние в совершении преступления. — М.: Спарк, 1997. — 110 с.

Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 22 // Постанови... Т. 2. — С. 34—44.

Про практику розгляду судами України кримінальних справ у касаційному порядку: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 жовтня 1989 р. № 8 // Постанови... Т. 2. — С. 354—362.

Про застосування судами України законодавства, що регламентує перегляд у порядку нагляду судових рішень в кримінальних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1989 р. № 11 // Постанови... Т. 2. — С. 363—372.

До теми 16

Ломако В. А. Отсрочка исполнения наказания: Учеб. пособие. — К.: УМК ВО, 1992. — 60 с.

Ломако В. А. Применение условного осуждения. — Харьков: Вища школа, 1976. — 125 с.

Маляренко В. Окремі питання давності притягнення до кримінальної відповідальності: Коментар судової практики з кримінальних справ // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 6. — С. 11—17.

Скибицкий В. В. Умовне засудження за законодавством Української РСР. — К.: Наукова думка, 1971. — 132 с.

Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве. — М.: Юрид. лит., 1978. — 128 с.

Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 3 (31).

Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбуття покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1973 р. № 8 // Постанови... Т. 2. — С. 380—383.

До теми 17

Голина В. В. Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву. — Харьков: Вища школа, 1979. — 137 с.

Кириць Б. Виникнення судимості // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. — Серія юридична. — 2001. — Вип. 36. — С. 444—453.

Кириць Б. Дострокове зняття судимості судом // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. — Серія юридична. — 2000. — Вип. 35. — С. 401—409.

Кириць Б. Припинення судимості // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. — Серія юридична. — 1999. — Вип. 34. — С. 178—183.

Кириць Б. О. Погашення судимості у випадку скасування засудженому призначеного виду покарання // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2001. — Вип. 1 (14). — С. 174—179.

Шепелява Н. В. Деякі питання застосування інституту судимості за Кримінальним кодексом України // Держава і право / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — 2002. — Вип. 15. — 429—432.

Про практику розгляду судами України клопотань про погашення і дострокове зняття судимості: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 травня 1975 р. № 4 // Постанови... Т. 2. — С. 69—72.

До теми 18

Гончар Т. О. Проблема вдосконалення законодавства щодо порядку примусового лікування обмежено осудних осіб // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1998. — Вип. 1. — С. 49—52.

Дремлина Н. А. Умовия применения принудительных мер медицинского характера в порядке уголовного судопроизводства // Актуальні проблеми держави та права / Одеська національна юридична академія. — Одеса. — 1994. — Вип. 1. — С. 180—186.

Лебединский М. С., Мясущев В. Н. Введение в медицинскую психологию. — Л.: Медицина, 1966. — 430 с.

Лень В. В. Примусові заходи медичного характеру: шляхи удосконалення // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 1998. — Вип. 3 (5). — С. 118—123.

Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. — К.: НАВС України, 1997. — 125 с.

Юношев В. О. Актуальні проблеми примусового лікування наркоманів, що скоїли злочин // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ. — 2002. — Вип. 3. — С. 187—194.

Юношев О. В. Примусове лікування як захід, що попереджує злочинність // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ. — 2000. — Вип. 3. — С. 46—55.

Юношев О. В. Примусове лікування як кримінально-правовий інститут: за і проти // Держава і право / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К. — 2002. — Вип. 18. — С. 292—295.

Про судову практику по застосуванню примусових заходів медичного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 1982 р. № 2 // Постанови... Т. 2. — С. 384—388.

До теми 19

Киренко С. Кримінально-правова охорона неповнолітніх новим КК — старі проблеми // Право України. — 2002. — № 6. — С. 39—42.

Кравченко О. Питання, що виникають у судовій практиці по застосуванню до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру // Право України. — 1999. — № 10. — С. 29—30.

Левциька Л. Удосконалення кримінального законодавства щодо запобігання жорсткому поводженню з дітьми // Науковий вісник Академії державної податкової служби України. — 1999. — Вип. 3. — С. 143—146.

Лисенко І. Кримінально-правовий захист дітей від експлуатації // Право України. — 2002. — № 4. — С. 65—70.

Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. — К.: НАВС України, 1997. — 125 с.

Яценко С. С. Інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх: світовий досвід, питання вдосконалення українського законодавства // Правова система України: теорія та практика. Науково-практична конференція. — К. — 1993. — С. 467—468.

Яценко С. С. Питання вдосконалення інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства: Міжвузівський збірник наукових праць. — К.: Українська академія внутрішніх справ, 1993. — С. 3—15.

Яценко С. С., Динь Суан Нам. Уголовное законодательство Украины и Социалистической Республики Вьетнам об уголовной ответственности несовершеннолетних // (Депонована в 1994 р. в ДНТБ України за № 1925 — Ук 94, 1 д. а.).

Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 6. — Ст. 35; 1999. — № 4. — С. 35; № 36. — С. 318.

Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 травня 2002 р. № 6 // Вісник Верховного Суду України — 2002. — № 4 (32).

Про практику застосування судами України законодавства в справах про злочини неповнолітніх і про втягнення їх у злочинну та іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1981 р. № 5 // Постанови... Т. 2. — С. 228—231.

Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 1983 р. № 6 // Постанови... Т. 2. — С. 232—235.

До теми 20

Вереша Р. В. Вина в фінальній кримінально-правовій теорії // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 18. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — С. 324—329.

Вереша Р. В. Суб'єкт злочинного діяння за кримінальним законодавством зарубіжних держав // Право України. — № 9. — 2006. — С. 137—143.

Вереша Р. В. Вина та її форми за кримінальним правом Франції // Право України. — № 12. — 2005. — С. 138—141.

Вереша Р. В. Mans rea за кримінальним правом Англії // Право України. — 2006. — № 5. — С. 167—170.

Гришук В. К., Красницький І. В. Поняття, мета, система та види покарань за Кримінальним кодексом Франції 1992 р. // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2001. — Вип. 1 (14). — С. 160—169.

Келіна С. Обстоятельства, исключющие преступность деяния: понятие и виды // Уголовное право. — 1999. — № 3. — С. 3—8.

Козочкин И. Д. Строгая ответственность в уголовном праве Англии и США // Правоведение. — 2000. — № 1. — С. 136—149.

Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой. — М.: Зерцало, 1998. — С. 3—222.

Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. — М.: Проспект, 1997. — С. 3—206.

Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: В 2-х т. / Под ред. О. Ф. Шишова. — М.: ООО «Издательство Новая Волна», 1998. — Т. 1. — С. 3—275.

Крылова Н. Е. Основные черты нового уголовного кодекса Франции. — М.: Спарк, 1996. — 124 с.

Крылова Н. Е., Серебренникова А. В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): Учебное пособие. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Зерцало, 1998. — 208 с.

Лейленд П. Кримінальне право: злочин, покарання, судочинство (англійський підхід). — К.: Основи, 1996. — 207 с.

Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. — М.: Междунар. отношения, 2002. — 376 с.

Наумов А. В. Проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации // Государство и право. — 1999. — № 10. — С. 45—51.

Правовая система Нидерландов. — М.: Зерцало, 1998. — С. 156—169, 258—263.

Романов А. К. Правовая система Англии: Учебное пособие. — М.: Изд-во «Дело», 2000. — 344 с.

Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сборник законодательных материалов. — М.: Изд-во «Зерцало», 2001. — 346 с.

Уголовное законодательство Норвегии. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — 375 с.

Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учебное пособие / Под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина. — М.: Омега-Л, Институт Международного права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2003. — 576 с.

Уголовный кодекс Республики Беларусь: сравнительный анализ и комментарий. — Минск: Тесей, 2000. — С. 3—141.

Флетчер Д., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права. — М.: Юрист, 1998. — 512 с.

Яценко С. С., Динь Суан Нам. Кримінальне законодавство СРВ про відповідальність неповнолітніх на тлі положень кримінального права України // Вісник Київського університету. Юридичні науки. — 1995. — Вип. 33/34. — С. 101—122.

Card, Cross and Jones. Criminal Law. — London, Dublin, Edinburg, 1992. — P. 1—172.

Law Dictionary by Steven H. Gifis. New York, 1996. — 561 p.

Welzel H. Das Deutsche Strafrecht. — Berlin, 1967. — 568 s.

XII. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ

Конституція України (Витяг)

Стаття 62

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Витяг)

Стаття 14

1. Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або — в тій мірі, в якій це, на думку суду, є строго необхідним, — при особливих обставинах, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми.

2. Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом.

3. Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:

a) бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;

b) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником;

c) бути судженим без невинуваченої затримки;

d) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;

e) допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;

f) користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;

g) не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним.

4. Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню.

5. Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом.

6. Коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин і коли винесений їй вирок був потім скасований або їй було даровано помилування на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, котра зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно з законом, коли не буде доведено, що зазначена невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини.

7. Ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни.

Стаття 15

1. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, згідно з діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на даного злочинця.

2. Ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством.

Прийнято 16 грудня 1966 року
Генеральною Асамблеєю ООН

Загальна декларація прав людини (Витяг)

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року прийняла і проголосила Загальну декларацію прав людини.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) м. Київ 27 жовтня 1999 року Справа № 1-15/99 (Витяг)

Конституційний Суд України розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» є практична необхідність в офіційній інтерпретації положень частини третьої статті 80 Конституції України.

Конституційний Суд України установив:

1. Міністерство внутрішніх справ України звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України, згідно з якими народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані. У конституційному поданні також порушено питання щодо визначення моменту, з якого настає кримінальна відповідальність, та моменту, з якого особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності; щодо необхідності скасування обраного раніше запобіжного заходу у вигляді взяття під варту особи до її обрання народним депутатом України; щодо необхідності звернення до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт цієї особи у порядку, передбаченому статтею 28 Закону України «Про статус народного депутата України».

Практичну необхідність такого тлумачення суб'єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що чинним кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством не визначено поняття «притягнення до кримінальної відповідальності», не встановлено моменту, з якого настає кримінальна відповідальність і з якого народним депутатам України гарантується недоторканність. Не визначено також, чи поширюється депутатська недоторканність на особу, яку притягнуто до кримінальної відповідальності і щодо якої обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту до обрання її народним депутатом України. За результатами виборів, які відбулися 29 березня 1998 року, народними депутатами України обрано окремих громадян, стосовно яких слідчими органів внутрішніх справ ще до дня виборів було порушено кримінальні справи, пред'явлено обвинувачення та обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту відповідно до положень статей 131, 132, 148, 150, 155 та інших статей Кримінально-процесуального кодексу України.

На пленарному засіданні уповноважені за дорученням представники суб'єкта права на конституційне подання Штанько О. Ф. і Коляда П. В. пояснили, що Міністерство внутрішніх справ України у конституційному поданні порушує питання щодо з'ясування моменту притягнення особи до кримінальної відповідальності і необхідності звернення до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності та арешт у разі, якщо його взято під варту і пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину до обрання народним депутатом України.

Відповідно до позиції Міністерства внутрішніх справ України особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення цієї особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення, а гарантії депутатської недоторканності поширюються на народного депутата України з моменту складення ним присяги. Отже, якщо особу притягнуто до кримінальної відповідальності до обрання народним депутатом України і складення присяги, то у зверненні до Верховної Ради України з поданням про одержання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності та арешт такого народного депутата України немає правових підстав.

Представники Верховної Ради України Шишкін В. І. та Кривенко Л. І. вважають, що початковим моментом процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності є винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого і пред'явлення їй конкретного обвинувачення у вчиненні злочину. Процес притягнення до кримінальної відповідальності має стадійний характер. Громадянин, обраний народним депутатом України, набуває статусу народного депутата з моменту реєстрації Центральною виборчою комісією факту обрання його народним депутатом України. Саме з цього часу на народного депутата України поширюються гарантії депутатської недоторканності, передбачені частиною третьою статті 80 Конституції України, що зумовлює необхідність враховувати цей статус у разі застосування щодо депутата механізму притягнення до кримінальної відповідальності та обрання запобіжного заходу у вигляді арешту, а також обов'язкову згоду Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання чи арешт.

Представники Генеральної прокуратури України Бурдоль Є. П. і Титарчук Г. М. та Служби безпеки України Породько В. М. пояснили, що за чинним Кримінально-процесуальним кодексом

України особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності з моменту винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого. Гарантії депутатської недоторканності починаються з моменту складення присяги народним депутатом України і діють тільки на період його повноважень. Тому в разі притягнення громадянина до кримінальної відповідальності та арешту до обрання його народним депутатом України немає правових підстав звертатися з поданням до Верховної Ради України про одержання згоди на вжиття таких заходів.

На думку Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України Носова В. В., системний аналіз конституційних норм дає підстави під словосполученням «притягнені до кримінальної відповідальності», яке вживається в частині третій статті 80 Конституції України щодо народних депутатів України, розуміти застосування кримінального покарання до особи, винної у вчиненні злочину. Особа вважається притягнутою до кримінальної відповідальності після постановлення судом обвинувального вироку, який набрав законної сили. Що ж стосується гарантій депутатської недоторканності, то вони повинні поширюватись на народного депутата України після складення ним присяги, оскільки він розпочинає виконувати свої обов'язки саме з цього часу. Якщо громадянина заарештовано до його обрання народним депутатом України, органи попереднього слідства та суд не можуть перешкодити такому народному депутату України скласти присягу, оскільки єдиним джерелом влади виступає народ і його волевиявлення є обов'язковим для органів державної влади.

2. Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Поняття «кримінальна відповідальність» законодавчо не визначено і в теорії кримінального та кримінально-процесуального права трактується по-різному.

Відповідно до частини першої статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, а згідно із статтею 3 Кримінального кодексу України кримінальній відповідальності підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий

кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону. Ці положення дають підстави розглядати кримінальну відповідальність як особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин.

Кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання (частина друга статті 50 Кримінального кодексу України). Особу може бути засуджено умовно чи з відстрочкою виконання вироку (статті 45, 46, 461 Кримінального кодексу України). Тому сам факт порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, затримання, взяття під варту, пред'явлення їй обвинувачення не можна визнати як кримінальну відповідальність. Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили.

3. Поняття «притягнення до кримінальної відповідальності» не тотожне поняттю «кримінальна відповідальність», як і поняття «притягнення до юридичної відповідальності» не ідентичне поняттю «юридична відповідальність».

Норми Конституції України, зокрема, містять терміни: «за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» (частина друга статті 60); «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» та «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (стаття 61); «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» (частина перша статті 63), «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (частина друга статті 68); «за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону» (частина друга статті 105); «за неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності» (частина п'ята статті 129). У контексті змісту положень

названих статей Конституції України терміни «притягнення до юридичної відповідальності» та «юридична відповідальність» розмежовуються.

Притягнення до юридичної відповідальності передує юридичній відповідальності. Юридична відповідальність, у тому числі й кримінальна відповідальність, як і форми притягнення до юридичної відповідальності, визначаються та встановлюються законами. Відповідно до положень пунктів 14, 22 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються «судочинство... організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства», а також «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них». Пунктом 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України визначено, що «прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства — до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування». Таким чином, форма і порядок кримінального переслідування особи, що підозрюється у вчиненні злочину, а також кримінальна відповідальність винної особи регламентуються кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України.

Зокрема, порядок розслідування кримінальної справи, арешт і затримання регулюються Кримінально-процесуальним кодексом України. Системний аналіз його норм (статей 147, 242, 246 та інших статей) дає підстави дійти висновку, що притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення. Відповідно до положень частини першої статті 147 цього Кодексу «в разі притягнення посадової особи до кримінальної відповідальності за посадовий злочин... слідчий зобов'язаний відсторонити її від посади...». Пункт 4 частини першої статті 242 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає, що в разі віддання обвинуваченого до суду суддя одноособово чи суд у розпорядчому засіданні зобов'язані з'ясувати, «чи притягнуті до відповідальності всі особи, які зібраними в справі доказами викриті у вчиненні злочину», а відповідно до вимог пункту 4 частини першої статті 246 цього Кодексу суд у розпорядчому засіданні повер-

тає справу на додаткове розслідування за «наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремий розгляд справи про них неможливий».

Підтвердженням того, що в зміст терміна «притягнення до кримінальної відповідальності» вкладається факт пред'явлення особи обвинувачення, є передбачена статтею 174 Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості.

Історичний аналіз правових норм, які регламентували питання депутатської недоторканності, свідчить про те, що з моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності пов'язується факт пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину.

Зокрема, відповідно до частини четвертої статті 111 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (з наступними змінами) народний депутат України не міг бути без згоди Верховної Ради України притягнений до кримінальної відповідальності, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, які накладалися в судовому порядку.

Законом України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року визначено, що для одержання згоди Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності Генеральний прокурор України вносить подання до Верховної Ради України до пред'явлення депутату обвинувачення або дачі санкції на арешт (частини перша і друга статті 28 названого Закону). Стаття 29 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» визначала, що депутата ради не можна було притягнути до кримінальної відповідальності або арештувати без згоди ради (стаття виключена Законом № 11/98-ВР від 13 січня 1998 року).

Згідно з частинами першою і другою статті 1 Закону України «Про порядок одержання згоди Ради народних депутатів на притягнення депутата до відповідальності» (Закон втратив чинність на підставі Закону № 11/98-ВР від 13 січня 1998 року) для одержання згоди ради на притягнення депутата до кримінальної відповідальності, його арешт відповідний прокурор повинен був внести в раду подання перед пред'явленням депутату звинувачення або дачею санкції на арешт.

У частині третій статті 80 Конституції України стосовно народних депутатів України також використано термін «притягнені до кримінальної відповідальності».

Отже, притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

4. Статус народного депутата України визначається Конституцією та законами України. Важливою конституційною гарантією є депутатська недоторканність, яка має цільове призначення — забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх функцій. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер.

Згідно з положеннями частини другої статті 80 Конституції України народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп. Це означає, що народний депутат України і після припинення депутатських повноважень не може бути притягнений до юридичної відповідальності за зазначені дії.

Депутатська недоторканність передбачає також особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту народних депутатів України. Вони не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (частина третя статті 80 Конституції України). Згідно з частиною третьою статті 76 Конституції України «не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку». З цього конституційного припису випливає, що народним депутатом України може бути обраний громадянин України, щодо якого порушено кримінальну справу, пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, затримано чи заарештовано.

За змістом статті 69, частини першої статті 76, частини другої статті 78 та частини четвертої статті 79 Конституції України особа обирається народним депутатом України та отримує депутатський мандат внаслідок волевиявлення виборців. Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу (частина перша статті 79 Конституції України). Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата (частина третя статті 79 Конституції України). Ці конституційні приписи дають підстави стверджувати, що народний депутат України свій мандат отримує за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії про визнання народного депутата обраним.

Таким чином, на підставі системного аналізу норм Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що гарантії депутатської недоторканності відповідно до положень частини третьої статті 80 Конституції України поширюються на народних депутатів України з моменту визнання їх обраними за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень. Якщо громадянина обрано народним депутатом України після пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину чи після арешту, подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на притягнення його до кримінальної відповідальності або арешт відповідно до процедури, передбаченої статтею 28 Закону України «Про статус народного депутата України». Такий підхід забезпечує реалізацію принципу рівності всіх народних депутатів України щодо гарантій депутатської недоторканності.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 63, 65, 95 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України вирішив:

1. В аспекті порушених у конституційному поданні Міністерством внутрішніх справ України питань положення частини третьої статті 80 Конституції України треба розуміти так:

1.1. Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

1.2. Притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

1.3. Згода Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана до пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину відповідно до чинного Кримінально-процесуального кодексу України.

1.4. Депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за рішенням відповідної виборчої комісії і до моменту припинення повноважень народного депутата України.

У разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди

Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та/або перебування під вартою.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

**Рішення Конституційного Суду України у справі
за конституційним поданням Верховного Суду України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень частини третьої статті 120, частини шостої
статті 234, частини третьої статті 236
Кримінально-процесуального кодексу України (справа
про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора)
м. Київ, 30 січня 2003 року Справа № 1-12/2003
(Витяг)**

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 39, 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» стало конституційне подання Верховного Суду України.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 71, пункту 2 статті 82, статті 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» є наявність спірних питань щодо конституційності положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України.

Конституційний Суд України установив:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — Верховний Суд України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням щодо конституційності положень статті 110, частин п'ятої, шостої статті 234, частин другої, третьої статті 236, частини третьої статті 120 КПК України та про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 8, частини другої статті 55, частини першої статті 64 Конституції України, частини четвертої статті 12 Закону України «Про прокуратуру» і понять «акти», «рішення», «дії», «бездіяльність», які вживаються в частині другій статті 55 Конституції України, статтях 110, 234, 236 КПК України, статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України), частині четвертій статті 12 Закону України «Про прокуратуру».

2. Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень від 3 грудня 2002 року відкрито конституційне провадження у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини тре-

тьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України.

3. Конституційний Суд України Ухвалою від 5 грудня 2002 року відмовив у відкритті конституційного провадження у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 110, частини п'ятої статті 234, частини другої статті 236 КПК України та про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 8, частини другої статті 55, частини першої статті 64 Конституції України, частини четвертої статті 12 Закону України «Про прокуратуру» і понять «акти», «рішення», «дії», «бездіяльність», які вживаються в частині другій статті 55 Конституції України, статтях 110, 234, 236 КПК України, статті 248-3 ЦПК України, частині четвертій статті 12 Закону України «Про прокуратуру».

4. Верховний Суд України у конституційному поданні зазначає, що «фактично граничні строки досудового слідства статтею 120 КПК України не визначено, а тому виникає питання, протягом якого часу може проводитися досудове слідство». Також наголошується, що «відповідно до вимог частини третьої статті 8, частини другої статті 55, частини першої статті 64 Конституції України кожному гарантується судовий захист прав і свобод, у тому числі право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». Тому виникла невідкладна необхідність у висновку Конституційного Суду України щодо конституційності частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України, які передбачають, що скарги на дії відповідно слідчого та прокурора розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

5. У листі Голови Верховної Ради України до Конституційного Суду України зазначається, що «з огляду на те, що продовження строку досудового слідства понад шість місяців може здійснюватись лише у виняткових випадках та у разі вчинення особливо небезпечних злочинів тільки Генеральним прокурором України або його заступниками, а також те, що стаття 55 Конституції України встановлює можливість оскарження до суду такого рішення найвищих посадових осіб органів прокуратури, можна зробити висновок, що положення частини третьої статті 120 Кримінально-процесуального кодексу України відповідають Конституції України». У листі також йдеться і про те, що «положення частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримі-

нально-процесуального кодексу України в частині заборони оскарження на стадії досудового слідства дій слідчого та прокурора можуть бути визнані такими, що не відповідають вимогам Конституції України, як такі, що призводять до обмеження конституційних прав і свобод громадян, з підстав, не передбачених Конституцією України».

Глава Адміністрації Президента України за дорученням Президента України повідомив Конституційний Суд України про те, що застосування частини третьої статті 120 КПК України «не суперечить статтям 8, 55, 64 Конституції України, оскільки забезпечується обов'язком органу дізнання, слідчого, прокурора і суду додержувати конституційні вимоги, які гарантують громадянам доступ до правосуддя і судовий захист, урахуваючи також положення міжнародно-правових актів, що закріплюють право кожного на розгляд його справи в розумні строки і без невинуватої затримки (пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, підпункт «с» пункту 3 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права». У листі Глави Адміністрації Президента України також зазначається, що «оспорювані положення частини шостої статті 234 та частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України не заперечують права особи оскаржувати в судовому порядку будь-які рішення, дії чи бездіяльність органів дізнання, слідчого, прокурора. Питання про те, які ще рішення і дії органу дізнання, слідчого, прокурора, крім рішень, дій, передбачених статтями 52-5, 99-1, 106, 236-1, 236-5 КПК, може бути оскаржено до суду на стадії досудового слідства, повинен визначити закон»).

6. Міністерство юстиції України, Генеральна прокуратура України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, податкова міліція Державної податкової адміністрації України, Центр порівняльного права при Міністерстві юстиції України вважають, що положення частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України є конституційними. Спілка адвокатів України дійшла протилежного висновку. Немає єдиної точки зору щодо конституційності оспорюваних норм і серед науковців.

7. Предметом розгляду Конституційним Судом України у цій справі є перевірка на відповідність Конституції України (конституційність) положень частини третьої статті 120 КПК України щодо невизначеності граничного строку досудового слідства, а також положень частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України, які унеможливають розгляд судом на стадії

досудового слідства скарг на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи і про притягнення як обвинуваченого. Саме щодо конституційності цих положень КПК України виник спір у процесі загального судочинства, тому відповідно до статті 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» відкрито конституційне провадження у справі.

8. Вирішуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини третьої статті 120 КПК України, яке не визначає граничного строку (тривалості строків) досудового слідства, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України судочинство, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, а відтак і строки досудового слідства визначаються виключно законами.

У КПК України ці строки встановлено статтею 120, яка передбачає:

— досудове слідство у кримінальних справах повинно бути закінчено протягом двох місяців; цей строк може бути продовжено районним, міським прокурором, військовим прокурором армії, флотилії, з'єднання, гарнізону та прирівняним до них прокурором у разі неможливості закінчити розслідування — до трьох місяців (частина перша);

— в особливо складних справах строк досудового слідства, встановлений частиною першою цієї статті, може бути продовжено прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, прокурором міста Києва, військовим прокурором округу, флоту і прирівняним до них прокурором або їх заступниками на підставі мотивованої постанови слідчого — до шести місяців (частина друга); — далі продовжувати строк досудового слідства можуть лише у виняткових випадках Генеральний прокурор України або його заступники (частина третя).

Таким чином, законом встановлено загальне правило — досудове слідство повинно бути закінчено протягом двох місяців, а продовження цього строку є винятком з цього правила. Додержання строків слідства є однією з умов виконання завдань швидкого і повного розкриття злочинів.

Строки досудового слідства відповідно до міжнародних договорів України повинні бути розумними. Статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року передбачено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого

йому кримінального обвинувачення бути судимим без невинуваченої затримки (підпункт «с» пункту 3).

Згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо.

Але за будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності. Досудове слідство повинно бути закінчено у кожній справі без порушення права на справедливий судовий розгляд і права на ефективний засіб захисту, що передбачено статтями 6, 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Отже, підстав для визнання таким, що не відповідає Конституції України (неконституційним), положення частини третьої статті 120 КПК України про можливість продовження строку досудового слідства лише у виняткових випадках немає.

9. Вирішуючи спір щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України, які унеможливають розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи, Конституційний Суд України виходить з такого.

Згідно з КПК України:

— справа може бути порушена тільки в тих випадках, коли є достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину (частина друга статті 94);

— при наявності приводів і підстав, зазначених у статті 94 цього Кодексу, прокурор, слідчий або орган дізнання зобов'язані винести постанову про порушення кримінальної справи, вказавши приводи і підстави до порушення справи, статтю криміналь-

ного закону, за ознаками якої порушується справа, а також далше її спрямування (частина перша статті 98);

— якщо на момент порушення кримінальної справи встановлено особу, яка вчинила злочин, кримінальну справу повинно бути порушено щодо цієї особи (частина друга статті 98);

— досудове слідство провадиться лише після порушення кримінальної справи і в порядку, встановленому цим Кодексом (частина перша статті 113).

Відповідно до КПК України постанови слідчого і прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи можуть бути оскаржені до суду (частина п'ята статті 234, частина друга статті 236). Але скарги на ці постанови розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті (частина шоста статті 234, частина третя статті 236).

Постанова про порушення кримінальної справи щодо певної особи, винесена з недодержанням вимог КПК України, зокрема передбачених статтями 94—98, може породити наслідки, які виходять за межі кримінально-процесуальних відносин, і завдати такої шкоди конституційним правам і свободам внаслідок несвоєчасного судового контролю, що поновити їх буде нездійсненним.

Унеможливлення розгляду судом скарги на постанову про порушення кримінальної справи щодо певної особи на стадії досудового слідства, відкладення її перевірки судом на стадію попереднього розгляду кримінальної справи або на стадію розгляду її по суті, відстрочка судового контролю обмежують конституційне право людини на судовий захист, який є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина.

Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13).

Право на судовий захист є одним з конституційних прав. А тому положення частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України, які унеможливають розгляд судом на

стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи, обмежуючи право людини на судовий захист, закріплене частиною третьою статті 8, частинами першою, другою статті 55 Конституції України, порушують вимоги статей 3, 21, частини другої статті 22, частини першої статті 64 Конституції України, тобто є неконституційними.

Скарги до суду на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи повинні розглядатися судом за чинним законодавством у порядку кримінального судочинства. При цьому суд, розглядаючи такі скарги на стадії досудового слідства, перевіряє наявність приводів і підстав для винесення зазначених постанов і не повинен розглядати та вирішувати заздалегідь ті питання, які повинен вирішувати суд при розгляді кримінальної справи по суті, оскільки це буде порушенням конституційних засад правосуддя.

10. Вирішуючи спір щодо конституційності положень частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України, згідно з якими скарги на постанову слідчого та прокурора про притягнення як обвинуваченого розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті, Конституційний Суд України виходить з такого.

Відповідно до статті 64 КПК України при провадженні досудового слідства і дізнання підлягають доказуванню: 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину;

3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання;

4) характер і розмір шкоди, завданої злочинцем, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Всі ці обставини встановлюються не одночасно. Деякі з них можуть бути встановлені задовго до закінчення розслідування, інші — лише наприкінці. Коли є досить доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою, виноситься мотивована постановка про притягнення цієї особи як обвинуваченого (стаття 131 КПК України). Основні вимоги щодо змісту цієї постанови зазначено у статті 132 КПК України.

Відповідно до КПК України постанови слідчого і прокурора про притягнення як обвинуваченого можуть бути оскаржені до суду (частина п'ята статті 234, частина друга статті 236). Проте скарги на ці постанови не розглядаються судом на стадії досудового слідства (частина шоста статті 234, частина третя статті 236).

Досудове слідство після винесення постанови про притягнення як обвинуваченого продовжується — пред'являється обвинувачення (статті 133, 140, 142, 144), допитується обвинувачений (статті 143, 145, 146), обов'язково проводиться перевірка показань обвинуваченого, розглядаються подані ним докази та заявлені клопотання з усіх питань, які мають значення для встановлення істини у справі, зокрема про допит свідків, проведення очної ставки, проведення експертизи, витребування і приєднання до справи доказів (пункти 3, 4 частини першої статті 142), вживаються усі передбачені законом заходи для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, виявляються обставини, що викривають або виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність (частина перша статті 22 КПК України тощо).

Притягнення як обвинуваченого не є остаточним висновком слідчого про винуватість обвинуваченого — остаточний обвинувальний висновок він робить після закінчення досудового слідства (стаття 223 КПК України). Переконавання слідчого і прокурора у вчиненні особою злочину не означає доведення її винуватості, яка відповідно до конституційно закріпленого принципу презумпції невинуватості особи може бути встановлена лише обвинувальним вирокком суду (стаття 62 Конституції України). Зібрані досудовим слідством докази винуватості особи перевіряються і оцінюються судом під час розгляду справи по суті, за результатами яких суд постановляє виправдувальний або обвинувальний вирок, визнаючи особу відповідно невинуватою або винуватою у вчиненні злочину.

Перевірка судом на стадії досудового слідства постанови про притягнення як обвинуваченого, враховуючи її зміст, фактично означатиме перевірку достатності зібраних у справі доказів ще до закінчення досудового слідства і передрішення питання щодо винуватості особи у вчиненні злочину ще до розгляду кримінальної справи по суті. Проте згідно з конституційним принципом презумпції невинуватості особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і

встановлено обвинувальним вироком суду (частина перша статті 62 Конституції України).

Таким чином, розглядаючи на стадії досудового слідства скарги на постанови слідчого і прокурора про притягнення як обвинуваченого, суд замість здійснення судового контролю досудового слідства виконуватиме функцію судового розгляду кримінальної справи по суті всупереч порядку, визначеному КПК України на засадах, встановлених Конституцією України (статті 59, 61, частини перша, друга, третя статті 62, стаття 63, частина перша статті 64, пункт 1 статті 121, статті 124, 129).

На підставі викладеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України, згідно з якими скарги на постанови слідчого, прокурора про притягнення як обвинуваченого розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті, відповідають Конституції України (є конституційними).

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 39, 51, 73, 83 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України вирішив:

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), такі положення Кримінально-процесуального кодексу України:

1.1. Частини третьої статті 120 про можливість продовження строку досудового слідства лише у виняткових випадках;

1.2. Частини шостої статті 234, частини третьої статті 236, згідно з якими скарги на постанови слідчого, прокурора про притягнення як обвинуваченого розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті.

2. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України, які унеможливають розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи.

3. Положення частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Кримінальний кодекс України (Витяг)

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Стаття 2. Підстава кримінальної відповідальності

1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

2. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

3. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу.

Стаття 11. Поняття злочину

1. Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

2. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Стаття 12. Класифікація злочинів

1. Залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

2. Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання.

3. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

4. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років.

5. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Стаття 13. Закінчений та незакінчений злочини

1. Закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу.

2. Незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин.

Стаття 14. Готування до злочину

1. Готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

2. Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Стаття 15. Замах на злочин

1. Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

2. Замах на вчинення злочину є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі.

3. Замах на вчинення злочину є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця.

Стаття 16. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин

Кримінальна відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин.

Стаття 17. Добровільна відмова при незакінченому злочині

1. Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

2. Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину.

Стаття 18. Суб'єкт злочину

1. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність.

2. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Стаття 19. Осудність

1. Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

3. Не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню.

Стаття 20. Обмежена осудність

1. Підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

2. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Стаття 21. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин

Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

Стаття 22. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

1. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

2. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115—117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), звалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296).

Стаття 23. Вина

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Стаття 24. Умисел і його види

1. Умисел поділяється на пряий і непряий.

2. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

3. Непряим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), перед-

бачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Стаття 25. Необережність та її види

1. Необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість.

2. Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

3. Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Стаття 29. Кримінальна відповідальність співучасників

1. Виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає вчинений ним злочин.

2. Організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем.

3. Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

Стаття 44. Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності

1. Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом.

Стаття 45. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчи-

нення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Стаття 46. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Стаття 47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки

1. Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

2. У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин.

Стаття 48. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки

Особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Стаття 49. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

1. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) три роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі;

3) п'ять років — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;

- 4) десять років — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) п'ятнадцять років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2. Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

3. Перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій цієї статті строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

4. Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і заміняється позбавленням волі на певний строк.

5. Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437—439 і частині першій статті 442 цього Кодексу.

Стаття 50. Поняття покарання та його мета

1. Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

2. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

3. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

Стаття 51. Види покарань

До осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;

- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Стаття 52. Основні та додаткові покарання

1. Основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

2. Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна.

3. Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання.

4. За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті Особливої частини цього Кодексу. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених цим Кодексом.

5. Ухилення від покарання, призначеного вироком суду, має наслідком відповідальність, передбачену статтями 389 та 390 цього Кодексу.

Стаття 53. Штраф

1. Штраф — це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині цього Кодексу.

2. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини цього Кодексу не передбачено вищого розміру штрафу.

3. Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, якщо його спеціально передбачено в санкції статті Особливої частини цього Кодексу.

4. У разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

Стаття 54. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

Засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Стаття 55. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

1. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років.

2. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті Особливої частини цього Кодексу за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

3. При призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк — воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади

або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 цього Кодексу — з моменту набрання законної сили вироком.

Стаття 56. Громадські роботи

1. Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

2. Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день.

3. Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Стаття 57. Виправні роботи

1. Покарання у виді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків.

2. Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

3. Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Стаття 58. Службові обмеження для військовослужбовців

1. Покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважає за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на

строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

2. Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вищою інстанцією суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Стаття 59. Конфіскація майна

1. Покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.

2. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу.

3. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.

Стаття 60. Арешт

1. Покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців.

2. Військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті.

3. Арешт не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років.

Стаття 61. Обмеження волі

1. Покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

2. Обмеження волі встановлюється на строк від одного до п'яти років.

3. Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої групи.

Стаття 62. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

1. Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених цим Кодексом, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважає за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк.

2. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Стаття 63. Позбавлення волі на певний строк

1. Покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи.

2. Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років.

Стаття 64. Довічне позбавлення волі

1. Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк.

2. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Стаття 65. Загальні засади призначення покарання

1. Суд призначає покарання:

- 1) у межах, установлених у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;
- 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;
- 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

2. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

3. Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини цього

Кодексу за вчинений злочин, визначаються статтею 69 цього Кодексу.

4. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 цього Кодексу.

Стаття 66. Обставини, які пом'якшують покарання

1. При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

3) вчинення злочину неповнолітнім;

4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;

5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

3. Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання

1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;

2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28);

- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
- 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочинном;
- 6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;
- 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;
- 13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

2. Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирокі.

3. При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

4. Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

Стаття 68. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті

1. При призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись положеннями статей 65—67 цього Кодексу, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця.

2. При призначенні покарання співучасникам злочину суд, керуючись положеннями статей 65—67 цього Кодексу, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину.

Стаття 69. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

1. За наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може за особливо тяжкий, тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для даного виду покарання в Загальній частині цього Кодексу.

2. На підставах, передбачених у частині першій цієї статті, суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті Особливої частини цього Кодексу як обов'язкове.

Стаття 70. Призначення покарання за сукупністю злочинів

1. При сукупності злочинів суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо, визначає остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань.

2. При складанні покарань остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, встановлених санкцією статті Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає більш суворе покарання. Якщо хоча б один із злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається шляхом поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

3. До основного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за злочини, у вчиненні яких особу було визнано винною.

4. За правилами, передбаченими в частинах першій — третій цієї статті, призначається покарання, якщо після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У цьому випадку в строк покарання, остаточно призна-

ченого за сукупністю злочинів, зараховується покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вироком, за правилами, передбаченими в статті 72 цього Кодексу.

Стаття 71. Призначення покарання за сукупністю вироків

1. Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

2. При складанні покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. При складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати двадцяти п'яти років. При складанні покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

3. Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

4. Остаточне покарання за сукупністю вироків має бути більшим від покарання, призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком.

5. Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше злочинів, суд призначає покарання за ці нові злочини за правилами, передбаченими у статті 70 цього Кодексу, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, повністю чи частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком у межах, встановлених у частині другій цієї статті.

Стаття 72. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення

1. При складанні покарань за сукупністю злочинів та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення:

- 1) одному дню позбавлення волі відповідають:
 - а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту;
 - б) два дні обмеження волі;
 - в) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;
 - г) вісім годин громадських робіт;
 - 2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають:
 - а) два дні обмеження волі;
 - б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;
 - 3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;
 - 4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт.
2. При призначенні покарання за сукупністю злочинів або вироків у виді виправних робіт або службових обмежень для військовослужбовців складанню підлягають лише строки цих покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вироком самостійно.
3. Основні покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при призначенні їх за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків складанню з іншими видами покарань не підлягають і виконуються самостійно.
4. Додаткові покарання різних видів у всіх випадках виконуються самостійно.
5. Попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті. При призначенні покарань, не зазначених в частині першій цієї статті, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування.

Стаття 73. Обчислення строків покарання

Строки покарання обчислюються відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях.

Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування

1. Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання.

3. Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону.

4. Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

5. Особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених статтею 49 цього Кодексу.

Стаття 75. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

1. Якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

2. У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

3. Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років.

Стаття 76. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням

1. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на засудженого такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

2) не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи;

3) повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання;

4) періодично з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи;

5) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

2. Контроль за поведінкою таких засуджених здійснюється органами виконання покарань за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців — командирами військових частин.

Стаття 77. Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Стаття 78. Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням

1. Після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання.

2. Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

3. У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в статтях 71, 72 цього Кодексу.

Стаття 79. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років

1. У разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного,

так і додаткового покарання з встановленням іспитового строку у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

2. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, суд може покласти на засуджену обов'язки, передбачені у статті 76 цього Кодексу.

3. Контроль за поведінкою засуджених здійснюється органами кримінально-виконавчої системи.

4. Після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком.

5. У разі, коли звільнена від відбування покарання з випробуванням жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду.

6. Якщо засуджена вчинила в період іспитового строку новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу.

Стаття 80. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

1. Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

1) два роки — у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

2) три роки — у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;

3) п'ять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

5) п'ятнадцять років — у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

2. Строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду.

3. Перебіг давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені пунктами 1—3 частини першої цієї статті, подвоюються.

4. Перебіг давності переривається, якщо до закінчення строків, зазначених у частинах першій та третій цієї статті, засуджений вчинить новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину.

5. Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі.

6. Давність не застосовується у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437—439 та частиною першою статті 442 цього Кодексу.

Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

1. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

4. У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу.

Стаття 82. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким

1. Особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

2. У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю.

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

5. До осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими статтею 81 цього Кодексу.

6. Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу.

Стаття 83. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років

1. Засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

2. Звільнення від відбування покарання застосовується до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

3. Контроль за поведінкою таких жінок здійснюється органом кримінально-виконавчої системи за місцем проживання.

4. Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання.

5. Якщо засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контро-

люючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком.

6. Якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу.

Стаття 84. Звільнення від покарання за хворобою

1. Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 цього Кодексу.

2. Особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

3. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання.

4. У разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього Кодексу, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

Стаття 85. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування

На підставі закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарання, а також засудженому може бути замінено покарання або невідбуту його частину більш м'яким покаранням.

Стаття 86. Амністія

1. Амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб.

2. Законом про амністію особи, які вчинили злочин, можуть бути повністю або частково звільнені від кримінальної відповідальності чи від покарання.

3. Законом про амністію може бути передбачено заміну засудженому покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням.

Стаття 87. Помилування

1. Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи.

2. Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Стаття 88. Правові наслідки судимості

1. Особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості.

2. Судимість має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України.

3. Особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості.

4. Особи, які були реабілітовані, визнаються такими, що не мають судимості.

Стаття 89. Строки погашення судимості

Такими, що не мають судимості, визнаються:

1) особи, засуджені відповідно до статті 75 цього Кодексу, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

2) жінки, засуджені відповідно до статті 79 цього Кодексу, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду. Якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

3) особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання;

4) особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

5) особи, засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

6) особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

7) особи, засуджені до позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

8) особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

9) особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Стаття 90. Обчислення строків погашення судимості

1. Строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання.

2. До строку погашення судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася. Якщо вирок не було виконано, судимість погашається по закінченні строків давності виконання вироку.

3. Якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового).

4. Якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового).

5. Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить злочин, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється заново. У цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожний злочин після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останній злочин.

Стаття 91. Зняття судимості

1. Якщо особа після відбуття покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення строків, зазначених у статті 89 цього Кодексу.

2. Зняття судимості допускається лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у статті 89 цього Кодексу.

3. Порядок зняття судимості встановлюється Кримінально-процесуальним кодексом України.

Кримінально-процесуальний кодекс України (Витяг)

Стаття 2. Завдання кримінального судочинства

Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний.

Стаття 4. Обов'язок порушити кримінальну справу і розкрити злочин

Суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному ви-

падку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання.

Стаття 15. Здійснення правосуддя тільки судом

Правосуддя в кримінальних справах здійснюється тільки судом.

Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону.

Стаття 32. Роз'яснення значення термінів Кодексу

Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, коли немає окремих вказівок, мають таке значення:

1) «Суд» — Верховний Суд України, Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласний, Київський і Севастопольський міські, міжобласний, районний (міський), міжрайонний (окружний) суди, військовий суд, суддя, який одноособово розглядає справу;

2) «Суд першої інстанції» — суд, що має право винести вирок у справі;

3) «Апеляційний суд» — суд, що розглядає справи за апеляціями на вироки, ухвали і постанови суду першої інстанції, які не набрали законної сили;

4) «Касаційний суд» — суд, що розглядає справи за касаційними скаргами і поданнями в касаційному порядку;

5) «Суддя» — голова, заступник голови і суддя відповідно Верховного Суду України, Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласного, Київського і Севастопольського міських, міжобласного, районного (міського), міжрайонного (окружного), військового судів, народний засідатель;

5-а) «Головуючий» — суддя, який головує при колегіальному розгляді справи або розглядає справу одноособово;

6) «Прокурор» — Генеральний прокурор України, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, прокурор міста Києва, районний, міський прокурор, військовий прокурор, транспортний прокурор та інші прокурори, прирівняні до прокурорів областей, районних або міських прокурорів, їх заступники і помічники, прокурори управлінь і відділів прокуратур, які діють у межах своєї компетенції;

6-а) «Начальник слідчого відділу» — начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення ор-

ганів внутрішніх справ, безпеки та його заступники, які діють у межах своєї компетенції, а також податкової міліції;

7) «Слідчий» — слідчий прокуратури, слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий податкової міліції;

8) «Учасники процесу» — обвинувачений, підозрюваний, захисник, а також потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники;

9) «Обвинувач» — прокурор, що підтримує в суді державне обвинувачення, і потерпілий в справах, передбачених частиною 1 статті 27 цього Кодексу та в інших випадках, передбачених цим Кодексом;

10) «Законні представники» — батьки, опікуни, піклувальники даної особи або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких вона перебуває;

11) «Близькі родичі» — батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки;

12) «Вирок» — рішення суду першої інстанції про винність або невинність особи;

13) «Ухвала» — всі рішення, крім вироку, які виніс суд першої апеляційної і касаційної інстанції в судових засіданнях в колегіальному складі;

14) «Постанова» — рішення органу дізнання, слідчого і прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи апеляційний суд;

15) «Апеляція» — подання прокурора і скарга учасника процесу про скасування або зміну судового рішення в апеляційному порядку;

(Пункт 16 статті 32 виключено на підставі Закону № 2533-III від 21.06.2001 — набуває чинності з 29.06.2001)

(Пункт 17 статті 32 виключено на підставі Закону № 2533-III від 21.06.2001 — набуває чинності з 29.06.2001)

(Пункт 18 статті 32 виключено на підставі Закону № 2533-III від 21.06.2001 — набуває чинності з 29.06.2001)

19) «Касаційне подання, касаційна скарга» — подання прокурора, скарга учасника процесу про скасування або зміну судового рішення в касаційному порядку;

20) «Протокол» — документ про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки.

Стаття 64. Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі

При провадженні досудового слідства, дізнання і розгляді кримінальної справи в суді підлягають доказуванню:

1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину;

3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання;

4) характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Стаття 65. Докази

Доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Ці дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами.

Стаття 74. Показання обвинуваченого

Обвинувачений вправі давати показання по пред'явленому йому обвинуваченню, а також з приводу всіх інших відомих йому обставин у справі і доказів, що є в справі.

Показання обвинуваченого, в тому числі й такі, в яких він визнає себе винним, підлягають перевірці. Визнання обвинуваченим своєї вини може бути покладено в основу обвинувачення лише при підтвердженні цього визнання сукупністю доказів, що є в справі.

Стаття 93. Відшкодування судових витрат та оплата праці адвокатів

Судові витрати покладаються на засуджених, крім сум, що видані і мають бути видані перекладачам, або приймаються на рахунок держави.

При визнанні підсудного винним суд постановляє стягти з нього судові витрати. В тому разі, якщо винними буде визнано декількох осіб, суд постановляє, в якому розмірі повинні бути

стягнені витрати з кожного з них, ураховуючи при цьому ступінь вини та майновий стан засуджених.

Якщо підсудний буде визнаний винним, але звільнений від покарання, суд має право покласти на нього судові витрати.

При закритті справи у зв'язку з примиренням потерпілого з обвинуваченим у справах про злочини, зазначені в частині 1 статті 27 цього Кодексу, суд може покласти судові витрати на одного з них або на обох.

Судові витрати в разі неспроможності особи, з якої вони мають бути стягнуті, а також судові витрати, пов'язані з виплатою сум перекладачеві, приймаються на рахунок держави.

Оплата праці захисника у разі його участі в справі за призначенням провадиться за рахунок держави в порядку і розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. Відшкодування державі витрат у цьому випадку за згодою засудженого або осіб, які несуть майнову відповідальність за його дії, може бути покладено на них.

Стаття 121. Недопустимість розголошення даних досудового слідства

Дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають можливим.

У необхідних випадках слідчий попереджає свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, які присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Винні в розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за статтею 387 Кримінального кодексу України.

Стаття 143. Допит обвинуваченого

Слідчий зобов'язаний допитати обвинуваченого негайно після його явки або приводу і в усякому разі не пізніше доби після пред'явлення йому обвинувачення.

Допит обвинуваченого, крім виняткових випадків, повинен проводитися удень.

При допиті обвинуваченого за його бажанням може бути присутнім захисник, а у випадках, передбачених частиною першою статті 45 цього Кодексу, присутність захисника є обов'язковою.

Обвинувачений допитується в місці провадження досудового слідства, а в разі необхідності — і в місці його перебування.

Обвинувачені допитуються окремо. При цьому слідчий вживає заходів, щоб обвинувачені в одній і тій же справі не могли зноситися між собою.

На початку допиту слідчий повинен запитати обвинуваченого, чи визнає він себе винним у пред'явленому обвинуваченні, після чого пропонує йому дати показання по суті обвинувачення. Слідчий вислухує показання обвинуваченого і, в разі необхідності, ставить йому запитання. Забороняється ставити запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (навідні запитання).

Стаття 298. Роз'яснення підсудному суті обвинувачення

Після оголошення документів, зазначених у статті 297 цього Кодексу, головуєчий роз'яснює підсудному, а коли підсудних декілька, — кожному з них суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле їм обвинувачення, чи визнають вони себе винними і чи бажають давати показання. Якщо в справі заявлено цивільний позов, головуєчий запитує підсудного і цивільного відповідача, чи визнають вони позов.

Стаття 334. Мотивувальна частина вироку

Мотивувальна частина обвинувального вироку повинна містити формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, з зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків злочину, форми вини і мотивів злочину. В цій частині вироку наводяться обставини, які визначають ступінь тяжкості вчиненого злочину, та докази, на яких ґрунтується висновок суду щодо кожного підсудного, з зазначенням мотивів, з яких суд відкидає інші докази; обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання; мотиви зміни обвинувачення; у разі визнання частини обвинувачення необґрунтованою — підстави для цього.

Суд зобов'язаний також мотивувати призначення покарання у виді позбавлення волі, якщо санкція кримінального закону передбачає й інші покарання, не зв'язані з позбавленням волі; звільнення від відбування покарання з випробуванням; призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини Кримінального кодексу України, або перехід до іншого більш м'якого основного виду покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин; звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, та у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Якщо суд відповідно до статті 96 Кримінального кодексу України визнав за необхідне застосувати до підсудного примусове лікування, в мотивувальній частині вироку зазначаються мотиви такого рішення.

Мотивувальна частина виправдувального вироку повинна містити формулювання обвинувачення, яке пред'явлене підсудному і визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання підсудного з зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення. Не допускається включення у вирок формулювань, які ставлять під сумнів невинність виправданого.

У мотивувальній частині вироку викладаються підстави для задоволення або відхилення цивільного позову, а також підстави для відшкодування матеріальних збитків у випадках, передбачених частиною 3 статті 29 цього Кодексу.

Стаття 335. Резолютивна частина вироку

В резолютивній частині обвинувального вироку повинні бути зазначені: прізвище, ім'я та по батькові підсудного; кримінальний закон, за яким підсудного визнано винним; покарання, призначене підсудному по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними; остаточна міра покарання, обрана судом; початок строку відбуття покарання; тривалість іспитового строку, якщо застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням; рішення про цивільний позов; рішення про речові докази і судові витрати; рішення про залік попереднього ув'язнення; рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили і вказівка про порядок і строк оскарження вироку.

У випадках, передбачених статтею 54 Кримінального кодексу України, у резолютивній частині обвинувального вироку викладається рішення про звернення з поданням до відповідних державних органів про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

У випадках, передбачених статтею 96 Кримінального кодексу України, у резолютивній частині вироку зазначається рішення суду застосувати до підсудного примусове лікування.

Міра покарання повинна бути визначена таким чином, щоб при виконанні вироку не виникло ніяких сумнівів щодо виду і розміру покарання, призначеного судом.

Коли підсудному було пред'явлено декілька обвинувачень і деякі з них не були доведені, то у резолютивній частині вироку повинно бути зазначено, по яких з них підсудний виправданий, а по яких — засуджений.

Якщо підсудний визнається винним, але звільняється від відбування покарання, суд зазначає про це в резолютивній частині вироку.

Коли призначається покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої законом за даний злочин, у резолютивній частині вироку робиться посилання на статтю 69 Кримінального кодексу України і зазначається обрана судом міра покарання.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням відповідно до статей 75—79 і 104 Кримінального кодексу України, у резолютивній частині вироку зазначаються тривалість іспитового строку, обов'язки, покладені на засудженого, а також трудовий колектив або особа, на які, за їх згодою або на їх прохання, суд покладає обов'язок по нагляду за засудженим і проведенню з ним виховної роботи.

В резолютивній частині виправдувального вироку зазначається прізвище, ім'я та по батькові виправданого; вказується, що підсудний в пред'явленому обвинуваченні визнаний невинним і по суду виправданим; вказується про скасування запобіжного заходу, про скасування заходів до забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна, про речові докази, судові витрати і про порядок та строк оскарження вироку.

Стаття 400-8. Дії прокурора по відновленню справи в зв'язку з нововиявленими обставинами

Заяви про перегляд справи заінтересовані особи, підприємства, установи, організації і посадові особи подають прокуророві. З метою перевірки заяви прокурор вправі витребувати справу із суду.

Прокурор у всіх випадках, коли йому стануть відомі нові обставини в справі, зобов'язаний особисто або через органи дізнання чи слідчих провести необхідне розслідування цих обставин.

Про призначення розслідування нововиявлених обставин виноситься постанова, і розслідування провадиться за правилами, встановленими цим Кодексом для проведення досудового слідства.

Закінчивши розслідування нововиявлених обставин, районний, міський прокурор при наявності підстав для відновлення справи направляє її разом з матеріалами розслідування або вироком, що набрав законної сили, яким винні у зловживанні або фальсифікації доказів у справі уже засуджені, і своїм висновком відповідно прокуророві Автономної Республіки Крим, прокуророві області, прокуророві міст Києва чи Севастополя, військовому прокурору (на правах прокурора області), який і вирішує питання про принесення подання до апеляційного суду.

Справи, в яких вирок винесено апеляційним судом, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області або прокурор міст Києва, Севастополя, військовий прокурор (на правах прокурора області) направляє Генеральному прокурору України, який вирішує питання про принесення подання до касаційного суду.

Коли прокурор не вбачає підстав для перегляду справи в зв'язку з нововиявленими обставинами, він відмовляє в цьому своєю вмотивованою постановою, про що повідомляє осіб та підприємства, установи, організації, які подали заяви. Ця постанова прокурора може бути оскаржена вищестоящому прокуророві.

Стаття 426. Порядок надіслання матеріалів до суду

У справах про злочини, перелічені в статті 425 цього Кодексу, органи дізнання не пізніше як у десятиденний строк встановлюють обставини вчиненого злочину і особу правопорушника, одержують пояснення від правопорушника, очевидців та інших осіб, витребують довідку про наявність або відсутність судимості у правопорушника, характеристику з місця його роботи або навчання та інші матеріали, які мають значення для розгляду справи в суді. У виняткових випадках, в разі неможливості у десятиденний строк зібрати необхідні матеріали, цей строк може бути продовжено відповідним прокурором, але не більше як до двадцяти днів.

У правопорушника відбирається зобов'язання з'являтися за викликами органів дізнання і суду та повідомляти їм про зміну місця проживання.

Про обставини вчиненого злочину складається протокол, в якому зазначаються: час і місце його складення; ким складено протокол; дані про особу правопорушника; місце і час вчинення злочину, його способи, мотиви, наслідки та інші істотні обставини; фактичні дані, що підтверджують наявність злочину і винність правопорушника; кваліфікація злочину за статтею Кримінального кодексу України. До протоколу приєднуються всі матеріали, а також список осіб, які підлягають виклику в суд.

Протокол затверджується начальником органу дізнання, після чого всі матеріали пред'являються правопорушнику для ознайомлення, про що робиться відповідна відмітка в протоколі, яка засвідчується підписом правопорушника. Протокол разом з матеріалами надсилається прокурором.

Стаття 448. Питання, які підлягають вирішенню судом у справах про застосування примусових заходів виховного характеру

Заслухавши у судовому засіданні думки прокурора і захисника щодо справи, яка надійшла згідно з пунктом 1 статті 232-1 цього Кодексу, суд виходить у нарадчу кімнату для винесення ухвали або постанови, де вирішує такі питання:

1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, з приводу якого провадилося досудове слідство;

2) чи винна у цьому діянні особа, щодо якої розглядається справа;

3) який саме примусовий захід виховного характеру з передбачених частиною другою статті 105 Кримінального кодексу України має бути застосовано до цієї особи.

За результатами розгляду цих справ суд виносить ухвалу.

Постанова Пленуму Верховного Суду України
«Про посилення судового захисту прав та свобод
людини і громадянина»
від 30.05.97 № 7

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суди як органи державної влади зобов'язані своєчасно й дієво захищати ці права та свободи шляхом розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення.

В цілому суди України забезпечують відновлення порушених прав і свобод людини. Разом з тим у цій діяльності є недоліки та упущення. Не завжди виконуються судами вимоги закону про всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, ще допускаються помилки в оцінці доказів і застосуванні норм закону. Інколи за наявності підстав для ухвалення виправдувального вироку справи направляються на додаткове розслідування. Не вико-рінено необґрунтоване засудження громадян і безпідставне виправдання осіб, які вчинили злочини.

Не завжди забезпечується право громадян на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Трапляються випадки необґрунтованої відмови громадянам у задоволенні позовів про захист трудових, майнових, житлових та інших прав.

На ефективність судової діяльності впливають істотні недоліки в роботі органів дізнання і попереднього слідства, інших правоохоронних органів. Є випадки ігнорування слідчими закону, фальсифікації матеріалів попереднього слідства. Органи внутрішніх справ не завжди задовільно здійснюють розшук підсудних. Нерідко конвойні підрозділи несвоєчасно доставляють підсудних у судові засідання, не виконують розпоряджень суду про привід підсудних, свідків і потерпілих, що призводить до грубого порушення встановлених законом строків розгляду справ. Посадові особи органів дізнання, попереднього слідства, а також прокурори нерідко порушують вимоги закону щодо строків тримання обвинувачених під вартою і порядку їх продовження, приховують порушення цих строків. Порушення вимог процесуального закону в стадії досудового розслідування призводять до тяганини при його провадженні та судовому розгляді справ, ущемлюють законні права й інтереси потерпілих, обвинувачених, інших осіб, роблять можливим ухилення окремих обвинувачених від слідства і суду.

Суди не завжди гостро реагують на ці факти, а нерідко й самі допускають тяганину внаслідок поверхового вивчення кримінальних справ при відданні обвинувачених до суду, упущень при досудовій підготовці цивільних справ, несвоєчасного повідомлення учасників процесу про час розгляду справ.

Надійний захист прав та свобод людини і громадянина можливий за умови дійсної незалежності суду. Проте продовжують мати місце намагання обмежити її. Набули поширення тиск на суди з метою перешкодити всебічному, повному й об'єктивному розглядові конкретних справ або домогтися незаконного судового рішення, прояви неповаги до суду у зв'язку зі здійсненням правосуддя. Органи державної влади і посадові особи, які відповідно до Конституції України зобов'язані забезпечити незалежність суду, не завжди адекватно реагують на такі факти. Суди та органи суддівського самоврядування не дають належної відсічі спробам втрутитися в розгляд справ.

З метою удосконалення судової діяльності у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина Пленум Верховного Суду України **ПОСТАНОВЛЯЄ:**

1. Звернути увагу судів на те, що вся їх діяльність повинна бути підпорядкована захисту прав та свобод людини і громадянина. Шляхом розгляду судових справ у повній відповідності з Конституцією та законами України суди зобов'язані забезпечити рівність громадян перед законом і судом.

2. Враховуючи, що згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не вправі з часу введення Конституції в дію відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень.

Суди не вправі відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом. При цьому слід мати на увазі, що коло прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією, не є вичерпним.

3. Конституційне положення про те, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком (ч. 1 ст. 62 Конституції України), покладає на суди всю повноту відповідальності за правильне вирішення кожної справи. У зв'язку з цим судам слід посилити вимогливість до якості дізнання і попереднього слідства в кримінальних справах. У стадії віддання обвинуваченого до суду і в стадії судового розгляду суди повинні з'ясувати, чи було виконано під час попереднього розслідування справи вимоги процесуального закону, чи не були порушені права підозрюваного, обвинуваченого при затриманні, арешті, проведенні обшуку та чи не були обмежені права потерпілого й інших учасників кримінального процесу.

Встановивши, що під час попереднього розслідування справи було допущено істотну неповноту або неправильність дізнання чи слідства, які не можуть бути усунуті в судовому засіданні, суд відповідно до статей 237, 242 і 246 КПК України та п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 р. № 3 «Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування» (зі змінами, внесеними постановою від 4 червня 1993 р. № 3) повинен повернути справу на додаткове розслідування. Якщо ж неповнота або неправильність дізнання чи попереднього слідства не потягла повернення справи на додаткове розслідування, суд повинен реагувати на виявлені порушення закону окремою ухвалою (постановою) або порушити питання про притягнення винних у них посадових осіб до передбаченої законом відповідальності.

4. Згідно з ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. У

зв'язку з цим судам при розгляді кожної справи необхідно перевіряти, чи були докази, якими органи попереднього слідства обґрунтовують висновки про винність особи у вчиненні злочину, одержані відповідно до норм КПК України.

Якщо буде встановлено, що ті чи інші докази були одержані незаконним шляхом, суди повинні визнавати їх недопустимими і не враховувати при обґрунтуванні обвинувачення у вироку.

Встановивши в стадії віддання до суду чи в судовому засіданні, що ті чи інші фактичні дані були одержані з такими порушеннями закону, які роблять їх використання як доказів недопустимим, а інші докази не дозволяють з'ясувати всі передбачені ст. 64 КПК України обставини, суд за наявності можливості усунути цю неповноту або неправильність дізнання чи попереднього слідства повинен відповідно до вимог ст. 246 чи ст. 281 КПК України повернути справу на додаткове розслідування з наведенням в ухвалі (постанові) відповідних мотивів.

5. Суди повинні гостро реагувати на факти недодержання слідчими та прокурорами передбачених ст. 120 КПК України строків попереднього слідства і приховування таких порушень, на недоліки в роботі конвойних підрозділів МВС, що полягають у несвоєчасній доставці підсудних у судові засідання, та на несвоєчасне виконання ухвал (постанов) про привід підсудних, свідків і потерпілих тощо.

6. Поверхове вивчення справ, неналежна їх підготовка до судового засідання, несвоєчасне повідомлення учасників процесу про час розгляду справ, безпідставне перенесення часу їх розгляду викликають справедливе обурення громадян. У зв'язку з цим необхідно мати на увазі, що суддя несе особисту відповідальність за своєчасний і якісний розгляд справ. Навмисне порушення закону чи несумлінне його виконання, якщо це призвело до тяганини при розгляді справи й істотно обмежило права і законні інтереси громадян, слід розглядати як неналежне виконання суддею професійних обов'язків, яке тягне передбачену законом відповідальність.

Звернути увагу посадових осіб судів, наділених правом порушувати питання про відповідальність суддів, на їх обов'язок не залишати без належного реагування жодного факту порушення закону суддями чи їх несумлінності при розгляді судових справ. Особливу увагу слід звертати на ті порушення закону, які потягли безпідставне засудження невинних чи виправдання винних у вчиненні злочинів осіб. За кожним подібним фактом необхідно проводити відповідну перевірку і за наявності до того підстав ви-

рішувати питання про притягнення таких суддів до передбаченої законом відповідальності.

7. Виходячи з того, що кримінальне покарання найбільш істотно обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина, воно повинно призначатись засудженим у суворій відповідності з вимогами ст. 39 КК України з урахуванням обставин конкретної справи і даних щодо особи підсудного. При призначенні покарання неприпустимо зважати на обставини, які не передбачено законом (статистичні дані про кількість засуджених, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, про динаміку або структуру покарань за попередні періоди тощо).

Оскільки адміністративний арешт також є передбаченим законом обмеженням прав людини, суди при розгляді справ про адміністративні правопорушення, за які до особи може бути застосовано це стягнення, повинні ретельно з'ясувати як обставини правопорушення, так і дані про правопорушника і призначати такий арешт з наведенням відповідних мотивів лише тоді, коли інші стягнення будуть малоефективними.

8. Враховуючи, що встановлений Конституцією України принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки законам зобов'язує суди не допускати будь-якого втручання у вирішення конкретних справ, суди повинні за наявності підстав вирішувати питання про притягнення винних у такому втручанні осіб до передбаченої законом відповідальності.

Для захисту прав і свобод громадян, а також професійних інтересів суддів судам слід використовувати всі повноваження органів правосуддя, передбачені розділом VIII Конституції України.

9. Відповідно до ст. 130 Конституції України фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів повинна забезпечити держава. Тому невиконання чи неналежне виконання цієї конституційної норми відповідними органами чи посадовими особами слід розцінювати як істотне порушення конституційних засад незалежності судової влади. При встановленні таких фактів суди мають у встановленому законом порядку порушувати питання про відповідальність посадових осіб чи про відповідність законів або інших нормативних актів, якими порушується названа норма, Конституції України.

10. Судам слід неухильно виконувати вимоги закону про з'ясування причин порушень прав та свобод людини і громадянина, добиватися їх усунення шляхом постановлення окремих ухвал (постанов) та здійснення дійового контролю за їх виконанням. Разом з тим треба мати на увазі, що ці ухвали

(постанови) повинні ґрунтуватися на достовірно встановлених фактичних даних.

11. Особливу увагу суди повинні приділяти своєчасному й повному виконанню судових рішень, оскільки це має важливе значення для реального поновлення прав і свобод громадян.

12. Судовим колегіям Верховного Суду України, Верховному суду Автономної Республіки Крим, обласним, Київському і Севастопольському міським судам, військовим судам регіонів слід підвищити якість роботи з тим, щоб допущені судами першої інстанції помилки виправлялись при розгляді справ у касаційному порядку чи в порядку нагляду, систематично аналізувати практику призначення кримінального покарання, причини скасування або зміни вироків у зв'язку з неправильним його призначенням, вживати заходів до виправлення допущених помилок.

Постанова Пленуму Верховного Суду України
«Про судову практику у справах про необхідну оборону»
від 26.04.2002 № 1

Закріплене ст. 36 Кримінального кодексу України (далі — КК) право кожного на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання є важливою гарантією реалізації конституційних положень про непорушність прав та свобод людини і громадянина, про невід'ємне право кожної людини на життя, недоторканність її житла й майна, а також забезпечує умови для захисту суспільних інтересів та інтересів держави.

З метою правильного й однакового застосування законодавства про необхідну оборону Пленум Верховного Суду України **ПОСТАНОВЛЯЄ:**

1. При розгляді справ даної категорії судам необхідно беззастережно додержувати вимог ч. 3 ст. 27 Конституції України і ст. 36 КК, враховуючи те, що відповідно до закону кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути його або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

2. Згідно з ч. 1 ст. 36 КК необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Слід мати на увазі, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну. Перехід використовуваних при нападі знарядь або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання.

При розгляді справ даної категорії суди повинні з'ясовувати, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

3. Суспільно небезпечне посягання на законні права, інтереси, життя і здоров'я людини, суспільні інтереси чи інтереси держави може викликати в особи, яка захищається, сильне душевне хвилювання. Якщо в такому стані вона не могла оцінювати відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту, її дії слід розцінювати як необхідну оборону.

Правомірним слід вважати застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів незалежно від того, якої тяжкості шкода заподіяна тому, хто посягає, якщо воно здійснене для захисту від нападу озброєної особи або групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення.

Якщо при необхідній обороні випадково заподіяно шкоду не причетній до нападу особі, відповідальність може настати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність.

За змістом ст. 38 КК до необхідної оборони прирівнюються дії, вчинені під час правомірного затримання та доставлення відповідним органам влади особи, яка вчинила злочин.

4. Згідно з ч. 3 ст. 36 КК перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту, а згідно з ч. 2 ст. 38 КК перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, — умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. У зв'язку з цим кримінальна відповідальність за такі дії настає лише у випадках, спеціально передбачених статтями 118 та 124 КК.

Коли при перевищенні меж необхідної оборони чи заходів, необхідних для затримання злочинця, заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть, дії винного за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя належить кваліфікувати за ст. 124 КК.

5. Щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знарядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини. Якщо суд визнає, що в діях особи є перевищення меж необхідної оборони, у вирок слід зазначити, в чому саме воно полягає.

6. Потрібно мати на увазі, що представники влади, працівники правоохоронних органів, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовці не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при виконанні службових обов'язків по запобіганню суспільно небезпечним посяганням і затриманню правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця.

7. Слід відрізнити необхідну оборону від уявної, під якою розуміється заподіяння шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, але особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, помилково припускала наявність такого посягання.

При уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала й не могла усвідомлювати помилковість свого припущення. Питання про те, чи дійсно в особи були підстави для помилкового висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, вирішується з урахуванням конкретних обставин справи.

Якщо ж особа в обстановці, що склалася, не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення щодо реальності суспільно небезпечного посягання, але перевищила межі захисту, який потрібно було застосувати, її дії мають розцінюватись як перевищення меж необхідної оборони. У такому разі кримінальна відповідальність можлива лише за статтями 118 і

124 КК. Коли ж особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального посягання, її дії кваліфікуються як заподіяння шкоди через необережність.

8. Призначаючи покарання за дії, пов'язані з перевищенням меж необхідної оборони, судам слід суворо додержувати вимог статей 50, 65 КК.

9. Питання про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок перевищення меж необхідної оборони, має вирішуватись у відповідності з вимогами статей 440, 454 ЦК. Враховуючи конкретні обставини справи, ступінь винності того, хто оборонявся, і того, хто нападав, суд може зменшити розмір майнового стягнення. Шкода, заподіяна в стані необхідної оборони без перевищення меж останньої, відшкодуванню не підлягає.

10. Оскільки відповідно до ст. 11 КК злочином є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), не утворюють стану необхідної оборони дії, спрямовані на припинення правопорушення та заподіяння шкоди, яке хоча формально й містить ознаки злочину, але через малозначність не становить суспільної небезпеки.

11. Судовій палаті з кримінальних справ, Військовій судовій колегії Верховного Суду України, апеляційним судам з метою забезпечення суворого додержання законодавства, яке гарантує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань, належить періодично вивчати й узагальнювати практику розгляду судами кримінальних справ про злочини проти життя і здоров'я громадян та вживати заходів до усунення виявлених недоліків.

12. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. № 4 «Про практику застосування судами законодавства, яке забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань».

Постанова Пленуму Верховного Суду України
«Про судову практику в справах про злочини
проти життя та здоров'я особи»
07.02.2003 № 2

Відповідно до статей 3 і 27 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Право на життя є невід'ємним правом людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Суди України в цілому додержуються вимог законодавства, яке регулює відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи. Разом з тим є випадки, коли під час судового розгляду справ цієї категорії допускаються порушення як матеріального, так і процесуального закону.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді справ про злочини проти життя та здоров'я особи Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність суворого додержання вимог законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи.

Однією з важливих гарантій здійснення проголошеного статтями 3 і 27 Конституції права людини на життя і здоров'я є беззастережне виконання судами вимог кримінально-процесуального закону щодо забезпечення прав потерпілих від зазначених злочинів.

У справах про злочини даного виду суди зобов'язані як установлювати вину підсудних та призначати їм необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів покарання, так і вживати всіх необхідних заходів до повного відшкодування заподіяної потерпілим матеріальної та моральної шкоди.

2. При призначенні покарання відповідно до статей 65—69 Кримінального кодексу України (далі — КК) суди мають урахувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, сукупність усіх обставин, що його характеризують (форма вини, мотив, спосіб, характер вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного наміру, тяжкість наслідків тощо), особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 КК довічне позбавлення волі призначається лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, і за умови, що суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Призначення цього покарання повинне мотивуватись у вирокі з обов'язковим наведенням обставин, які, на думку суду, перешкоджають застосуванню позбавлення волі на певний строк. Якщо винуватими у вчиненні злочину визнано кількох осіб, яким призначається довічне позбавлення волі, у вирокі мають бути окремо наведені відповідні мотиви щодо кожної з них.

3. У разі, коли до кримінальної відповідальності притягнуто кількох осіб, які діяли спільно з умислом, спрямованим на позбавлення життя потерпілого чи заподіяння шкоди його здоров'ю, належить з'ясувати і зазначити у вирокі характер їхніх дій,

ступінь участі у вчиненні злочину кожної з них. Дії осіб, які безпосередньо брали участь у позбавленні життя потерпілого або заподіянні шкоди його здоров'ю, потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне вбивство чи умисне заподіяння шкоди здоров'ю, а дії організаторів, підбурювачів і пособників, які не були співвиконавцями злочинів, — за тими ж статтями з посиланням на відповідну частину ст. 27 КК.

При екссесі виконавця, тобто коли один із співучасників вишов за межі домовленості щодо обсягу злочинних дій і вчинив більш тяжкий або інший злочин (наприклад, при домовленості заподіяти потерпілому тілесні ушкодження позбавив його життя), за цей злочин повинен відповідати лише його виконавець, а інші особи — за злочини, вчинені ними в межах домовленості.

4. Особа, яка добровільно відмовилась від убивства потерпілого або заподіяння шкоди його здоров'ю, підлягає кримінальній відповідальності лише за умови, що фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. У цьому разі інші співучасники злочину відповідно до ч. 1 ст. 31 КК несуть відповідальність за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець.

Якщо ж відмова мала місце вже після вчинення дій, які особа вважала за необхідне виконати для доведення злочину до кінця, але його не було закінчено з причин, що не залежали від її волі, діяння належить кваліфікувати відповідно до ч. 2 ст. 15 КК як закінчений замах на злочин, який особа бажала вчинити. При цьому треба мати на увазі, що замах на злочин може бути вчинено лише з прямим умислом (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання).

5. Умисне позбавлення життя двох або більше осіб кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК за умови, що їх убивство охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих. Якщо ці мотиви передбачені як кваліфікуючі ознаки, дії винного додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК.

Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК не має.

6. Під убивством малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК) розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний до-

стовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати.

Умисне вбивство жінки, яка перебувала у стані вагітності, за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікується за умови, що винний завідомо знав про такий стан потерпілої.

7. Відповідальність за умисне вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК) настає за умови, що потерпілий був заручником (тобто особою, яка була захоплена чи трималася з метою спонукати її родичів, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення) і винна особа це усвідомлювала.

Дії кваліфікуються як умисне вбивство заручника незалежно від того, чи була винна особа причетною до вчинення злочину, передбаченого ст. 147 КК. Разом з тим мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із даним злочином (це можуть бути бажання спонукати зазначених у ст. 147 КК осіб, установу, підприємство, організацію до вчинення чи утримання від вчинення певних дій, помста за невиконання висунутих вимог, прагнення приховати захоплення чи тримання заручника або інший злочин, вчинений під час їх здійснення, тощо).

Дії особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 147 КК і умисно вбила заручника, мають кваліфікуватися за ч. 2 цієї статті за ознакою спричинення тяжких наслідків і за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК.

8. Умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК), якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глуmlinня тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глуmlinням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань.

Не можна кваліфікувати умисне вбивство за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК на тій підставі, що винна особа в подальшому з метою приховання цього злочину знищила або розчленувала труп.

Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК), або матір'ю своєї новонародженої дитини

(ст. 117 КК), або при перевищенні меж необхідної оборони чи в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК), кваліфікується тільки за цими статтями КК, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості.

9. Як учинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК), умисне вбивство кваліфікується за умови, що винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною.

У разі, коли винний, позбавляючи життя особу, помилково вважав, що робить це таким способом, який є небезпечним для життя потерпілого та інших людей, в той час як той фактично небезпечним не був, вчинене належить кваліфікувати як замах на вчинення злочину, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 115 КК.

Якщо при умисному вбивстві, вчиненому небезпечним для життя багатьох осіб способом, позбавлено життя й іншу особу (інших осіб), злочин кваліфікується за пунктами 1 і 5 ч. 2 ст. 115 КК, а якщо заподіяно шкоду її (їх) здоров'ю, — за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК та відповідними статтями цього Кодексу, що передбачають відповідальність за умисне заподіяння тілесних ушкоджень.

10. За п. 6 ч. 2 ст. 115 КК як учинене з корисливих мотивів умисне вбивство кваліфікується в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок убивства, а також коли виник корисливий мотив — до початку чи під час вчинення цього злочину.

Як учинене з корисливих мотивів слід кваліфікувати й умисне вбивство з метою подальшого використання органів чи тканин людини в певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі тощо).

У разі вчинення умисного вбивства під час розбійного нападу, вимагання, незаконного заволодіння транспортним засобом дії винного кваліфікуються за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК і статтею, якою передбачено відповідальність за злочинне заволодіння майном (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 289 КК).

Якщо умисел на заволодіння майном виник у винного після вбивства, вчиненого з інших мотивів, кваліфікація його дій за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК виключається.

11. Як умисне вбивство з хуліганських мотивів за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК дії винного кваліфікуються, коли він позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу.

Якщо крім убивства з хуліганських мотивів винний вчинив ще й інші хуліганські дії, що супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, вчинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 і за відповідною частиною ст. 296 КК.

Не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок.

12. Відповідальність за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку настає, якщо злочин вчинено з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства.

Виконання службового обов'язку — це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень, а громадського обов'язку — здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи вчинення інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян (наприклад, перепинення правопорушення, повідомлення органів влади про злочин або про готування до нього).

Близькі родичі в розумінні п. 8 ч. 2 ст. 115 КК — це батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки (п. 11 ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу України; далі — КПК).

Хуліганство й наступне вбивство особи, яка перепиняла ці дії, належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони

громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів, захисника чи представника особи або їх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті.

13. За п. 9 ч. 2 ст. 115 КК настає відповідальність за умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення.

Для кваліфікації умисного вбивства як такого, що вчинене з метою приховати інший злочин, не має значення, чи був винний причетним до злочину, який приховується. Якщо він вчинив умисне вбивство з метою приховати раніше вчинений ним злочин, його дії кваліфікуються за тією статтею КК, якою передбачено відповідальність за приховуваний злочин, та за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК.

Дії винного, який вчинив умисне вбивство з метою приховати злочин іншої особи, додатково кваліфікувати ще й за ст. 396 КК не потрібно. Якщо вбивство з метою приховання злочину, вчиненого іншою особою, було заздалегідь обіцяне, відповідальність настає за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК і за пособництво в тому злочині, який приховувався.

Дії винного кваліфікуються як умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину незалежно від того, був цей злочин вчинений чи ні.

14. Умисне вбивство тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, якщо воно було поєднане зі зґвалтуванням потерпілої особи або насильницьким задоволенням із нею статевої пристрасті неприродним способом, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після нього. При цьому злочинні дії кваліфікуються і за ч. 4 ст. 152 чи ч. 3 ст. 153 КК або ще й за відповідною частиною ст. 15 КК.

Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом також тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК.

У випадках, коли особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи насильницького задоволення з нею ста-

тевої пристрасті неприродним способом з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК.

15. Умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК, — це умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх.

Якщо замовлення умисного вбивства мало форму угоди, відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає незалежно від того, коли були вчинені обіцяні виконавцеві дії — до чи після вбивства, виконав чи не виконав замовник свою обіцянку, збирався він це робити чи ні.

До дій матеріального характеру, зокрема, належать сплата виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під діями нематеріального характеру розуміються будь-які дії, вчинення чи невчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця вбивства.

У випадках, коли умисне вбивство на замовлення вчинюється з метою одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру (тобто з корисливих мотивів), дії виконавця кваліфікуються за пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювачем, або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем). Його дії належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК, а за наявності до того підстав — і за іншими пунктами цієї статті (наприклад, за п. 6 — якщо виконавець позбавив особу життя з метою одержання вигод матеріального характеру, за п. 12 — коли вбивство було замовлено групі осіб). Дії замовника умисного вбивства, який одночасно був і співвиконавцем цього злочину, кваліфікуються за пунктами 11 і 12 ч. 2 ст. 115 КК як умисне вбивство, вчинене на замовлення за попередньою змовою групою осіб, а за наявності до того підстав — і за іншими пунктами цієї статті.

Якщо замовник, який не є співвиконавцем убивства, керувався корисливими, а виконавець — іншими мотивами, дії замовника

кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27, пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає лише у випадках, коли замовляється саме умисне вбивство особи, а не якийсь інший насильницький злочин щодо неї. Якщо замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив його, замовник несе відповідальність за співучасть у тому злочині, який він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останній — за той злочин, який він фактично вчинив.

У разі, коли виконавець погодився позбавити потерпілого життя, але з причин, що не залежали від його волі, умисел на вбивство до кінця не довів, дії замовника залежно від конкретних обставин справи кваліфікуються як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи в замаху на вчинення цього злочину.

16. Вчиненим за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК) умисне вбивство вважається тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання.

За цей злочин несуть відповідальність і ті особи, котрі хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, але будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, виконали хоча б частину того обсягу дій, який група вважала необхідним для реалізації цього умислу. З урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що вчинюють убивство за попередньою змовою, до таких дій належать: застосування на початку нападу насильства щодо потерпілого з метою приведення його у безпорадний стан з тим, щоб інший співучасник, скориставшись таким станом, заподіяв потерпілому смерть; подолання опору потерпілого з метою полегшити заподіяння йому смерті іншим співучасником; усунення певних перешкод, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть або істотно ускладнюють це; надання особі, яка згідно з домовленістю заподіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час учинення вбивства (у вигляді порад, передачі зброї тощо); ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обстановкою безпосередньо перед убивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу тощо.

Якщо учасники групи діяли узгоджено щодо декількох осіб, хоча кожен із них позбавив життя одного потерпілого, дії кожно-

го зі співучасників розглядаються як умисне вбивство двох або більше осіб, вчинене за попередньою змовою, і кваліфікується за пунктами 1 і 12 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, вчинене організованою групою, також кваліфікується за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. У разі, коли група осіб, яка вчинила за попередньою змовою умисне вбивство, являла собою злочинну організацію, озброєну банду, терористичну групу чи терористичну організацію, не передбачене законом воєнізоване або збройне формування, організовану групу, створену з метою тероризування у виправних установах засуджених чи нападу на адміністрацію цих установ, відповідальність учасників групи настає за п. 12 ч. 2 ст. 115 та відповідно за ч. 1 ст. 255, ст. 257, ч. 3 або ч. 4 ст. 258, ч. 5 ст. 260, ст. 392 КК.

17. За п. 13 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікуються дії особи, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком убивства, передбаченого статтями 116—118 цього Кодексу. Відповідальність за повторне умисне вбивство настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перший злочин, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину.

Якщо винний не був засуджений за раніше вчинене вбивство чи готування до нього або замах на нього, ці його дії підлягають самостійній кваліфікації, а повторно вчинене вбивство кваліфікується за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК. Окремо кваліфікуються діяння й у випадках, коли спочатку було вчинено закінчене умисне вбивство, а потім — готування до такого ж злочину чи замах на нього.

При вчиненні декількох умисних убивств за обтяжуючих обставин, передбачених різними пунктами ч. 2 ст. 115 КК, дії винного кваліфікуються за цими пунктами та за п. 13 ч. 2 зазначеної статті з урахуванням повторності.

Вбивство не може кваліфікуватися за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК, коли судимість за раніше вчинене вбивство знята чи погашена в установленому законом порядку, коли на момент вчинення нового злочину минули строки давності притягнення до відповідальності за перший злочин, а у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 49 КК, — коли особа була звільнена судом від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Під раніше вчиненим умисним вбивством розуміються не тільки вбивства, кваліфіковані за ст. 115 КК 2001 р. чи статтями 94 і 93 КК 1960 р., а й убивства, відповідальність за які передбачена іншими статтями КК (статті 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК 2001 р. чи відповідні статті КК 1960 р.).

Судам слід мати на увазі, що при співучасті в убивстві така кваліфікуюча ознака цього злочину, як вчинення його особою, що раніше вчинила умисне вбивство, повинна враховуватися при кваліфікації дій тільки тих співучасників, яких ця ознака стосується.

18. При засудженні особи за декількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК покарання за кожним пунктом цієї статті окремо не призначається. Проте при його призначенні необхідно враховувати наявність у діях винного декількох кваліфікуючих ознак умисного вбивства як обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину.

19. У випадках, коли винна особа, вчинюючи умисне вбивство, керувалась не одним, а декількома мотивами, судам належить з'ясувати, який із них був домінуючим, і кваліфікувати злочинні дії за тим пунктом ч. 2 ст. 115 КК, яким визначено відповідальність за вчинення вбивства з такого мотиву. Разом з тим в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дій винної особи і за кількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК, якщо буде встановлено, що передбачені ними мотиви (мета) рівною мірою викликали у винного рішучість вчинити вбивство.

20. Умисне вбивство без кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, а також без ознак, передбачених статтями 116—118 КК, зокрема в обопільній сварці чи бійці або з помсти, ревнощів, інших мотивів, викликаних особистими стосунками винного з потерпілим, підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 115 КК.

21. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за ст. 117 КК, якщо воно вчинене під час пологів або одразу ж після них. Вчинення цих дій через деякий час після пологів за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, тягне відповідальність за ч. 1 зазначеної статті.

22. Для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві

настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необрешністю.

Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має.

23. Потрібно мати на увазі, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено статтями 116 і 123 КК, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Необхідною умовою кваліфікації дій винного за зазначеними статтями є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого. Насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень аби побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди). До тяжкої образи слід підносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб.

У випадках, коли вбивство вчинено або тяжке тілесне ушкодження заподіяно після того, як стан сильного душевного хвилювання минув, дії винного потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за вчинення зазначених злочинів без пом'якшуючих обставин. Неправомірна поведінка потерпілого в такому разі може бути визнана обставиною, що зменшує суспільну небезпечність злочину і пом'якшує покарання винного.

24. Відповідальність за ст. 118 або ст. 124 КК за вбивство чи заподіяння тяжкого тілесного ушкодження в разі перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, настає лише за умови, що здійснений винним захист явно не відповідав небезпечності посягання чи обставинці, яка склалася.

25. За заподіяння (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірною поведінкою потерпілого, або в разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, кримінальної відповідальності чинним КК не встановлено.

26. У випадках, коли особа, яка позбавила потерпілого життя чи заподіяла йому тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своїх дій чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість), або ж не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була й могла їх передбачити (злочинна недбалість), її дії слід розглядати як убивство через необережність чи заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесною ушкодження і кваліфікувати відповідно за ст. 119 чи ст. 128 КК.

Не можна, зокрема, розглядати як умисне вбивство випадки, коли смерть потерпілого настала від ушкодження, одержаного при падінні від поштовху чи удару, якщо винний не бажав або свідомо не припускав настання таких наслідків. Такі дії, залежно від змісту суб'єктивної сторони злочину, можуть кваліфікуватись як убивство через необережність чи як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

Якщо при звалтуванні чи замаху на цей злочин винний заподіяв потерпілій особі смерть через необережність (наприклад, якщо потерпіла вистрибнула з вікна будинку або із транспортного засобу під час руху останнього й одержала смертельні ушкодження), його дії охоплюються ч. 4 ст. 152 КК (як звалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки) і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК не потребують.

Вбивство чи заподіяння тілесних ушкоджень, внаслідок злочинної самовпевненості необхідно відмежовувати від учинення цих діянь із непрямим умислом (коли винна особа передбачала і свідомо припускала настання відповідних наслідків, не розраховуючи при ньому на якість, конкретні обставини, які могли б його відвернути), а вбивство чи заподіяння тілесних ушкоджень внаслідок злочинної недбалості — від невинного заподіяння шкоди (коли особа не передбачала настання відповідних наслідків, не повинна була і (або) не могла його передбачати).

27. Звернути увагу судів на те, що відповідно до ст. 76 КПК для встановлення причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень призначення експертизи є обов'язковим. При цьому слід враховувати, що визначення наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування, знівечення обличчя є компетенцією суду. Встановлювати ж, чи є знівечення обличчя непоправним, необхідно за допомогою судово-медичної експертизи.

Водночас треба мати на увазі, що висновки судово-медичних експертиз містять лише медичну оцінку наслідків злочинного ді-

яння і саме в такому розумінні вони повинні оцінюватися судами при вирішенні питання про доведеність винуватості особи у злочині, обставин його вчинення та про його кримінально-правову кваліфікацію.

Для з'ясування, чи вчинено діяння в стані сильного душевного хвилювання, суди мають призначати психолого-психіатричну експертизу.

28. Відповідальність за ч. 1 ст. 120 КК за доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство настає за умови, що потерпілий вчинив відповідні дії внаслідок жорстокого поводження з ним, шантажу, примушування до вчинення протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності винним.

Під жорстоким поводженням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо). Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глуmlinня над ним тощо).

29. Вирішуючи цивільний позов у кримінальній справі про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, заподіяної внаслідок смерті, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я потерпілого (витрат на лікування, посилене харчування, протезування, сторонній догляд, поховання тощо), суди повинні керуватися відповідним цивільним законодавством і виходити з роз'яснень із цих питань, які містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» та від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» з наступними змінами.

30. Відповідно до вимог статей 23 і 23-2 КПК судам необхідно з'ясувати причини й умови, що сприяли вчиненню вбивств чи заподіяння тілесних ушкоджень, реагувати окремими ухвалами (постановами) на недоліки в запобіганні протиправній поведінці осіб та невжиття передбачених законом заходів за заявами громадян про факти посягання на їх життя та здоров'я.

31. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» з наступними змінами.

Постанова Пленуму Верховного Суду України
«Про практику призначення судами
кримінального покарання»
від 24.10.2003 № 7

У зв'язку з прийняттям нового Кримінального кодексу України (далі — КК) у судовій практиці виникають питання щодо застосування окремих його положень, які регламентують призначення покарання.

З метою забезпечення правильного застосування законодавства, усунення недоліків і помилок у діяльності судів при розгляді кримінальних справ Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на те, що вони при призначенні покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину, мають суворо дотримувати вимог ст. 65 КК стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання.

Призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини справи, що пом'якшують і обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

2. Звернути увагу судів на те, що висновки з усіх питань, пов'язаних із призначенням покарання, необхідно належним чином мотивувати у вирокі.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 65 КК суди повинні призначати покарання в межах, установлених санкцією статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Із урахуванням ступеня тяжкості, обставин цього злочину, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого — особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро

розкаялись у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо.

Коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. У разі обрання покарання у виді позбавлення волі це рішення повинно бути вмотивовано у вирокі.

Призначаючи покарання у виді штрафу або виправних робіт і визначаючи їх межі та строки, суди мають враховувати майновий стан підсудного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо.

При призначенні покарання неповнолітньому підсудному відповідно до ст. 103 КК крім обставин, передбачених у статтях 65—67 КК, необхідно брати до уваги умови життя й виховання неповнолітнього, вплив на нього дорослих, рівень розвитку та інші особливості його особи.

3. Визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо).

Відповідно до п. 18 «Прикінцевих та перехідних положень» КК при вирішенні питання про віднесення злочинів, передбачених КК 1960 р., які були вчинені до набрання чинності КК 2001 р., до злочинів невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжких або особливо тяжких потрібно керуватися ст. 12 КК 2001 р., якщо це пом'якшує кримінальну відповідальність осіб і не обтяжує ступінь тяжкості злочину, вчиненого до набрання чинності КК 2001 р. В інших випадках необхідно застосовувати відповідні положення КК 1960 р.

Досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

4. Виходячи з того, що встановлення пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин має значення для правильного його призначення, судам необхідно всебічно досліджувати матеріали

справи щодо наявності таких обставин і наводити у вирокі мотиви прийнятого рішення.

Якщо якась із обставин, наведених у ч. 1 ст. 66, ч. 1 ст. 67 КК, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд при призначенні покарання не може ще раз ураховувати її як пом'якшуючу або обтяжуючу покарання обставину.

5. Судам треба мати на увазі, що наведений у ч. 1 ст. 66 КК перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним. При призначенні покарання суд може визнати пом'якшувачими й інші обставини, не зазначені в ч. 1 цієї статті (наприклад, вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин чи неправильної поведінки потерпілого, відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної шкоди). Визнання обставини такою, що пом'якшує покарання, має бути вмотивоване у вирокі.

Вирішуючи питання про наявність такої пом'якшувачої обставини, як з'явлення із зізнанням, суди повинні перевіряти, чи були подані до органів розслідування, інших державних органів заява або зроблене посадовій особі повідомлення про злочин (у будь-якій формі) добровільними і чи не пов'язано це з тим, що особа була затримана як підозрюваний і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні злочину.

Якщо у справі, порушеній за фактом вчинення злочину, не встановлено, хто його вчинив, добровільні заява або повідомлення особи про вчинене нею мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого злочину, про який не було відомо органам розслідування.

За сукупності вчинених злочинів з'явлення із зізнанням має враховуватись як обставина, що пом'якшує покарання при призначенні останнього за злочин, у зв'язку з яким зроблено це зізнання.

6. Наведений у ч. 1 ст. 67 КК перелік обставин, що обтяжують покарання, є вичерпним, тому суд не вправі посилатись у вирокі як на обтяжуючі і враховувати при призначенні покарання інші обставини, не передбачені цією статтею.

Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК суд, установивши наявність зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 ч. 1 цієї статті обтяжуючих обставин, зобов'язаний навести їх у вирокі та врахувати при призначенні покарання. Обставини, передбачені пунктами 1, 3, 4, 5, 8, 11, 13 ч. 1 ст. 67 КК, суд залежно від конкретних обставин

справи (зокрема, за відсутності зв'язку якоїсь із названих у цих пунктах обставин зі злочином) вправі не визнати обтяжуючими, навівши у вирок відповідні мотиви.

7. Виходячи з того, що згідно зі ст. 34 КК рецидивом злочину визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин, не зняту або не погашену в установленому законом порядку, у кожній справі необхідно з'ясувати відповідні дані.

Для вирішення питання про наявність рецидиву злочину не має значення, чи був закінчений умисний злочин, за який особа засуджується за останнім вироком або засуджувалася раніше, а також була вона виконавцем чи співучасником цих злочинів.

8. Призначення основного покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої законом за даний злочин, або перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання, або непризначення обов'язкового додаткового покарання (ст. 69 КК) може мати місце лише за наявності декількох (не менше двох) обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого особливо тяжкого, тяжкого злочинів або злочину середньої тяжкості, з урахуванням особи винного.

У кожному такому випадку суд зобов'язаний у мотивувальній частині вироку зазначити, які саме обставини справи або дані про особу підсудного він визнає такими, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину і впливають на пом'якшення покарання, а в резолютивній — послатися на ч. 1 ст. 69 КК. При цьому необхідно враховувати не тільки мету й мотиви, якими керувалась особа при вчиненні злочину, а й її роль серед співучасників, поведінку під час та після вчинення злочинних дій тощо.

Покарання, призначене судом із застосуванням ст. 69 КК, не може бути нижчим від мінімальної межі відповідного виду покарання, встановленої у Загальній частині КК, тобто меншим, ніж один рік позбавлення чи обмеження волі, шість місяців виправних робіт, один місяць арешту тощо.

З підстав, зазначених у ч. 1 ст. 69 КК, суд може не призначати додаткового покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК як обов'язкове.

Щодо особи, винної у вчиненні декількох злочинів, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожний злочин або тільки за один із них і остаточно визначити покарання за правилами ст. 70 КК. Застосування положень ст. 69 КК щодо покарання (як основного, так і додатково-

го), призначеного за сукупністю злочинів чи за сукупністю вироків, є неприпустимим.

Призначенню покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті Особливої частини КК, не перешкоджає наявність у цій же санкції альтернативних, більш м'яких покарань.

Суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути до неї застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання.

9. Судам необхідно мати на увазі, що ч. 1 ст. 75 КК передбачено звільнення від відбування основного покарання з випробуванням тільки тих осіб, які засуджуються до виправних робіт, службового обмеження (для військовослужбовців), обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Звільнити з випробуванням засуджену особу від відбування іншого виду покарання або позбавлення волі на строк понад п'ять років суд не вправі. Неповнолітній може бути звільнений від відбування покарання з випробуванням лише в разі засудження його до позбавлення волі (ч. 2 ст. 104 КК).

Рішення суду про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням має бути належним чином мотивоване.

Звільняючи особу від відбування покарання з випробуванням, суд може покласти на неї обов'язки, передбачені ст. 76 КК, з метою організації органами виконання покарань належного контролю за її поведінкою. Перелік цих обов'язків є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Поклавши на засудженого обов'язок, передбачений п. 4 ч. 1 ст. 76 КК, суд повинен зазначити, як часто той має з'являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи.

Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного до трьох років (ч. 3 ст. 75 КК), а неповнолітньому — від одного до двох років (ч. 3 ст. 104 КК). Цей строк обчислюється з дня постановлення вироку незалежно від того, судом якої інстанції застосовано ст. 75 КК.

При звільненні з випробуванням від відбування основного покарання суд відповідно до ст. 77 КК може призначити додаткові покарання: штраф (за умови, що він передбачений санкцією за-

кону, за яким засуджується особа); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Додаткові покарання підлягають реальному виконанню, про що суд зазначає в резолютивній частині вироку.

10. Згідно з ч. 2 ст. 78 КК суд за поданням органу, який здійснює контроль за поведінкою засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, може прийняти рішення про скасування звільнення та про направлення засудженого для відбування призначеного покарання в разі невиконання покладених на нього обов'язків, визначених ст. 76 КК, або систематичного (три і більше разів) вчинення правопорушень, що потягли адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення.

У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими статтями 71, 72 КК.

Якщо про вчинення під час іспитового строку нового злочину стало відомо після винесення постанови про звільнення засудженого від покарання (ч. 1 ст. 78 КК), суд, який розглядає справу про новий злочин, вправі призначити покарання за сукупністю вироків лише за умови скасування цієї постанови в установленому порядку.

Виходячи з того, що відповідно до ч. 2 ст. 75, ч. 3 ст. 78 КК вчинення протягом іспитового строку нового злочину є підставою для направлення засудженого для відбування призначеного покарання, рекомендувати судам не застосовувати повторно до таких осіб звільнення від відбування покарання з випробуванням під час розгляду справи про новий злочин.

11. У випадках вчинення особою, звільненою від відбування покарання з випробуванням, нового злочину після закінчення іспитового строку суди повинні долучати до справи копію судового рішення про звільнення засудженого від призначеного покарання або про направлення його для відбування останнього. Якщо таке рішення не ухвалювалося, суд при розгляді справи про новий злочин не вправі призначати покарання за сукупністю вироків.

Обмежень щодо повторного застосування ст. 75 КК стосовно особи, яка вчинила новий злочин після звільнення від призначеного покарання на підставі ч. 1 ст. 78 КК, закон не містить.

Якщо постановою судді, що набрала законної сили, засуджений направлений для відбування призначеного вироком покарання, від

відбування якого його було звільнено з випробуванням, суд, признавши покарання за новий злочин, зобов'язаний остаточно визначити покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК.

Коли особа вчинила злочин після закінчення визначеного судом іспитового строку, але в період дії строку додаткового покарання, яке перевищує тривалість іспитового строку, невідбута частина додаткового покарання за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно визначеного за сукупністю вироків згідно з ч. 3 ст. 71 КК.

12. Звернути увагу судів на те, що відповідно до ст. 57 КК виправні роботи можуть бути призначені, як правило, особам, котрі вчинили менш небезпечні злочини і не потребують ізоляції від суспільства. Виправні роботи призначаються тільки працюючим і відбуваються за місцем роботи засуджених.

Суди не повинні призначати виправні роботи особам, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі може призвести до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же злочинних діянь.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли 16 років, і осіб пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 57 КК).

13. Призначаючи покарання у виді виправних робіт (ст. 57 КК) чи службового обмеження (ст. 58 КК), суд зобов'язаний визначити розмір відрахувань із заробітку або грошового забезпечення засудженого. Відсутність вказівки на цей розмір є підставою для скасування вироку.

При призначенні названих видів покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) допускаються поглинення, часткове або повне складання як строків виправних робіт (службового обмеження), так і розмірів відрахувань у доход держави, а за кількома вироками (ст. 71 КК) — лише складання строків цих покарань.

14. Судам необхідно мати на увазі, що штраф як основне й додаткове покарання призначається у випадках і в межах, установлених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК.

Якщо санкція статті (частини статті) не передбачає основного покарання у виді штрафу, він може бути призначений лише в порядку переходу до більш м'якого виду покарання за наявності

підстав, передбачених ст. 69 КК. У цьому разі штраф призначається в розмірах, визначених ч. 2 ст. 53 КК, — від 30 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

15. Виходячи з того, що додаткові покарання мають важливе значення для запобігання вчиненню нових злочинів як самими засудженими, так і іншими особами, рекомендувати судам при постановленні вироку обговорювати питання про застосування поряд з основним покаранням відповідного додаткового. При цьому треба мати на увазі, що додаткові покарання можуть приєднуватися до будь-яких видів основного покарання, передбачених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК.

Ті види покарань, які застосовуються як додаткові, крім штрафу і конфіскації майна, можуть призначатися й тоді, коли вони не вказані в санкції закону. В такому разі рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, має містити посилання на статтю Загальної частини КК, якою передбачено умови та порядок застосування цього виду покарання.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу як вид покарання не зазначається у санкціях норм Особливої частини КК і застосовується за рішенням суду. Відповідно до ч. 2 ст. 52 і ст. 54 КК це покарання є додатковим і може бути застосоване судом лише щодо особи, засудженої за тяжкий чи особливо тяжкий злочин, із наведенням у вироку відповідних мотивів.

16. Визнавши підсудного винним у вчиненні кількох злочинів, відповідальність за які передбачена різними статтями (частинами статей) КК, суд повинен призначити додаткове покарання окремо за кожний злочин, а потім остаточно визначити його за сукупністю злочинів на підставі ст. 70 КК. Призначення додаткового покарання, як і основного, лише за сукупністю злочинів є неприпустимим.

У разі призначення покарання за кількома вироками суд на підставі ст. 71 КК до додаткового покарання, призначеного за новим вироком, приєднує повністю або частково те додаткове покарання (або його невідбуту частину), яке було призначене за попереднім вироком. При цьому загальний строк додаткового покарання одного й того ж виду не може перевищувати максимального строку, встановленого законом для такого виду покарання. Різні додаткові покарання, призначені на підставі ст. 71 КК, виконуються самостійно.

17. Роз'яснити судам, що відповідно до ст. 55 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовується як додаткове покарання лише в тих випадках, ко-

ли вчинення злочину було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю.

Це покарання призначається в межах, установлених санкцією статті (частини статті) КК, за якою підсудний визнаний винним, а якщо воно нею не передбачене, — в межах, установлених ст. 55 КК. Та обставина, що до постановлення вироку підсудний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення злочину, не є перешкодою для застосування цього покарання.

Рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку, для того щоб не виникло жодних сумнівів під час виконання останнього. Якщо в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК зазначено характер посад або вид діяльності (наприклад, статті 286, 287), рішення про призначення додаткового покарання, наведене в резолютивній частині вироку, повинне відповідати змісту цієї санкції.

18. Позбавлення права керувати транспортними засобами може бути призначене судом як додаткове покарання незалежно від того, що особа вже позбавлена такого права в порядку адміністративного стягнення. Однак суд не вправі призначити це покарання особі, яка не має права керувати транспортними засобами.

19. Вирішуючи питання про застосування конфіскації майна, суди повинні враховувати, що такий вид додаткового покарання призначається лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК, за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. У вироку має бути зазначено, конфіскується все майно чи його частина (в останньому випадку треба уточнити, яка саме частина, або перелічити відповідні предмети).

Конфіскація майна як додаткове покарання не може бути призначена при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), а також неповнолітнім, навіть у тому разі, коли вони на час розгляду справи судом досягли повноліття.

20. Звернути увагу судів на те, що передбачені законом правила призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) застосовуються у випадках самостійної кваліфікації вчиненого як за різними статтями, так і за різними частинами однієї статті кримінального закону, якими передбачено відповідальність за окремі склади злочинів і які мають самостійні санкції. За цими ж правилами призначається покарання і в разі вчинення особою діянь, частина яких кваліфікується як закінчений злочин, а решта — як готування до злочину чи замах на нього.

За окремими епізодами злочинної діяльності або за окремими пунктами статті (частини статті) КК, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається.

Встановлений ст. 70 КК порядок, згідно з яким суд зобов'язаний призначити покарання окремо за кожний злочин, а потім остаточно визначити покарання за сукупністю злочинів, стосується як основних, так і додаткових покарань.

21. При вирішенні питання про те, який із передбачених ст. 70 КК принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю злочинів (поглинення менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань, призначених за окремі злочини), суд повинен враховувати крім даних про особу винного й обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, також кількість злочинів, що входять до сукупності, форму вини й мотиви вчинення кожного з них, тяжкість їх наслідків, вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо.

Суд вправі визначити остаточно покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим при призначенні за окремі злочини, що входять у сукупність, покарання як одного виду, так і різних. Однакові за видом і розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей КК. Застосовуючи принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, суд повинен зазначити у вироку, про яке саме покарання йдеться — основне чи додаткове.

22. Принцип повного або часткового складання покарань може застосовуватись у випадках призначення за окремі злочини, що входять до сукупності, як однакових, так і різних за видом покарань. При частковому складанні розмір остаточного покарання в усякому разі має бути більшим за розмір кожного з покарань, призначених за окремі злочини.

Остаточне покарання за сукупністю злочинів має визначатися за найбільш суворим видом покарання за окремі злочини, що до неї входять, і в межах санкції того закону, який передбачає більш суворе покарання. Однак якщо хоча б один зі злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточно покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для такого виду покарань у Загальній частині КК.

Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточно покарання за їх сукупністю визначається шляхом поглинення зазначеним видом покарання будь-яких менш суворих.

При призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів шляхом повного або часткового їх складання заміна покарань провадиться за правилами, передбаченими ст. 72 КК. Коли за злочини, що утворюють сукупність, призначено основні покарання різних видів, які не підлягають заміні (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), суд може застосувати принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим або призначити кожне з них до самостійного виконання.

У випадку, коли за кожен із двох або більше злочинів нарівні з основним покаранням призначається й додаткове покарання одного виду, остаточний його строк чи розмір при частковому або повному складанні не може бути більшим за максимальний строк чи розмір, передбачений для такого виду покарань Загальною частиною КК.

Якщо за злочини, що входять до сукупності, призначені різні види додаткового покарання, то вони мають бути зазначені у вирокі з наведенням відповідних розмірів та строків і при призначенні остаточного покарання, оскільки виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

23. У разі визнання особи винною у вчиненні кількох злочинів рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням приймається тільки після визначення остаточного покарання — виходячи з його виду й розміру.

Коли особа, щодо якої було застосоване таке звільнення, вчинила до постановлення вироку в першій справі інший злочин, за який вона засуджується до покарання, що належить відбувати реально, застосування принципів поглинення, часткового чи повного складання призначених покарань не допускається. За таких умов кожний вирок виконується самостійно.

24. Суд може перекваліфікувати кримінально каране діяння з однієї статті на декілька статей кримінального закону, які передбачають відповідальність за менш тяжкі злочини, якщо при цьому не погіршується становище засудженого і не порушується право останнього на захист. Призначене за сукупністю злочинів покарання не повинне бути більш суворим, ніж максимальне покарання, передбачене санкцією статті КК, за якою було кваліфіковане кримінально каране діяння у постанові про притягнення особи як обвинуваченого і в обвинувальному висновку. Ці положення треба враховувати і під час розгляду справи в апеляційному, касаційному порядку та в порядку виключного провадження.

25. За сукупністю вироків (ст. 71 КК) покарання призначається, коли засуджена особа до повного відбування основного чи

додаткового покарання вчинила новий злочин, а також коли новий злочин вчинено після проголошення вироку, але до набрання ним законної сили.

При застосуванні правил ст. 71 КК судам належить враховувати, що остаточне покарання за сукупністю вироків має бути більшим, ніж покарання, призначене за новий злочин, і ніж невідбута частина покарання за попереднім вироком.

Призначаючи покарання за кількома вироками, суд повинен визначити вид і розмір основного й додаткового покарань за знову вчинений злочин (злочини), а потім повністю або частково приєднати невідбуту частину покарання за попереднім вироком із посиланням на ст. 71 КК.

При складанні покарань у порядку, передбаченому зазначеною статтею, загальний його розмір не може бути більшим за максимальну межу, встановлену для цього виду покарання в Загальній частині КК. Якщо за знову вчинений злочин призначено передбачене законом максимальне покарання, невідбута частина покарання за попереднім вироком підлягає поглиненню.

Загальний строк покарання, визначеного за сукупністю вироків шляхом складання покарань у виді позбавлення волі, не може перевищувати 15 років, а якщо хоча б один зі злочинів є особливо тяжким, — 25 років. Якщо складаються покарання у виді довічного позбавлення волі і будь-яке інше, то остаточне покарання визначається шляхом поглинення менш суворого покарання довічним позбавленням волі.

Коли після постановлення вироку у справі буде встановлено, що засуджений винен ще в кількох злочинах, одні з яких вчинено до, а інші — після постановлення першого вироку, покарання за останнім за часом вироком призначається із застосуванням як ст. 70, так і ст. 71 КК: спочатку — за правилами ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів, вчинених до постановлення першого вироку; після цього — за правилами ч. 4 ст. 70 КК; потім — за сукупністю злочинів, вчинених після постановлення першого вироку; і остаточно — за сукупністю вироків.

За наявності щодо засудженого вироку, який не виконано і про який не було відомо суду, що постановив останній за часом вирок, суд за місцем виконання цього вироку зобов'язаний визначити порядок застосування покарання за всіма вироками відповідно до ст. 71 КК та статей 411, 413 КПК.

26. Маючи на увазі, що при визначенні покарання за правилами ст. 71 КК до покарання за новим вироком повністю або частково приєднується невідбута частина покарання за попереднім

виροком, суди повинні точно встановлювати невідбуту частину основного й додаткового покарань і зазначати їх вид та розмір у новому вироку.

Невідбутою частиною покарання за попереднім вироком треба вважати:

— покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням (статті 75, 79, 104 КК), за винятком часу тримання під вартою в порядку запобіжного заходу або затримання, перебування в медичному закладі тощо;

— частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково (статті 81, 107 КК);

— невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК);

— частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років (ст. 83 КК);

— невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі (ст. 87 КК);

— невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;

— додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вироком;

— покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК).

При призначенні покарання за вчинення нового злочину особі, якій внаслідок акта амністії чи помилування невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, невідбута частина останнього приєднується повністю або частково до покарання за новий злочин.

При вчиненні нового злочину особою, яка відбувала покарання у виді позбавлення волі, його невідбутою частиною треба вважати строк, який залишився на момент обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою за новий злочин, а якщо такий захід не обирався, — то строк, який залишився після постановлення останнього за часом вироку.

Час перебування військовослужбовця під арештом на гауптвахті у зв'язку із вчиненням злочину зараховується до строку покарання, призначеного при постановленні вироку.

Якщо суд повністю приєднує покарання, призначене особі за першим вироком, який постановлено із застосуванням ст. 75 КК,

до покарання, призначеного останнім за часом вироком, то до остаточного строку покарання за сукупністю вироків зараховується час перебування особи під вартою в порядку запобіжного заходу або затримання.

У разі, коли особа була засуджена до позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 104 КК) або була звільнена від відбування покарання умовно-достроково (статті 81, 107 КК) і в період іспитового строку або строку умовно-дострокового звільнення вчинила новий злочин, суд зобов'язаний визначити остаточне покарання у виді позбавлення волі, зокрема й тоді, коли останнім за часом вироком призначаються більш м'які види покарання.

Не відбуте за попереднім вироком додаткове покарання може бути приєднане до призначеного за сукупністю вироків основного лише як додаткове покарання або складене із призначеним за новим вироком додатковим покаранням того ж виду в межах строків, установлених відповідними статтями Загальної частини КК для даного виду покарання.

27. Особі, яка до вчинення злочину не досягла вісімнадцятирічного віку, покарання у виді позбавлення волі може бути призначене на строк не більше 10 років, а у випадку вчинення нею особливо тяжкого злочину, поєднаного з умисним позбавленням людини життя, — 15 років (ст. 102 КК).

До неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості, покарання у виді позбавлення волі не застосовується.

Остаточне покарання у виді позбавлення волі, призначене за сукупністю злочинів або вироків особі, яка вчинила злочини у віці до 18 років, не може перевищувати 15 років.

У разі засудження неповнолітнього за злочин, за який конфіскація майна є обов'язковим додатковим покаранням, суд його не застосовує згідно зі ст. 98 КК. При цьому посилатися в резолютивній частині вироку на ст. 69 КК не потрібно.

28. Судам потрібно брати до уваги те, що відповідно до ст. 64 КК довічне позбавлення волі призначається у передбачених КК випадках лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Слід враховувати, що цей вид покарання не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 і понад 65 років, а також до жінок, що перебували в стані вагітності під час вчинення злочину або на день постановлення вироку.

Застосування довічного позбавлення волі має бути належним чином мотивоване у вироку з посиланням на встановлені обставини вчиненого злочину і дані, які характеризують підсудного.

29. Звернути увагу судів на необхідність додержання вимог КПК про мотивування у вирокі висновків щодо виду і розміру призначеного засудженому покарання.

Покарання має бути визначене у вирокі таким чином, щоб під час його виконання не виникло жодних сумнівів стосовно його виду і розміру.

Згідно зі ст. 335 КПК у резолютивній частині обвинувального вироку повинні бути зазначені вид і розмір не тільки основного, а й додаткового покарання, призначеного засудженому за кожний злочин, а також за сукупністю злочинів або вироків.

За наявності у засудженого до позбавлення волі неповнолітніх дітей, які залишаються без нагляду, суд відповідно до вимог ст. 346 КПК одночасно з постановленням вироку своєю ухвалою (постановою) порушує перед органом опіки і піклування питання про необхідність улаштування цих неповнолітніх або встановлення над ними опіки чи піклування.

Якщо у засудженого до позбавлення волі залишилися без нагляду майно і житло, суд зобов'язаний вжити через відповідні органи заходів до їх збереження і повідомити про це засудженого.

30. Судам необхідно регулярно вивчати й узагальнювати практику призначення кримінального покарання та вживати заходів до своєчасного виправлення виявлених помилок.

31. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 22 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (зі змінами, внесеними постановами від 3 грудня 1997 р. № 12 та від 26 травня 1999 р. № 7).

Постанова Пленуму Верховного Суду України
«Про практику застосування судами України законодавства
у справах про злочини неповнолітніх»
від 16.04.2004 № 5

Вивчення судової практики у справах про злочини неповнолітніх показало, що суди при розгляді таких справ у цілому додержують вимог законодавства. Водночас трапляються й випадки неналежного виконання судами вимог закону щодо умов і порядку розгляду справ зазначеної категорії. Допускаються помилки при застосуванні закону про кримінальну відповідальність неповнолітніх, які вчинили злочини, та призначенні їм покарання. Не в усіх справах належно з'ясовуються причини й умови, що сприяли вчиненню злочинів.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді справ про злочини неповнолітніх та усунення недоліків і помилок, які допускаються судами, Пленум Верховного Суду України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Судам слід мати на увазі, що при розгляді справ про злочини неповнолітніх вони повинні дотримуватись визначених законом строків розгляду справ та неухильно забезпечувати виконання вимог матеріального і процесуального законів, якими врегульовано порядок, умови та підстави притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності і визначено гарантії їхніх прав та законних інтересів.

При провадженні у таких справах судам потрібно керуватись як загальними положеннями Кримінально-процесуального і Кримінального кодексів України (далі відповідно — КПК і КК), так і спеціальними нормами, які визначають попередній і судовий розгляд цих справ (гл. 36 КПК) та особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх (розд. XV Загальної частини КК).

Такі особливості судового розгляду, як участь законного представника підсудного (ст. 441 КПК чи представників служби у справах неповнолітніх (ст. 442 КПК), порядок виклику підсудного (ст. 437 КПК), віддання його під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації дитячої установи (ст. 436 КПК), виділення справи про злочин неповнолітнього в окреме провадження (ст. 439 КПК), до осіб, які на час провадження у справі досягли повноліття, не застосовуються. Проте виходячи зі змісту статей 348, 384 КПК апеляційні чи касаційні скарги законного представника неповнолітнього засудженого, якому на час перевірки справи в суді апеляційної чи касаційної інстанції виповнилося 18 років, підлягають розгляду на загальних підставах.

2. Звернути увагу судів на те, що при розслідуванні і розгляді справ про злочини неповнолітніх останнім має бути реально забезпечено їхнє право на захист, оскільки істотне порушення такого права відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 370 КПК тягне скасування вироку. У зв'язку з цим при попередньому розгляді справи щодо особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину у віці до 18 років, суддя згідно з п. 5 ч. 1 ст. 237 КПК повинен з'ясувати, чи не було порушено її право на захист, а також вжити передбачених законом заходів до його забезпечення під час судового розгляду справи.

Зокрема, слід пам'ятати, що відповідно до п.1 ч. 1 ст. 45 КПК участь захисника в кримінальних справах щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до

18 років, є обов'язковою, незалежно від того, чи досягли вони повноліття на час провадження у справі. Це положення поширюється й на випадки, коли особа обвинувачується у злочинах, одні з яких вчинені нею до, а інші — після досягнення 18 років.

Згідно зі ст. 53 КПК посадова особа, у провадженні якої перебуває справа, обов'язково повинна роз'яснити зазначене право неповнолітньому та його законному представнику відразу ж після того, як перший набув статусу підозрюваного чи обвинуваченого, і вжити передбачених ст. 47 КПК заходів до забезпечення участі захисника у справі.

Здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим самим захисником не допускається.

Встановивши при попередньому розгляді справи, що мало місце порушення права на захист і що без його усунення справа не може бути призначена до судового розгляду, суддя згідно з ч. 1 ст. 246 КПК повинен повернути справу на додаткове розслідування.

У разі, коли право на захист було порушено при вчиненні окремих процесуальних дій, тобто за відсутності підстав для повернення справи на додаткове розслідування, суд не вправі використовувати відповідні протоколи як джерела доказів на обґрунтування висновків про винність неповнолітнього у вчиненні злочину.

При вирішенні питання про допуск до участі у справах зазначеної категорії як захисників близьких родичів неповнолітнього обвинуваченого, підсудного, його опікунів або піклувальників судам слід враховувати, що ці особи можуть здійснювати захист лише одночасно із захисником, який займається цією діяльністю на професійній основі (ч. 4 ст. 44 КПК).

3. Під час попереднього розгляду справи про злочин, вчинений неповнолітнім, суддя повинен з'ясувати, чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу (п. 4 ч. 1 ст. 237 КПК).

Особливо виважено треба підходити до обрання неповнолітньому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. При цьому необхідно враховувати, що відповідно до ст. 434 КПК такий запобіжний захід може застосовуватися лише у виняткових випадках, коли це зумовлено тяжкістю злочину, у вчиненні якого обвинувачується неповнолітній, за наявності підстав та в порядку, передбачених статтями 148, 150, 155 КПК, а також якщо є підстави вважати, що менш суворі запобіжні заходи можуть не забезпечити виконання обвинуваченим, підсудним процесуальних

обов'язків, які випливають із ч. 2 ст. 148 КПК, і його належної поведінки.

Приймаючи рішення з цього питання, суд має дослідити обставини, які відповідно до ст. 150 КПК враховуються при обранні запобіжного заходу, — стан здоров'я неповнолітнього, його сімейний і матеріальний стан, стосунки з батьками, дієвість існуючого контролю за його поведінкою, вид діяльності, місце проживання, дані про попередні судимості, соціальні зв'язки, схильності, спосіб життя, поведінку під час провадження в цій або іншій кримінальній справі, наявність факторів, обставин чи визнання ним моральних цінностей, які дозволяють прогнозувати його поведінку. Зазначені обставини можуть з'ясуватися шляхом опитування батьків, опікунів, піклувальників, представників адміністрації за місцем роботи чи навчання неповнолітнього тощо.

Виходячи з конкретних обставин справи і тяжкості злочину та з урахуванням особи неповнолітнього, умов його життя і виховання, стосунків із батьками, а також даних про здатність батьків (або одного з них), опікунів, піклувальників забезпечити належний контроль за поведінкою неповнолітнього суд на підставі ст. 436 КПК може передати неповнолітнього під їхній нагляд, а осіб, які виховуються в дитячих установах, — під нагляд адміністрації цих установ.

4. Суди зобов'язані додержувати вимог статей 441—443 КПК щодо обов'язкового повідомлення про час і місце розгляду справи законних представників неповнолітнього підсудного, службу та міліцію у справах неповнолітніх, підприємство, установу чи організацію, в яких він навчався або працював. Невиконання цих вимог закону є порушенням права на захист неповнолітнього підсудного і може бути підставою для скасування вироку.

У разі потреби суд вправі про час і місце розгляду справи неповнолітнього підсудного повідомити й інші організації (ст. 443 КПК).

Відповідно до п. 10 ст. 32 КПК як законні представники до участі у справі допускаються батьки, опікуни, піклувальники або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких перебуває неповнолітній. Суд вправі допустити до участі в судовому засіданні як законних представників як одного, так і обох батьків неповнолітнього підсудного.

Якщо у підсудного немає батьків, опікунів і піклувальників, суд повинен викликати як законного представника неповнолітнього представника органу опіки і піклування. Ці особи можуть залучатись як законні представники неповнолітнього й у випад-

ках, коли участь у справі батьків неповнолітнього може завдати шкоди його інтересам.

5. При розгляді справи про злочин неповнолітнього крім обставин, зазначених у ст. 64 КПК, з'ясовуються: його вік; стан здоров'я та загального розвитку; характеристика (ставлення до навчання, праці, поведінка в побуті тощо); умови життя і виховання (дані про сім'ю, побутове оточення); обставини, що негативно впливали на його виховання; вплив дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 433 КПК), а також його ставлення до вчиненого діяння.

З метою з'ясування зазначених обставин судам належить використовувати положення статей 441—443 КПК про допит як свідків законних представників неповнолітніх, представників служби та міліції у справах неповнолітніх, представників підприємств, установ чи організацій, в яких навчався або працював неповнолітній, та інших організацій.

Встановивши під час судового розгляду справи, що органи досудового слідства належним чином не виконали вимог ст. 433 КПК щодо обов'язку повно і всебічно з'ясувати перелічені в цій статті обставини, суд залежно від конкретних обставин справи своєю постановою (ухвалою) повертає справу на додаткове розслідування (ст. 281 КПК) або відповідно до ст. 232 КПК реагує на такий факт окремою постановою (ухвалою).

Обставини, передбачені ст. 433 КПК, з'ясовуються й за умови, що на час провадження досудового слідства чи судового розгляду справи особа, яка вчинила злочин у неповнолітньому віці, досягла повноліття.

6. Вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, — за паспортом чи свідоцтвом про народження. В разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо.

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 5 ст. 76 КПК). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення виходячи із встановленого експертом мінімального віку.

7. За наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, відповідно до статей 76 і 433 КПК має бути

призначена судова психологопсихіатрична або педагогічно-психологопсихіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії.

8. Зважаючи на інтелектуальні, психологічні та інші особливості неповнолітніх, суди при розгляді справ щодо них повинні виважено підходити до вирішення питання про обсяг доказів, які підлягають дослідженню в судовому засіданні, і застосовувати правила ч. 3 ст. 299 КПК, тільки переконавшись у тому, що підсудний правильно розуміє зміст фактичних обставин, які не оспоруються, за відсутності сумнівів щодо добровільності й істинності його позиції, а також за умови, що він усвідомлює неможливість у подальшому оспорити ці фактичні обставини в апеляційному порядку. Пояснення підсудного із зазначеного питання мають бути зафіксовані в протоколі судового засідання.

Звернути увагу судів на те, що докази стосовно обставин, визначених у ст. 433 КПК, та інших даних про особу підсудного мають досліджуватися незалежно від того, чи оспорується ці обставини.

9. Виходячи із положень ст. 438 КПК у випадках, коли підсудний не досяг 16 років або якщо його визнано розумово відсталим, суд за своїм розсудом або за клопотанням учасників процесу може провадити допит такого неповнолітнього в присутності педагога чи лікаря, які вправі ставити підсудному запитання і висловлювати свої зауваження.

10. Звернути увагу судів на те, що вони при призначенні покарання неповнолітнім повинні суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація.

Неповнолітній вік особи, яка вчинила злочин, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 66 КК є обставиною, яка пом'якшує покарання. Вона обов'язково має враховуватись при призначенні покарання — незалежно від того, чи досяг підсудний на час розгляду справи повноліття. Залежно від конкретних обставин справи суди повинні враховувати як такі, що пом'якшують покарання, й інші обставини, перелічені в ч. 1 вказаної статті, а також обставини, хоча й не зазначені у законі, але

які знижують ступінь суспільної небезпечності злочину чи особи (наприклад, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність іншою особою, примирення з потерпілим тощо).

При призначенні неповнолітньому покарання крім передбачених у статтях 65—67 КК обставин суди відповідно до ч. 1 ст. 103 КК мають враховувати також умови його життя та виховання, вплив на нього дорослих, рівень розвитку й інші особливості його особи.

Висновки суду про наявність чи відсутність обставин, які пом'якшують покарання неповнолітнього, мають бути вмотивовані у вирокі.

11. Згідно зі ст. 98 КК до неповнолітніх як основні покарання можуть бути застосовані лише штраф, громадські та виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові — штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Застосування до осіб, які на час постановлення вироку не досягли шістнадцятирічного віку, таких покарань, як громадські та виправні роботи, а також арешту законом не передбачено.

Перелік видів покарань, визначений у ст. 98 КК, є вичерпним. Інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття. Визначаючи розмір покарання таким особам, суд має виходити з відповідних положень статей 99—102 КК.

12. Судам слід мати на увазі, що згідно зі ст. 99 КК штраф застосовується лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. З урахуванням цього суди повинні досліджувати докази щодо наявності у неповнолітнього достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вирокі відповідні мотиви прийнятого рішення.

Суд визначає розмір штрафу неповнолітньому в межах від 30 (ч. 2 ст. 53 КК) до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99 КК).

13. Громадські роботи згідно з ч. 1 ст. 100 КК призначаються неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин (не більше ніж дві години на день) і полягають у виконанні ним у вільний від навчання чи основної роботи час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

14. Виправні роботи відповідно до ч. 2 ст. 100 КК призначаються неповнолітнім у віці від 16 до 18 років, які мають постійну

чи тимчасову роботу, на строк від двох місяців до одного року за місцем роботи. Суд у вирокі визначає розмір відрахувань у дохід держави із заробітку неповнолітнього засудженого в межах 5—10%.

15. Арешт застосовується до неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, на строк від 15 до 45 діб (ст. 101 КК).

16. Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вирокі.

Судам треба мати на увазі, що ст. 102 КК встановлено ряд особливостей призначення неповнолітнім покарання у виді позбавлення волі. За вчинення вперше злочину невеликої тяжкості позбавлення волі до неповнолітнього не застосовується; за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості таке покарання не може перевищувати двох років; за злочин середньої тяжкості — чотирьох років; за тяжкий злочин — семи років; за особливо тяжкий — 10 років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням людини життя, — 15 років. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років (ч. 2 ст. 103 КК).

Відповідно до ст. 64 КК довічне позбавлення волі до особи, котра вчинила злочин у віці до 18 років, не застосовується.

17. Звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням застосовується на тих же підставах, що й дорослих (статті 75—78 КК), з урахуванням особливостей, визначених у ст. 104 КК. Таке звільнення допускається лише в разі засудження неповнолітнього до позбавлення волі (ч. 2 ст. 104 КК).

Тривалість іспитового строку встановлюється в межах від одного до двох років (ч. 3 ст. 104 КК) з урахуванням визначеного судом строку позбавлення волі, а також даних про особу засудженого й інших обставин справи.

Звільнюючи неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, суди в кожній справі мають обговорювати питання про покладення на засудженого обов'язків, передбачених ч. 1 ст. 76 КК, маючи при цьому на увазі, що їх перелік є вичерпним.

Відповідно до ч. 4 ст. 104 КК у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок наглядати за засудженим та провадити з ним виховну роботу. У зв'язку з цим при розгляді справ зазначеної категорії суди мають з'ясовувати, чи є серед осіб, які можуть позитивно впливати на засудженого (батьки, близькі родичі, вчителі, співробітники тощо), такі, що бажають здійснювати нагляд і виховну роботу. За змістом закону названий обов'язок може бути покладено й на декількох осіб.

Засудженим та їхнім законним представникам мають бути роз'яснені правові наслідки застосування положень статей 75, 76, 104 КК, що записується в протоколі судового засідання.

18. Якщо санкцією закону, за яким засуджується неповнолітній, передбачено лише такі види покарань, які з огляду на вік підсудного чи його стан не можуть до нього застосовуватися, суд звільняє його від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, або відповідно до ст. 7 КПК закриває справу і звільняє його від кримінальної відповідальності, або постановляє обвинувальний вирок і звільняє засудженого від покарання.

19. Вирішуючи питання про звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру, суди мають виходити з вимог статей 97 і 105 КК, статей 9 і 447 КПК, а також враховувати відповідні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, які містяться в його постанові від 31 травня 2002 р. № 6 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру».

20. При вирішенні питань про відшкодування збитків, заподіяних злочинними діями неповнолітніх, вчиненими до 1 січня 2004 р., суди повинні керуватися відповідними положеннями Цивільного кодексу (далі — ЦК) УРСР, а після 1 січня 2004 р. — чинного ЦК України.

При цьому треба мати на увазі, що згідно зі статтями 446 і 447 ЦК УРСР за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцятирічного віку, відповідають його батьки (усиновителі) чи опікуни, якщо не доведуть, що шкода сталася не з їхньої вини. Неповнолітній віком від 15 до 18 років відповідає за заподіяну ним шкоду на загальних підставах. Лише в разі, коли у нього немає на праві власності майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ним шкоди, вона повністю або у відпові-

дній частині відшкодовується його батьками (усиновителями) чи піклувальниками.

Відповідно до ст. 1179 ЦК України неповнолітній у віці від 14 до 18 років відповідає за завдану ним шкоду на загальних підставах; лише в разі відсутності у нього майна, достатнього для відшкодування завданої шкоди, остання відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі його батьками (усиновлювачами), піклувальником чи закладом, який за законом здійснює функції піклувальника, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини.

В таких випадках зазначені особи можуть визнаватися цивільними відповідачами.

Шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб, відшкодовується ними у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду (ст. 1182 ЦК).

На правовідносини, які виникають у зв'язку із заподіянням моральної шкоди злочинними діями неповнолітніх, поширюються загальні правила цивільного законодавства України.

У разі повного відшкодування неповнолітнім завданої шкоди і примирення з потерпілим суди мають обговорювати питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК або враховувати цю обставину як таку, що пом'якшує покарання.

21. Суди повинні активніше залучати громадськість до вирішення питань, які виникають при розгляді справ стосовно неповнолітніх та при виконанні вироків чи інших судових рішень щодо них.

Рекомендувати судам всіляко підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету до судового розгляду справи досягнути примирення між неповнолітнім, котрий вчинив злочин, і потерпілим, — надавати таким організаціям відповідну інформацію, інформувати підсудних та їхніх законних представників про наявність у районі (місті) таких організацій, надавати можливість потерпілому і обвинуваченому звертатися до цих організацій для вирішення конфлікту та досягнення примирення.

Досягнення за допомогою таких громадських організацій примирення між потерпілим і обвинуваченим (підсудним), відшкодування потерпілому матеріальної та моральної шкоди можуть бути підставами для закриття справи або враховані як обставини, що пом'якшують покарання.

22. Звернути увагу судів на те, що вони в кожній справі про злочини неповнолітніх мають з'ясовувати причини й умови, які

сприяли вчиненню злочину, і за наявності до того підстав відповідно до статей 23, 23-2, 433 КПК реагувати на них окремими постановами (ухвалами). Такі рішення суд постановляє і в разі виявлення порушень прав громадян чи порушень закону при провадженні досудового слідства або при розгляді справи судом нижчої ланки.

23. Зважаючи на істотні особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх, рекомендувати головам місцевих та апеляційних судів відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону «Про судоустрій України» запроваджувати спеціалізацію суддів із розгляду справ цієї категорії, а також забезпечувати таких суддів необхідною методичною літературою, провадити з ними постійні заняття з метою вдосконалення професійного рівня і набуття знань у галузі дитячої та юнацької психології.

24. Судам необхідно систематично вивчати та узагальнювати практику розгляду справ про злочини неповнолітніх і за наявності до того підстав інформувати відповідні організації чи посадових осіб з метою вжиття заходів до попередження злочинності неповнолітніх і усунення причин та умов, що її породжують.

25. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1981 р. № 5 (зі змінами, внесеними постановою від 12 жовтня 1989 р. № 10, від 4 червня 1993 р. № 3, від 13 січня 1995 р. № 3 та від 3 грудня 1997 р. № 12) «Про практику застосування судами України законодавства в справах про злочини неповнолітніх і про втягнення їх у злочинну та іншу антигромадську діяльність».

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Роман Вікторович Вереша
Інна Костянтинівна Туркевич

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Програма навчальної дисципліни
за вимогами кредитно-модульної системи

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – *Б.А.Сладкевич*
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 04.12.2006. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgС.
Умовн. друк. арк. 13.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA
Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006